

TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

İBNÜ'S-SİKKÎT VE KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI

Hazırlayan

Murat GÜLER

148106011134

KONYA - 2016

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat GÜLER		
	Numarası	148106011134		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İBNÜ'S-SİKKÎT VE KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Murat GÜLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat GÜLER
	Numarası	148106011134
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAMBİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI
	Tezin Adı	İBNÜ'S-SİKKÎT VE KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *İbnü's-Sikkît ve Kitâbu'l-Elfâz Adlı Eserinin Tahlilî* başlıklı bu çalışma 20/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Mücahit KÜÇÜKSARI	
2	Prof. Dr.	Yakup CİVELEK	
3	Doç. Dr.	Sedat ŞENSOY	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat GÜLER			
	Numarası	148106011134			
		TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI			
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X		
		Doktora			
	TezDanışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI			
Tezin Adı	İBNÜ'S-SİKKÎT VE KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ				

Arap dilinde konulu sözlük anlamına gelen mu‘cemu’l-me‘ânî türü eserler, hicri II. y.y.’ın ortalarından itibaren küçük ve müstakil risaleler şeklinde telif edilmeye başlanmıştır. Bu tür eserler, belli konulara ayrılmış risaleler şeklinde olup dilin bütün inceliklerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Arap Edebiyatı’nın altın çağlarından biri olarak nitelendirilebilecek bir dönem olan hicri III. asırda yaşamış olan İbnü’s-Sikkît, *İşlâhu’l-Mantûk*’tan sonra ikinci önemli eseri olan *Kitâbu’l-Elfâz*’ı telif etmiştir. Müellif, daha önce konulu sözlük alanında telif edilen tek bir konuyu ele alan küçük ve müstakil risalelerden farklı olarak bu eserinde özel hayattan toplumsal sorunlara kadar birçok konuyu ele almıştır. Bütün bu özelliklerine rağmen gerek eser gerek müellif hak ettiği ilgiyi görmemiştir. İbnü’s-Sikkît’in (v. 244/858) hayatı, eserleri ve *Kitâbu’l-Elfâz*’ın tahlil edildiği bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte bu tür eserlerin tarihi arka planı ele alınmıştır. Birinci bölümde de müellifin hayatı, ilim tahsili, hocaları, çağdaşları, öğrencileri, eserleri ile dilbilim geleneği üzerindeki etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise eserin genel bir tanıtımının ardından kitabın hazırlanmasında esas alınan kaynaklar, muhteva yönünden tahlili ve kitapta takip edilen metotlar ele alınarak eserin Arap Dilbilimi açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İbnü’s-Sikkît, Kitâbu’l-Elfâz, Konulu Sözlük.

SUMMARY

Author's	Name and Surname	Murat GÜLER		
	Student Number	148106011134		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
Title of the Thesis/Dissertation	İBN AL-SİKKİT AND AN ANALYSIS OF HIS WORK KİTAB AL-ALFAZ			

The thematic dictionaries in the Arabic literature, called Mu‘jam al-Maānī, have been written since the 2nd century A.H. as epistles and separate treatises. This kind of works are treatises devoted to particular topics meant to set forth all elegance of the language. Ibn al-Sikkīt (d. 244/858), active in the 3th century A.H., a century that might be regarded as one of the Golden Ages of the Arabic literature, writes *Işlāḥ al-Manṭıq* and then *Kitāb al-Alfāz*, his second most important work. Unlike preceding epistles and separate treatises written in the genre of thematic dictionary and devoted poem particular issues, the author's work deals with a wide variety of topics that ranges from private life to social problems. Despite these qualities, neither the author nor *Kitāb al-Alfāz* have been given enough interest. Aiming at examining the life and works of Ibn al-Sikkīt and analysing his *Kitāb al-Alfāz*, this thesis consists of an introduction, two parts and conclusion. The introduction deals with the historical background of this genre. Whereas the first chapter is devoted to the author's life, education, teachers, contemporaries, disciples, works and influence over the linguistic tradition, the second one, after a general introduction to work, deals with the sources depended on in the making of the work, analyses its contents and methods and finally assesses it in terms of Arabic linguistics.

Key Terms: Arabic Language, Ibn al-Sikkīt, *Kitāb al-Alfāz*, thematic dictionaries.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	1
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	3
GİRİŞ	4
MU‘CEMU’L-ME‘ÂNÎ İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ	4
Mu‘cemu’l-Me‘ânî İlminin Doğuş ve Gelişim Süreci	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
İBNÜ’S-SİKKÎT’İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	7
1. Hayatı	8
2. İlmî Hayatı	10
2.1. Hocaları	11
2.2. Çağdaşları	14
2.3. Öğrencileri	17
3. Eserleri	20
3.1. Dil Alanındaki Eserleri	21
3.2. Rivayet veya Şerh Ettiği Divanlar	25
4. İbnü’s-Sikkît’in Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkileri	28
4.1. İslâhu’l-Mantık ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi	28
4.1.1. İslâhu’l-Mantık’tan Etkilenen Kitaplar	30
4.1.2. İslâhu’l-Mantık Üzerine Yazılan Eserler	31
4.2. Kitâbu’l-Elfâz ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi	32
4.2.1. Kitâbu’l-Elfâz’dan Etkilenen Kitaplar	32
4.2.1.1. Edebü’l-Kâtib	33
4.2.1.2. el-Elfâzu’l-Kitâbiyye	33
4.2.1.3. Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-‘Arabiyye	34
4.2.1.4. el-Muhaşşas	34
4.2.2. Kitâbu’l-Elfâz Üzerine Yazılan Eserler	35
4.2.2.1. Tehzîbu’l-Elfâz	35
4.3. el-Ezdâd ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi	35

İKİNCİ BÖLÜM.....	38
İBNÜ'S-SİKKÎT'İN KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİ	38
1. Kitâbu'l-Elfâz'ın Genel Özellikleri.....	39
1.1. Eserin Tanıtımı.....	39
1.1.1. Eserde Yer Alan Bâblar	40
2. Eserin Hazırlanmasında Esas Alınan Kaynaklar.....	52
2.1. Âlimlerden Yapılan Rivayetler	52
2.2. Bedevilerden Yapılan Rivayetler	54
2.2.1. İsimleri Zikredilen Bedeviler	55
2.2.2. Kabile İsimleri Zikredilen Bedeviler.....	56
2.2.3. Kabileleri Bilinmeyen Bedeviler.....	56
3. Eserde Takip Edilen Metot.....	56
3.1. İstişhad	57
3.1.1. İstişhad Yöntemi	57
3.1.1.1. Şahidin İsnadı.....	57
3.1.1.2. Şahidin Takdimi	57
3.1.1.3. Rivayet Sayısının Birden Fazla Oluşu Bakımından Şahid.....	58
3.1.1.4. Bir Konuda Aynı Türden Birden Fazla Şahid Gösterme	58
3.1.1.5. Bir Konuda Farklı Türlerden Şahitler Getirme	60
3.1.1.6. Uzunluk ve Kısalık Bakımından Şahid	60
3.1.1.7. Şahidin Bazı Lafızlarını Şerh Etme.....	61
3.1.2. İstişhad Türleri	62
3.1.2.1. Kur'an-ı Kerimden Yapılan İstişhadlar.....	62
3.1.2.2. Hadislerden Yapılan İstişhâdlar	63
3.1.2.3. Şiirlerden Yapılan İstişhâdlar.....	64
3.1.2.4. Atasözleri ile Yapılan İstişhadlar	72
3.2. Lafızları Açıklama Yöntemi	72
3.2.1. Müteradif Kelime veya Atasözü ile Açıklama	72
3.2.2. Zıt Anımlı Kelime ile Açıklama.....	74
3.2.3. Şahid Göstererek Açıklama.....	75
3.2.4. Şahid Zikretmeden Açıklama.....	76
3.2.5. Yabancı Kelime ile Açıklama	76
3.3. Lafızların Şerhi Esnasında Değınilen Dilsel Konular	76

3.3.1. Lafza Delalet Eden Farklı Anlamları Zikretmek.....	77
3.3.2. Âlimlerin İhtilaf Ettiği Anlamları Ayrım Yapmaksızın Zikretmek	77
3.3.3. Yakın Anlamlı Kelimeler	78
3.3.4. Kelimenin Türemiş Olduğu Kökü Zikretmek	79
3.3.5. Kelimenin Çoğuluna Değirmek.....	79
3.3.6. Kelimenin Müzekker-Müennes Oluşuna Değirmesi	81
3.3.7. Kelimenin İsm-i Taşğir Sigasında Olmasına Değirmesi	81
SONUÇ	82
BİBLİYOGRAFYA	84

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

b. : Baskı, basım

Bkz. : Bakınız

ev. : Çeviren

h. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

m. : Miladi

thk. : Tahkik eden

t.y : Yayın tarihi yok

y.y : Yayın yeri yok

v. : Vefat

ÖNSÖZ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi de konuşabilen bir varlık olmasıdır. İnsanoğlunun bu özelliğini kullanabilmesi için de dile ihtiyacı vardır. Yaratılışı gereği sosyal bir varlık olan insan çevresi ile iyi bir şekilde iletişim kurmak ister. Dilini iyi bilen bireyler çevresi ile sağlıklı ilişkiler kurar. Bundan dolayı insanlık tarihi boyunca bütün milletler kendi dillerini en iyi şekilde konuşabilmek için çaba sarfetmişlerdir. Tarihi boyunca gerek Cahiliye döneminde gerekse İslami dönemde Arap toplumu da diğer milletler gibi dillerine önem veren bir toplum olmuştur. Hatta İslami dönemde Kur'an'ın belağatının mevcut Arap edebiyatına meydan okumasından sonra Arap dili üzerine yapılan çalışmalar daha fazla ivme kazanmıştır. İslam dininin Arap olmayan bölgelere yayılmasıyla birlikte ana dili Arapça olmayan insanlara Arapça öğretim ihtiyacı ve Arap dilinin gramerine ilişkin tartışmalar bu konuda etkili olmuştur.

Hicri III. asırda yaşamış, dilbilimci ve edip İbnü's-Sikkât de dönemin önemli isimlerindedir. Bütün hayatını ilme adanmış İbnü's-Sikkât, özellikle dilbilimde iz bırakan âlimlerdendir. Bu alanda yazdığı en önemli eserlerden biri ise *Kitâbu'l-Elfâz*'dir. *Kitâbu'l-Elfâz*, dilbilim alanında yazılmış bir eser olup *mu'cemu'l-me'ânî* veya başka bir adı ile *el-mevdû'ât* olarak bilinen "konulu sözlük" türünde bir eserdir. İbn Kuteybe'nin *el-Ğarîbu'l-Muşannef* adlı eserinden sonra alanında yazılmış ilk eser olma özelliğine sahiptir. Bu eser aynı zamanda hicri IV. asırda Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ve İbn Fâris gibi âlimlerin telif etmiş olduğu eserler için temel bir kaynak teşkil etmiştir.

İbnü's-Sikkât'ın (v. 244/858) hayatı, eserleri ve *Kitâbu'l-Elfâz*'in tahlil edildiği bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Arap Dilinde Mu'cemu'l-Me'ânî Türü Eserler başlıklı giriş bölümünde bu tür eserlerin tarihi arka planı ele alınmıştır. İbnü's-Sikkât'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği başlıklı birinci bölümde de müellifin hayatı, ilim tahsili, hocaları, çağdaşları, öğrencileri, eserleri ile dilbilim geleneği üzerindeki etkileri anlatılmıştır. İbnü's-Sikkât'ın *Kitâbu'l-Elfâz* Adlı Eseri başlıklı ikinci bölümde ise eserin genel bir tanıtımının ardından kitabın hazırlanmasında esas alınan kaynaklar ele alınmıştır. Daha sonra *Kitâbu'l-Elfâz*'in

muhteva yönünden tahlili ve kitapta takip edilen metotlar ele alınarak eserin Arap Dilbilimi açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Tez çalışmam süresince gerek kaynak bulmamda, gerekse tezin hazırlanışında başta danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI olmak üzere bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilir, bu çalışmanın gerek bana ve gerek bu alanda çalışma yapacaklara bir katkı sağlamasını temenni ederim.

Murat GÜLER

Konya - 2016

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ث: <u>S</u> , <u>s</u>	ط : T, t
ذ: <u>Z</u> , <u>z</u>	ظ : Z, z
ح: H, h	ع : ‘
خ: <u>H</u> , <u>h</u>	غ : Ğ, ğ
ص: S, s	ق: K, k
ض : D, d	و : V, v

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılır. Türkçe’de sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler “*Ömer, Ali... vb.*” şeklinde Türkçe’de kullanıldığı gibi yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında “el- ...” şeklinde küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında da bu usûl gözetilmiştir. Şemsî harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise, “en-Neysâbûrî” şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

GİRİŞ

MU‘CEMU‘L-ME‘ÂNÎ İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mu‘cemu’l-Me‘ânî İlminin Doğuş ve Gelişim Süreci

Mu‘cemu’l-me‘ânî veya *el-mevdû‘ât* şeklinde de kullanılan bu terim “konulu sözlük” anlamına gelir.

Kitâbu’l-Elfâz, sözlük tarzında düzenlenmiş, Arapça’nın lafızlarını ve kelimeleri toplayan bir lügat kitabını çağrıştırırsa da kitabın içeriği, bu çağrıışından farklıdır. Çünkü ikinci bölümde de görüleceği gibi bu eser, alışlagelen alfabetik sözlüklerden farklı bir özelliğe sahiptir.

Araplar, Cahiliye döneminde gerçek anlamda mu‘cem telifi ile uğraşmamışlardır. Bunun sebebini de Arapların ümmi bir toplum olması nedeniyle yazının yaygın olmayışı ve Arapların göçebe bir millet oluşu ile açıklamak mümkündür.

İslâmî dönemde ise, lügatçilik önce Kur’an’a daha sonra hadise bağlı olarak bu iki kaynağı doğru bir şekilde anlama gayretiyle başlamıştır.

Kur’an’ın garip nadir lafızları ihtiva etmesi, İslâmî dönemde farklı milletlerin Müslüman olmasıyla Arapların Arap olmayanlarla karışması ve dolayısıyla da gerçek Arapçanın bozulabilme riski gibi faktörler Arap sözlük çalışmalarının temel sebepleri olmuştur.¹

Araplar, hicri II. y.y.’ın ortalarından itibaren *mu‘cemu’l-me‘ânî* alanında küçük ve müstakil risaleler telif etmiştir. “*Konulu sözlük*” şeklinde adlandırılabilir bu türde Ebû Hayr el-A‘râbî ve el-Kasım b. Mi‘an el-Kûfî gibi âlimler farklı konularda risaleler telif etmişlerdir. Daha sonra en-Nađr b. Şümeyl, Ebû ‘Amr eş-Şeybânî, Kuţrub ve Ebû Saîd el-Aşma‘î gibi dilbilimciler de kitap düzeyinde eser telif etmişlerdir. Ancak bütün bu eserler zamanın yokediciliğinden nasibini almış ve maalesef bize kadar ulaşamamıştır. Bundan sonra telif edilen ve günümüze kadar ulaşan ilk eser, Ebû ‘Ubeyd el-Kasım b. Sellâm’ın (v. 224/839) *el-Ğarîbu’l-Muşannef* adlı eseri ve hemen sonrasında da bu çalışmanın konusu olan *Kitâbu’l-Elfâz*’dır.

İbnü’s-Sikkât, *İşlâhu’l-Mantık* adlı eserinde Arapça’nın bütün lafızlarını korumak için büyük gayret göstermiş gerekli ilkeleri koyup bu lafızların fasih bir şekilde nasıl kullanılacağı konusunda ölçü ve ilkeleri belirlemiştir. Ardından da konulu sözlük çalışmasına yönelerek *Kitâbu’l-Elfâz* adlı eserini elif etmiştir.

¹ Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 1998, s. 223, 224.

Müellifin eserinde ele aldığı konular aşk gibi bireysel konulardan toplumsal problemlere kadar uzanan geniş bir yelpazeyi oluşturur.

İbnü's-Sikkît bize birçok konuda orijinal bilgiler veren bu değerli eserini, fasih Arapça konuşan kabilelerden ve âlimlerden doğrudan aldığı rivayetlerle telif etmiştir. Onlardan öğrendiklerini ve kazandığı tecrübeleri, istifade etmeyi kolaylaştıracak güvenilir isnatlarla ve hassas bir tanzim ile bizlere sunmuştur. Bundan dolayı Arap dilbilimcileri bu muazzam çalışmayı saygı ve takdir ile karşılamış ve İbnü's-Sikkît'i "*mu'cemu'l-me'ânî*" sahasında bir ekol olarak görmüşlerdir.

Bu değerli eser, *mu'cemu'l-me'ânî* türü eserler içinde büyük bir öneme sahiptir. Zira eserin güvenilir rivayetlerle aktarılması ve hassas bir şekilde tanzim edilmesi gibi faktörler onu benzerleri arasında vazgeçilmez bir kaynak haline getirmektedir. Öyleki İbn Dureyd (v. 321/933) ve İbnü'l-Enbârî (v. 328/939) bu eseri *Işlâhu'l-Manţık*, *Edebü'l-Kâtib* ve *el-Ğarîbu'l-Muşannef* gibi temel kaynaklardan saymışlardır². İbnü's-Sikkît'ten sonra gelen mu'cemu'l-me'ânî âlimleri ise onun üslubunu kendilerine rehber edinmişlerdir. Bu alan, İbn Sîde'nin *el-Muḥaşşas* adlı eserini telif etmesi ile zirve noktaya ulaşmıştır.

---

² el-İşbili, Ebû Bekr Muhammed b. *Ḥayr*, *Fihristü İbn Ḥayr*, 1. b., thk: Muhammed Fuâd Manşûr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1998, s. 300.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBNÜ'S-SİKKÎT'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1. Hayatı

Müellifin adı Yakub b. İshak, künyesi Ebû Yusuf, lakabı ise İbnü's-Sikkât'tir. es-Sikkât (السَّكَّاتِ), babası İshak'ın lakâbı olup “çok suskun olan” anlamına gelir³. Babası lügat âlimi olup dilbilimci Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (v. 189/805) arkadaşıdır.

Nesebi el-Hûzî⁴ olan İbnü's-Sikkât'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak kaynaklar onun 58 sene yaşadığını ve vefat tarihinin de kabul gören görüşe göre hicri 244 olduğunu bildirmektedir. Buradan yola çıkılarak onun hicri 188 yılında doğduğu sonucuna varılabilir.

Ailesi hakkında ise kaynaklarda fazla bir bilgi mevcut değildir. Ancak es-Suyûtî, (v. 911/1505) Halife el-Mütevekkil'in (v. 861/1456) İbnü's-Sikkât'i öldürttüğünü, sonra da annesine diyetini gönderdiğini zikretmiştir⁵. Hatta söz konusu diyetin annesine gönderildiği konusundaki rivayetin yanlış olma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü İbnü's-Sikkât'in biyografisinden bahseden bütün kaynaklar, bu diyetin İbnü's-Sikkât'in oğlu Yusuf'a gönderildiği yönündedir. Oğlu hakkında ise, 279-289 yılları arasında hüküm süren el-Mu'tazîd (v. 902/1496) ile arkadaşlık yaptığı bilgisi mevcuttur⁶.

Müellifin doğum yerinin ise Bağdat'ın el-Şam beldesi olması muhtemeldir. Çünkü babası İshak bu bölgede çocuklara ders verirdi. Kaynaklarda geçen bilgiye göre İbnü's-Sikkât büyüdükünde babası ile beraber çocuklara ders vererek geçimini sağladı⁷.

İbnü's-Sikkât, gençliğinin ilk yıllarında geçim sıkıntısı çekmiş ve böylece babası İshak ile beraber Bağdat'taki çocuklara ders vererek geçimini sağlamaya

³ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, 2. b., thk: İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rifeti Beyrut, 1997, s. 98; el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdad*, 1. b., thk: Mustafa Abdülkadir 'Aâtâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, XIV/274; el-Enbârî, Ebû'l Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*, 3. b., thk: İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985, s. 138; el-Bağdâdî, Yakut el-Ĥamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ' (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, 1. b., thk: İhsan Abbas, Dâru'l-Ġarbi'l-İslami, Beyrut, 1993, VI/2840; el-Feyrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Ebû Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Bulġa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luġa*, Dâru Sa'dî'd-Din, 2000, s. 318; es-Suyûtî, Celalettin Abdurrahman, *Buġyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luġaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Aşriyye, Beyrut, t.y., II/349.

⁴ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV/274

⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II/349.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 98.

⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV/275.

çalışmıştır. İbnü's-Sikkît'in rivayet ettiğine göre bir hac esnasında babası onun nahiv ve dil biliminde uzman birisi olması için dua etmiştir⁸.

İbnü's-Sikkît'in babası ile beraber el-Ferrâ'nın (207/823) ilim meclisine katıldığı ve ondan kendisine yetecek derecede nahiv ilmini aldığı ve daha çocuk yaşta iken Ebû 'Amr eş-Şeybânî'nin (v. 213/828) ders halkasına katıldığı ve vefatına kadar da ondan rivayetlerde bulunduğu kaynaklarda geçmektedir⁹.

İbnü's-Sikkît, âlimlerin ilim meclisine katıldıktan sonra geçimini sağlamak için Kantara bölgesindeki çocuklara ders verirdi. Ancak daha sonra el-Emîr Muhammed b. Abdullah Tahir, çocuğuna ders vermesi karşılığında ona ilk olarak beşyüz dirhem, sonrasında ise bin dirhem maaş bağlamıştır¹⁰.

Bir müddet sonra İbnü's-Sikkît'in Abbâsî halifeliğinin merkezi Samarrâ'ya olan sevgisi artar ve oraya taşınır. Bu taşınmanın ne zaman olduğu bilinmemekle beraber Halife el-Vâsık'ın (v. 227/841-232/846) zamanına denk geldiği bilinmektedir¹¹.

İbnü's-Sikkît'in Samarrâ'da Abbasi Sarayı'nın ileri gelenleri ile samimi ilişkileri olur. Hatta kaynakların naklettiğine göre İbnü'z-Zeyyât¹² (v. 233/847) ona aylık iki bin dirhem maaş bağlamıştır¹³.

İbnü's-Sikkît, el-Mütevekkil'in çocuklarını eğitmesi ve sohbet meclislerine gelmesi için kendisine sunmuş olduğu teklifi kabul eder ve Halife el-Mütevekkil ile yakın ilişkiler içinde olur. Aslında İbnü's-Sikkît, Halife'nin kendisiyle bu şekilde yakından ilgilenmesinden dolayı korku hissediyordu. İbnü's-Sikkît bu durumu arkadaşı Abdullah b. Abdülaziz el-Ğâsım ile istişare ettiğinde arkadaşı ona bu daveti kabul etmemesi tavsiyesinde bulunur. Ama İbnü's-Sikkît arkadaşının bu tavsiyesini onun kendisini kışkandırdığı şeklinde algılar ve Halife el-Mütevekkil'e olan yakınlığını sürdürür¹⁴.

İbnü's-Sikkît'in öldürülmesine sebep olan olay ise şöyledir:

⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 98.

⁹ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, 2840.

¹⁰ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, 2840.

¹¹ el-İşbilî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, II. b., thk: Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, Dâru'l-Me'ârif, s. 89.

¹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdülmelik b. ez-Zeyyât (v. 233/847), Halife el-Mu'tasım (v. 656/1258) ve el-Vâsık'ın vezirliğini yapmıştır. Biyografisi için bkz: el-Hatib el- Bağdâdî, *a.g.e.*, II/432.

¹³ el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁴ el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 202.

Birgün Halife el-Mütevekkil ile Şîa'ya mütemâyil olduğu bilinen İbnü's-Sikkât aynı mecliste buldukları sırada el-Mütevekkil İbnü's-Sikkât'e: Oğulları Müeyyed ve Mu'tezz'i mi yoksa Hz. Hasan ve Hüseyin'i mi daha çok seversin? diye sorar. İbnü's-Sikkât ise: "Resûl-i Ekrem'in torunlarının bu sevgiye daha layık olduğunu, hatta Hz. Ali'nin kölesi Kanber'i bile Müeyyed ve Mu'tezz'den daha çok sevdiğini söyler." Bu cevaba çok kızan halifenin emri üzerine Türkler onu linç eder. Daha sonra İbnü's-Sikkât yaralı bir şekilde evine götürülür ve kısa bir müddet sonra da vefat eder¹⁵.

İbnü's-Sikkât'in hicri 243, 244 ve 246'da vefat ettiğine dair kaynaklarda farklı bilgilere rastlansa da genel kabul gören görüş hicri 244 yılının Recep ayında vefat ettiğidir¹⁶.

2. İlmî Hayatı

Kûfe ekolüne mensup bir dilbilimci olan İbnü's-Sikkât aynı zamanda güvenilir bir raviydi. Nitekim *Ricâlü'n-Necâşî* adlı eserde onun güvenilir bir dilbilimci olduğu ve bu konuda kendisine tan edilmediği rivayet edilmektedir.¹⁷

Aynı zamanda el-Ferrâ' (207/823), Ebû 'Amr eş-Şeybânî (v. 213/828), el-Eşrem (v. 232/874) ve İbnü'l-A'râbî (v. 231/845) gibi hem Basra hem de Kûfe ekolüne mensup âlimlerden ders almıştır¹⁸.

Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî (v. 351/962) "*Kitâbu Merâtibi'n-Nahviyyîn*" adlı eserinde bu konuyu şöyle açıklar: "Kûfe ekolünün ilmi İbnü's-Sikkât ve Şa'leb (v. 291/904) ile son bulmuştur. İkisi de güvenilir raviler olup kendilerine itimat edilirdi. Ancak İbnü's-Sikkât Şa'leb'den yaşça daha büyük, eser telif etme konusunda daha ustadır ve ondan önce vefat etmiştir. Nahiv alanı söz konusu olunca Şa'leb, İbnü's-Sikkât'e göre daha otorite idi. Bu durumu Şa'leb şöyle anlatır: "Bir gün beraber iken bana bir mesele hakkında bir soru sordu. Bunun üzerine ben de ona kızdım. Şa'leb, çok hiddetli biriydi. Bana: "*Beni azarlama!*

¹⁵ el-İşbîlî, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁶ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV/276.

¹⁷ en-Necâşî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricâlü'n-Necâşî*, 6. b., thk: Musa eş-Şebîrî ez-Zencânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, İran, 1997, s. 449.

¹⁸ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2840.

Allah'a yemin olsun ki ben seninle münakaşaya girmek için değil, yalnızca öğrenmek için sordum."¹⁹

Özellikle Kûfe nahviyle lügat alanlarında otorite olan İbnü's-Sikkît, aynı zamanda Basra ekolüne mensup hocalardan da gerek semai yol ile gerek diğer yollarla ilim tahsilinde bulunmuştur. İzleyen kısımda müellifin ilim tahsilinde bulunduğu önemli dilbilimciler zikredilecektir.

2.1. Hocaları

1-Ebû 'Amr eş-Şeybânî (v. 205/820)

Hicri 205 yılında Halife Me'mûn zamanında 110 yaşında vefat etmiştir. Başka bir rivayete göre 206 yılında vefat etmiştir. İbnü's-Sikkît onun hakkında şöyle der: *"Ebû 'Amr 118 yaşında vefat etti. Vefatına kadar eserlerini kendisi yazardı. Ben daha küçük yaşta iken Ebû 'Amr'dan ödünç kitaplar alırdım. Böylece onun ilminden istifade eder ve aldığım bilgileri yanımda kaydederdim.*"²⁰

2-Ğuğrub (v. 206/821)

Tam adı Muhammed b. el-Müstenîr Ebû Ali el-Basrî'dir. Ğuğrub lakabı ile meşhur olmuştur. Sibeveyh (v. 194/810) ve Basra ekolüne mensup bazı âlimlerden ders alan Ğuğrub nahiv ve dil âlimi olarak bilinir. Sibeveyh ona *فَطْرُبُ اللَّيْلِ* "sabah namazı vaktinde ortaya çıkan bir tür haşerat" lakabını vermiştir. Çünkü Muhammed b. el-Müstenîr, sabah namazı sonrası camiden çıkan âlimlerden ders almak için cami kapısında beklerdi²¹.

Ğuğrub birçok eser kaleme almıştır.

İbnü's-Sikkît, ondan ders almış ve onun hakkında şöyle demiştir: *"Ğuğrub'dan yazılı olarak çokça ilim tahsilinde bulundum. Ama daha sonra onun dil alanında otorite olmadığını anladım ve bir daha ondan ders almadım.*"²²

3-el-Ferrâ' (v. 207/822)

Tam adı Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzûr Ebû Zekeriya el-Ferrâ'dır. Kûfe'de doğmuştur²³. Bağdat'a gelmiş ve orada Me'ânî'l-Kur'an ve Kur'an ilimleri

¹⁹ Yakut el-Ğamevî, *a.g.e.*, II/546.

²⁰ Yakut el-Ğamevî, *a.g.e.*, II/625.

²¹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 75; el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IV/67; el-Ğıftî, *a.g.e.*, III/219.

²² Yakut el-Ğamevî, *a.g.e.*, VI/2646; eş-Şafedî, *a.g.e.*, V/15.

²³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 91.

alanında eserler telif etmiştir²⁴. el-Kisâî vefat ettiğinde onun yerine ders verme görevini üstlenmiştir²⁵.

İbnü's-Sikkît, babası İshak es-Sikkît ile beraber el-Ferrâ'nın ilim meclislerine katılmıştır. İbnü's-Sikkît, eserlerinde el-Ferrâ'dan yaptığı rivayetlere çokça yer vermiştir²⁶. *Kitâbu Me'âni'l-Kur'an, Kitâbu'l-Luğât, Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'* ve *Kitâbu'n-Nevâdir* gibi eserler el-Ferrâ'nın en önemli eserlerindendir²⁷.

4-el-Ahfeş (v. 215/830)

Tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nahvî'dir. İbnüs-Sikkît ve eṭ-Ṭûsî ondan ders almıştır²⁸.

5-İbnü'l-A'râbî (v. 231/845)

Asıl adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ziyad'dır. İbnü'l-A'râbî diye meşhur olmuştur. İbnü's-Sikkît ondan ders almıştır²⁹. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya onun hakkında şöyle der: "*Lügat ilmi İbnü'l-A'râbî ile sona ermiştir.*"³⁰

İbnü's-Sikkît, belli bir müddet ondan ders almıştır. Sonra da İbnü'l-A'râbî'nin vefatına kadar ilim tahsili için sürekli onun yanına giderdi. Soru sorma konusunda hocasının kendisine anlayışlı davranmasından dolayı her istediğini sorardı. İbnü's-Sikkît, hocasından ilim tahsil ettiği o günlerin çok bereketli geçtiğini ifade eder³¹.

İbnü's-Sikkît Bağdat'tan Sâmarrâ'ya taşındığında İbnü'l-A'râbî'ye sorması için çeşitli meseleleri yazılı bir şekilde Şa'leb'e iletirdi. Bu konuda Şa'leb şöyle der: "*İbnü's-Sikkît, İbnü'l-A'râbî'ye sormamı istediği birtakım meseleleri Samarrâ'dan yazıp bana gönderirdi. Ben de cuma günleri namazdan sonra mescidin batı tarafında ilim halkasında bulunan İbnü'l-A'râbî'ye ulaştırırdım.*"³²

²⁴ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV/154.

²⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98.

²⁶ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, I/20.

²⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 92.

²⁸ ez-Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak el-Bağdâdî en-Nehâvendî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, 2. b., thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1983, s. 124.

²⁹ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, I/20.

³⁰ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/355.

³¹ ez-Zeccâcî, *Mecâlis*, s. 37.

³² ez-Zeccâcî, *Mecâlis*, s. 81.

6-Ebû Naşr Şâhibu'l-Aşma'î (v. 231/845)

Tam adı Ahmed b. Hatim'dir. İbnü's-Sikkît ondan ders almıştır³³. Ebû Naşr el-Aşma'î'den lügat ve edebiyat ilimlerini almıştır. Dil alanında *eş-Şecer ve'n-Nebât, el-İbil, Mâ Yelhânu fîhi el-Âmme* ve *el-Hayl* gibi birçok eseri vardır. Yetmiş küsur sene yaşayan Ebû Naşr hicri 231 yılında vefat etmiştir³⁴.

7-el-Eşrem (v.232/846)

Tam adı Ali b. el-Muğîre Ebu'l-Hasen el-Eşrem'dir. Nahiv ve lügat alanında ilim ehli şahsiyetlerden birisidir. İbnü's-Sikkît onula ilmi münazaralara girmiştir³⁵. el-Eşrem, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müşennâ'dan semai olarak ilim nakletmiştir. ez-Zübeyir b. Bekkâr el-Hasan b. Mükrim, Ahmed b. Ebî Huseyme ve Ebu'l-Abbas gibi birçok öğrencisi vardır³⁶.

8-el-Lihyânî (v. ?)

Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. Hâzım (Ali b. Mübarek) olan el-Lihyânî; el-Kisâî, Ebû Zeyd, Ebû 'Amr, Ebû Ubeyde ve el-Aşma'î'den ders almıştır. Sakalının sık olmasından dolayı "el-Lihyânî" lakabını almıştır³⁷. Kendisi özellikle çok az kullanılan (*en-nevâdir*) kelimeler konusunda bilgi sahibi olmasıyla tanınmaktadır. Hatta bu konuda el-Kisâî, el-Ferrâ' ve el-Ahmer'i de geride bıraktığı iddia edilmektedir³⁸. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

9-Naşrân el-Hurasânî (?)

İbnü's-Sikkît'in ders almasıyla ilgili olarak hocası Naşrân şöyle der: "*el-Kumeyt'in şiirlerini Ebû Hafş b. 'Amr'a ve İbnü's-Sikkît'e okudum.*" eṭ-Ṭûsî, Naşrân'ın kitaplarını semai yolla; İbnü's-Sikkît ise yazılı olarak rivayet etmiştir³⁹. eṭ-Ṭûsî ve İbnü's-Sikkît, Naşrân'dan beraber ders almışlardır. Ancak Naşrân'ın kitapları hakkında ihtilafa düşmelerinden dolayı eṭ-Ṭûsî ona düşmanlık yapmıştır. Bu yüzden Naşrân el-Hurâsânî'nin eserleri hakkında ihtilafli rivayetler mevcuttur⁴⁰. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³³ Yakut el-Hamevî, a.g.e., VI/2844.

³⁴ İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 79,80. Kıfî, a.g.e., I/71.

³⁵ Kıfî, a.g.e., I/71.

³⁶ el-Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., XII/107.

³⁷ eş-Şafedî, Selahattin Halil b. Eybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Ernâût ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000, XXI/265.

³⁸ Ebû Mansûr, a.g.e., s. 19.

³⁹ İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 97.

⁴⁰ el-Kıfî, a.g.e., II/285.

10-İbn Necdet (v. 266/879)

Tam adı Muhammed b. el-Hüseyin eṭ-Ṭaberî en-Nahvî'dir. İbn Necdet diye bilinir. Edebiyatçılığı ile de tanınmış bir dilbilimcidir. Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin naklettiğine göre İbn Necdet, Ebû Zeyd el-Ensari'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında detaylı bilgiye sahiptir⁴¹.

İbnü's-Sikkât, az önce zikredilen dilbilimcilerden ders almıştır. Bunlardan el-Eşrem, Ebû Naşr ve Kuṭrub gibi isimler Basra ekolünden; el-Ferrâ', İbnü'l-A'râbî, el-Lihyânî ve diğerleri ise Kûfe ekolündendir.

2.2. Çağdaşları

1-Ebû 'Ubeyde el-Kasım b. Sellâm (v. 224/838)

Horasanlı olan Ebû 'Ubeyde nahiv, Arapça, hadis ve fıkıhı iyi bilen bir âlimdir. Şâbit b. Naşr b. Malik zamanında Tarsus'un kadılığını yapmıştır. Bu görevi Şâbit ve oğlu döneminde sürdürmüştür. Bağdat'a gelir ve oranın halkı da ondan garibu'l-hadis ilmini alır. O da bu konuda bazı eserler telif eder. Daha sonra da insanlara vaaz hizmetlerinde bulunur⁴².

İbn Dürüsteveyh (v. 347/958), Ebû 'Ubeyde'nin Kûfe ekolüne mensup muhaddis ve nahivcilerden olduğunu, Basra ve Kûfe ekolüne mensup âlimlerden garip ve nadir lügatlar naklettiğini bildirir. Ayrıca Kur'an'ın bütün kıraatlerine vakıf olmasının yanı sıra edebiyat alanında da tanınmış bir şahsiyet olduğunu söyler. Aynı zamanda faziletli, dindar ve zahit bir kişiliğe sahip olduğunu da aktarır⁴³.

Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû 'Ubeyde, el-Aşma'î, el-Yezîdî, İbnü'l-A'râbî, Ebû Zekerîya el-Külâbî, el-Ümevî, Ebû 'Amr eṣ-Şeybânî, el-Kisâî, el-Aḥmer ve el-Ferrâ'dan rivayetlerde bulunmuştur⁴⁴.

İbnü's-Sikkât, Ebû 'Ubeyde'nin *el-Garîbu'l-Musannef* adlı eserini telif ettiği dönemde kendisi ile görüşmüştür⁴⁵.

⁴¹ el-Luğavî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Mektebetu Nehḍati Mısır, Kahire, ty., s. 96.

⁴² el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII/411.

⁴³ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII/402.

⁴⁴ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII/402.

⁴⁵ Ebû 'Amr et-Tûsî'nin, babası Ebu'l-Ḥasen et-Tûsî'den (İbnü's-Sikkât'ın arkadaşı) rivayet ettiğine göre Ebu'l-Ḥasen birgün Ebû 'Ubeyde'nin yanına giderken yolda İbnü's-Sikkât ile karşılaşır. İbnü's-Sikkât ona nereye gittiğini sorduğunda o da Ebû 'Ubeyde'ye gittiğini söyler. İbnü's-Sikkât de onun Ebû 'Ubeyde'den daha âlim olduğunu ve ondan ders almasının doğru olmadığını söyler. Ebu'l-Ḥasen,

Hicri 219 yılında Mekke'ye gelir ve yaklaşık dört beş yıl sonra burada 223, başka bir rivayete göre 224'te vefat eder⁴⁶.

2-el-Mâzinî (v. 248/862)

Tam adı Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî'dir. Ebu'l-Abbas el-Müberraîd'in hocası olan el-Mâzinî, Basra ekolüne mensuptur. Ebû 'Ubeyde, el-Aşma'î, Ebû Zeyd el-Ensari ve Mahbûb b. el-Hasen'dan rivayetlerde bulunmuştur. el-Fađl b. Muhammed el-Yezîdî, el-Müberraîd ve Abdullah b. Ebî Sa'd el-Verrâk gibi âlimler onun öğrencileri arasındadır. Halife el-Mu'tasım (v. 218/227) ve el-Vâsık (v. 227/232) döneminde Bağdat'a gelmiştir⁴⁷. Hicri 248 yılında Basra'da vefat etmiştir⁴⁸.

el-Mâzinî ile İbnü's-Sikkît arasında bir sevgi bağı ve muhabbet vardı. el-Mâzinî, aralarında geçen bir görüşmeyi şöyle naklader:

"Ben ve Yakup İbnü's-Sikkît Muhammed b. Abdülmelik b. ez-Ziyât'ın meclisinde bulunuyorduk. Çeşitli meselelerde münazaraya girdik." Bunlardan biri de şöyleydi: Ona dedim ki:

el-Aşma'î şöyle der: *بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ إِذْ جَاءَ عَمْرُو* "Ben oturduğum esnada 'Amr geldi." Bunun üzerine İbnü's-Sikkît bu sözü garipsedi ve şöyle dedi: "Bu, avamın sözüdür." Bunun üzerine el-Mâzinî şöyle devam eder: "İbnü's-Sikkît'in bu sözünden sonra onunla tartışmaya girdik. Orada bulunan Abdülmelik b. ez-Ziyât bana şöyle dedi: "Müsaade et de İbnü's-Sikkît'e karmaşık gelen bu meseleyi açıklayayım." Daha sonra İbnü's-Sikkît Abdülmelik b. ez-Ziyât'a döndü ve şu soruyu sordu: "el-Aşma'î'nin sözündeki *بَيْنَا* ne anlama geliyor?" O da: *حِينَ* anlamına geldiğini söyledi. Bunun üzerine İbnü's-Sikkît de: "O halde bu cümleyi şu şekilde okumak caiz olurmu?: *حِينَ جَاءَ عَمْرُو إِذْ جَاءَ زَيْدٌ* "Amr geldiği zaman Zeyd geldi." Bunu duyan Abdülmelik b. ez-Zeyyât sustu ve cevap vermedi⁴⁹.

İbnü's-Sikkît ile aralarında geçen bu konuşmayı Ebû 'Ubeyde'ye anlatır. Bunun üzerine Ebu 'Ubeyde, İbnü's-Sikkît'in birkaç gün önce yanına gelip *el-Garîbu'l-Musannef* i kendisine okumasını istediğini söyler. Ancak Ebû 'Ubeyde, İbnü's-Sikkît'in bu isteğini kabul etmediğini, ancak avam ile birlikte *el-Garîbu'l-Musannef* derslerine katılabileceğini söylemesi üzerine İbnü's-Sikkît'in sinirlenip yanından ayrıldığını aktarır. Bkz: el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII/402.

⁴⁶ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII/12.

⁴⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VII/96.

⁴⁸ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VII/97.

⁴⁹ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/143,144.

3-Muhammed b. Habib (v. 245/859)

Muhammed b. Habib, *el-Muḥabber* adlı eserin sahibidir. Hişam b. Muhammed el-Kelbî'den rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Ahmed b. Ebî 'Urâbe ve Ebû Sait es-Sukkerî onun öğrencilerindendir. Neseb ve Aḥbâru'l-'Arab ilimlerinde rivayetine güvenilir bir âlimdi. Şa'leb, İbn Habib'in ilim meclislerine sürekli katıldığını ve onun ders vermekten hiç yorulmadığını zikreder. Neseb ve Aḥbâru'l-'Arab ilimlerinde İbn Habib'in İbnü's-Sikkît'e göre daha otorite olduğunu, ancak dil alanında İbnü's-Sikkît'in daha bilgin olduğunu belirtir⁵⁰.

İbnü's-Sikkît ondan daha çok bilgili idi. Ama el-Ensâb ve el-Aḥbâr konularında İbnü Habib daha çok otoriteydi⁵¹.

Hicri 245 senesinde Samarrâ'da vefat etmiştir⁵².

4-el-Müberrid (v. 285/899)

Tam adı Muhammed b. Yezîd Ebu'l-Abbâs el-Müberrid'dir. Basra nahiv ekolüne mensuptur. Bağdat'ta ikamet etmiş ve orada Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hatim es-Sicistânî gibi âlimlerden rivayetlerde bulunmuştur. el-Müberrid faziletli, rivayetine güvenilir bir alimdi⁵³. Hicri 285 yılında vefat etmiştir⁵⁴.

5-Şa'leb (v. 291/903)

Şa'leb diye meşhur olan dilbilimcinin tam adı Ahmed b. Yahya Ebu'l-Abbas'tır. Hicri 200 yılında doğmuştur.

Şa'leb, kendisinden şöyle bahseder: “*On altı yaşından itibaren Arapça ve dil eğitimini almaya başladım. On sekiz yaşında el-Ferrâ'nın el-Hudûd adlı eserini araştırmaya başladım. Yirmi beş yaşına gelince artık el-Ferrâ' ile ilgili bütün meseleleri ezberlemiştim.*”⁵⁵

Şa'leb ile İbnü's-Sikkît uzun süre beraber yaşamışlardır. Onların Arap dilbiliminde ne kadar önemli bir yere sahip oldukları hakkında Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî şöyle der: “*Kûfelilerin ilmi İbnü's-Sikkît ve Şa'leb ile son bulmuştur. İkisi de ilimlerine itimat edilebilecek kimselerdi. İbnü's-Sikkît, Şa'leb'den daha yaşlı olup*

⁵⁰ Ahmed b. Yahya Ebu'l-Abbas, Şa'leb, *Mecâlisu Şa'leb*, thk: Abdüsselâm Harun, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1987, I/131.

⁵¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/276.

⁵² el-Hatib Bağdâdî, *a.g.e.*, II/276.

⁵³ el-Hatib Bağdâdî, *a.g.e.*, IV/151.

⁵⁴ el-Hatib Bağdâdî, *a.g.e.*, IV/157.

⁵⁵ el-Hatib Bağdâdî, *a.g.e.*, V/414.

ondan önce vefat etmiştir ve daha güzel eserler telif etmiştir. Ama nahiv konusunda *Şa'leb* ona göre daha otoriterdi.”⁵⁶

6-er-Riyâşî (v. 257/871)

Tam adı el-Abbas b. el-Ferec olan er-Riyâşî'nin künyesi Ebu'l-Faql'dır. Babasının er-Riyâşî adında birinin köleliğini yapmasından dolayı ona da bu lakap verilmiştir. Büyük dilbilimcilerden olan er-Riyâşî, çok fazla şiir rivayetinde bulunmuştur. el-Aşma'î'nin de öğrencisi olan er-Riyâşî, hem onun hem de Ebû Zeyd'in kitaplarını ezberlemiştir.

Ebu'l-Abbas el-Müberra (v. 286/900) ve Ebû Bekr Dureyd gibi âlimler de ondan ders almışlardır. el-Mâzinî, er-Riyâşî'nin Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini daha iyi bildiği halde kendisine dinlettiğini söyler.⁵⁷

Hicri 257 yılında Şahibu'z-Zenc tarafından öldürülmüştür.⁵⁸

7-eş-Tûsî

Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah b. Sinan et-Temîmî'dir. Meşhur kabilelerden ve ünlü şairlerden rivayetlerde bulunmuştur. Kûfe ve Basra ekolünün hocaları ile görüşmüştür⁵⁹. En çok İbnü'l-A'râbî ile beraber olmuş ve ondan ders almıştır⁶⁰.

et-Tûsî, Naşrân Hurasânî'nin vefatından sonra eserlerini sahih rivayetlerle nakletme konusunda İbnü's-Sikkî ile ihtilafa düşmüşlerdir. Bu sebeple et-Tûsî İbnü's-Sikkî'e düşmanlık beslemiştir⁶¹. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

2.3. Öğrencileri

1-ed-Dîneverî (v. 283/896)

Tam adı Ahmed b. Davut Ebû Hanife ed-Dîneverî'dir. Kûfe ve Basra âlimlerinden ilim tahsilinde bulunan Ebû Hanife ed-Dîneverî, en çok İbnü's-Sikkî'ten ders almıştır.

⁵⁶ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁷ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/153.

⁵⁸ el-İşbîlî, *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, I/99.

⁵⁹ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, IV/1779.

⁶⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 97; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, IV/1779.

⁶¹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 97.

Nahiv, dil, mühendislik, astroloji ve matematik gibi ilimleri iyi bilen bir âlimdi. Nakletmiş olduğu konularda kendisine itimat edilebilecek güvenilir bir râviydi. En meşhur eseri *Kitâbu'n-Nebât*'tır⁶².

2-Ebû Sa'îd es-Sukkerî (v. 275/888)

Tam adı el-Hasen b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. el-'Alâ b. Ebî Şufra es-Sukkerî en-Nahvî'dir. İbnü's-Sikkât⁶³, Ebû Hâtim es-Sicistânî, el-Abbas b. Ferec er-Riyâşî ve Muhammed b. Habip gibi âlimlerden ders almıştır.

Güvenilir bir ravi olmasının yanı sıra kuvvetli bir hafızaya da sahiptir. Basra ekolüne mensup ravilerdendir⁶⁴.

Kitâbu'l-Vuhûş ve *Kitâbu'n-Nebât* adında eserleri mevcuttur. Eserlerinde İmruu'l-Kays (v. m. 544), Ka'b b. Zuheyr, (v. 42/662) en-Nâbiğa (v. m. 604), el-A'şâ, Hudbe b. Haşram, Huzeyl, el-Leşûş ve Ebû Firâs gibi usta şairlerin şiirlerine yer vermiştir.

Hicri 212 senesinde dünyaya gelen es-Sukkerî Halife el-Mu'temed döneminde 275'te vefat etmiştir⁶⁵.

3-el-Mufađđal b. Seleme b. Asım (v. 310/922)

Tam adı Ebû Talip el-Luğavi en-Nahvî'dir. Kûfe ekolüne mensup olan Ebû Talip, dilbilim ve nahiv ilimlerini iyi bilen bir âlimdi. Ebû Abdullah b. el-A'râbî, Ebu'l-Abbas Sa'leb ve İbnü's-Sikkât'ten ders almıştır. Ayrıca babasından da ders aldığı gelen rivayetler arasındadır. *Kitâbu'l-Hağ* ve *l-Kalem*, *Kitâbu'l-İştikâk*, *Kitâbu Halki'l-İnsan* ve *Kitâbu Cemâhîri'l-Kabâil* gibi birçok eser telif etmiştir⁶⁶.

4-el-Harrânî (v. 295/908)

Tam adı Abdullah b. el-Hasen Ebû Şu'ayb el-Harrânî el-Luğavî'dir. İlmine güvenilir bir dil âlimidir. İbnü's-Sikkât'ten ve çağdaşlarından ders almıştır. el-Harrânî şöyle der: “İki yüz yirmi beş yılından İbnü's-Sikkât'in öldürüldüğü tarihe kadar ondan ders aldım.”⁶⁷

⁶² İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, 106; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, I/258; el-Kıfî, *a.g.e.*, I/76; eş-Şafedî, *a.g.e.*, VI/233; el-Feyrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 73; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I/306; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I/54.

⁶³ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/138; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2840; el-Kıfî, *a.g.e.*, IV/57; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI/395.

⁶⁴ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/160.

⁶⁵ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/161.

⁶⁶ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2709; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II/296.

⁶⁷ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 21; el-Kıfî, *a.g.e.*, II/115.

5-Abdullah b. Rüstüm (v. ?)

İbnü's-Sikkît ve çağdaşlarından ders almıştır⁶⁸. İlim ve fazilet sahibi biri olarak bilinmektedir⁶⁹. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

6-el-Ḥazenbel (v. ?)

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Asım et-Temîmî'dir. Lakabı isminden daha meşhur olmuştur. Daha çok rivayet ilminde ön plana çıkmasıyla bilinir. Hat ilminde de âlimlerin beğenisini kazanmıştır. İbnü's-Sikkît'in *Kitâbu's-Serikât* adlı eserini rivayet etmiştir⁷⁰. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

7-Meymûn b. Harun el-Kâtîp (v. 297/910)

Tam adı Meymûn b. Harun b. Muḥalled b. Ebbân Ebu'l-Faḍl el-Kâtîp'tir. İbnü's-Sikkît'ten ders almıştır⁷¹. Meymûn şöyle der: İbnü's-Sikkît'e, bana kimin şiirlerini okumamı tavsiye ettiğini sordum. O da: "*Cahiliye döneminden İmruu'l-Kays ve el-A'şâ; İslami dönemden el-Cerîr ve el-Ferâzdağ, çağdaş dönemden ise Ebû Nuvâs*" diye cevap verdi⁷². 96 yaşında vefat etmiştir⁷³.

8-Ebû 'İkrime eḍ-Ḍabbî (v. 250/864)

Tam adı 'Âmir b. 'İmrân b. Ziyâd eḍ-Ḍabbî'dir. Samarrâ'da doğmuştur. İbnü's-Sikkît'in öğrenciliğini yapmıştır⁷⁴.

9-Muhammedb. Ferec el-Muḳri' (v. 303/915)

Tam adı Muhammed b. Ferec b. Cibrîl Ebû Cafer eḍ-Ḍarîr el-Muḳri'dir. İbnü's-Sikkît'ten ders almıştır⁷⁵. Samarrâ'da doğmuştur. Arapça ve Kur'an ilmine vâkıf bir âlimdir. Kûfe'ye göç etmiş ve orada vefat etmiştir⁷⁶.

10-Davut b. el-Heysem (v. 316/928)

Tam adı Davut b. el-Heysem b. İshak b. el-Behlül b. Ḥassan b. Sinan Ebû Sa'd et-Tenûhî el-Enbârî'dir. Hatip el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat* adlı eserinde onun hakkında şöyle der: "*Davut b. el-Heysem nahiv ve dile vâkıf, aruz ilmini iyi bilen ve*

⁶⁸ Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, VI/1519; el-Ḳıfî, *a.g.e.*, II/120.

⁶⁹ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X/80.

⁷⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; el-Ḳıfî, *a.g.e.*, I/374; es-Safedî, *a.g.e.*, III/264.

⁷¹ Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, VI/2841; el-Ḳıfî, *a.g.e.*, IV/57; İbn Ḥallikân, *a.g.e.*, VI/395.

⁷² el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VII/450.

⁷³ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIII/211; İbn Ḥallikân, *a.g.e.*, VI/395.

⁷⁴ el-Enbârî, *a.g.e.*, I/138; Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, VI/2840; İbn Ḥallikân, *a.g.e.*, VI/395;

⁷⁵ Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, VI/2841; el-Ḳıfî, *a.g.e.*, IV/57; İbn Ḥallikân, *a.g.e.*, VI/395.

⁷⁶ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, V/106.

okuduklarından doğru anlamlar çıkarabilen bir âlimdi. Nahiv, dil, edebiyat ve şiir alanlarında çok fazla ezber yapmıştır. İbnü's-Sikkât, Sa'leb, dedesi İshak ve İbn Şibe'den ders almıştır. İbnü'l-Ezrak gibi âlimler ondan ilim tahsilinde bulunmuştur."

Kûfe ekolünün görüşlerini içeren bir kitabı, dil alanında yazılmış *Kitâbu Halî'l-İnsan*'ı ve buna benzer daha birçok eseri mevcuttur. Enbâr kentinde h. 310 yılında seksen sekiz yaşında iken vefat etmiştir⁷⁷."

11-el-Bendenîcî (v. 284/898)

Tam adı el-Yemân b. Ebi'l-Yemân el-Bendenîcî'dir. Künyesi Ebû Bişr'dir. el-Bendenîcî lügat ve şiir ilimlerine vâkıf biri olarak bilinmiştir. İbnü's-Sikkât ile buluşmuş, ondan ve Basra Kûfe ekolüne mensup birçok âlimden ders almıştır. *Kitâbu't-Tefkîf*, *Kitâbu Me'ânî's-Şi'r* ve *Kitâbu'l-'Arûd* gibi eserler kaleme almıştır⁷⁸. Kaynaklarda vefat tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

12-İbn Lize el-Kerhî (v. ?)

Tam adı Mindâd b. Abdülhamit'tir. Lâkabı Lize, künyesi ise Ebû Ömer'dir. İbnü's-Sikkât ile görüşmüş ve hem Basra hem de Kûfe ekolünün görüşlerini almıştır. *Kitâbu Câmi'i'l-Luğa*, *Şerhu Me'ânî'l-Bâhilî el-Enşârî*, *Me'ânî's-Şi'r* ve *el-Vuhuş* adlı eserler ona aittir⁷⁹.

3. Eserleri

İbnü's-Sikkât, dil ve edebiyat alanında birçok eser kaleme almıştır. Fakat daha çok dilbilimci özelliği ile bilinmiştir. Bundan dolayı bütün çabası dil alanında rivâyet ve kitabet işlemleri üzerinde yoğunlaşır. Bu özelliği eserlerine ve ilmi şahsiyetine yansımaktadır.

İbnü's-Sikkât'ın *Me'ânî's-Şi'ril-Kebîr* ve *Me'ânî's-Şi'ri's-Şağîr* gibi edebî olduğu zannedilen bazı eserleri aslında birer dilbilim kitaplarıdır. Zira İbnü's-Sikkât'ın şairlerin divanlarına yapmış olduğu şerhler dilsel açıdan olmuştur.

Fihrist ve biyografi türü kaynaklar, İbnü's-Sikkât'ın çoğu kaybolmuş olmakla beraber seksenden fazla eserinin olduğunu zikreder.

⁷⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IV/251; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, III/1283.

⁷⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 110. el-Kıfî, *a.g.e.*, IV/79; eş-Şafedî, *a.g.e.*, XXIX/26.

⁷⁹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 111.

3.1. Dil Alanındaki Eserleri

1-İşlâhu'l-Manţık

İbnü's-Sikkât'in en önemli eseridir⁸⁰. *Laḥnu'l-‘Āmme* yani “halk dilinde gündelik hayatta yapılan yaygın dil hatalarını düzeltmek” amacı ile yazılmış bir eserdir. Kitap hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından yayımlanmıştır⁸¹.

Ebu'l-Abbas el-Müberrid (285/898), kitap hakkındaki görüşünü şöyle açıklar:

“Bağdatlı âlimlerin bu kitaptan daha güzel bir eser telif ettiklerini görmedim.”⁸²

2-Kitâbu'l-Elfâz

İşlâhu'l-Manţık’tan sonra İbnü's-Sikkât'in ikinci en önemli eseridir⁸³. Bu tezin ana konusunu oluşturan bu eser, çalışmanın ikinci bölümünde geniş bir şekilde ele alınacaktır.

3-el-Ezdâd

Bu eser, August Haffner tarafından *Selâsetu Kutubin fi'l-Ezdâd* içerisinde Beyrut'ta 1912 yılında yayımlanmıştır. İbnü's-Sikkât'in bu eserinde zikrettiği maddeler ile el-Aşma'î'nin *Kitâbu'l-Ezdâdî*'nda zikrettiği maddeler ve izahları arasında çok büyük benzerlikler mevcuttur. Eserde maddeler herhangi bir sıralamaya tabi tutulmaksızın verilmiştir. Şevahid bakımından oldukça zengin bir kitaptır. el-Aşma'î, Ebû 'Ubejde ve diğer müelliflerden nakiller yapmaktadır⁸⁴. Birçok kaynak bu eserin İbnü's-Sikkât'e ait olduğunu zikreder⁸⁵.

⁸⁰ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449; Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, V/1922; el-Kıfî, *a.g.e.*, IV/56; el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 297; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/191; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, I/25, 26 – IV/496 - V/390 – VI/371, 444, 445, 466, 515 – VII/85, 112, 188, 271, 272, 305, 356, 410, 516, 530 – VIII/93 – XI/317; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/536.

⁸¹ 1949, 1956, 1970, 1987.

⁸² İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI/396; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; el-Cuburî, Kamil Süleyman *Mu'cemu'l-Udebâ' mine'l-Aşri'l-Câhiliyyi Ḥattâ Senete2002*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2003, VII, 28.

⁸³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449; el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 296; Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, V/1922; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI/400; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, I/25; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/271.

⁸⁴ el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 340.

⁸⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449; el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 341; Yakut el-Ḥamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, I/25 – XI/316; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/536.

4-el-Ğalb ve'l-İbdâl

Bünyelerinde harf dönüşümleri bulunan veya farklı harflerin birbiri yerine kullanılabilirdiği Arapça kelimelere dair bir sözlüktür⁸⁶.

Bu eseri ilk kez Alman müsteşrik Hugh Marston Hefner, *el-Kenzü'l-Lüğavî fi'l-Lisâni'l-'Arabî* adlı kitabında 1903 yılında Beyrut'taki Katolik Matbaasında neşretmiştir. Daha sonra Muhammed Hüseyin Şeref'in tahkiki ile *el-İbdâl* adı altında 1987'de Kahire'de yayımlanmıştır.

5-el-Mağşûr ve'l-Memdûd

Müellifin maksur ve memdud isimlerle, munsarif ve gayri munsarif kelimelere dair bilgi verdiği bir eserdir⁸⁷. Bu eseri Muhammed Sait Medine'de Arif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunan el yazmasını tahkik ederek 1985'te Mısır'da yayımlamıştır.

6-Mecâzu mâ Cae fî's-Şi'ri ve Ğarfun'an Cihetihi

Bu kitabın diğeri ismi *el-Ğurûf* 'tur. Müstear kelimelerle şiirde vezin gereği asıl yapısı değiştirilmiş olarak kullanılan bazı müfretler, tağlib yoluyla kullanılan tesniyeler, tekil ve ikil yerine kullanılan bazı cemi kelimeleri ele alan bir risaledir.

Ramazan Abdüttevâb; el-Halil b. Ahmed, İbnü's-Sikkât ve er-Râzî'ye ait bu alanda yazılmış üç eseri *Selâsetü Kutubin fi'l-Ğurûf* başlığı ile tek bir eser halinde yayımlamıştır.⁸⁸

7-el-Bağş

İbnü's-Sikkât'e nispet edilen bu eserin içeriğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁸⁹. Ramazan Abdüttevâb, bu eserin Mısır'da et-Teymûriye Kütüphanesi'nde 38 numara ile kayıtlı bir yazmasının bulunduğunu kaydeder⁹⁰.

⁸⁶ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; el-İşbîlî, *a.g.e.*, s. 340; Yakut el-Ğamevî, *a.g.e.*, VI/2841; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I/357; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, I/26 - I/81; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537.

⁸⁷ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I/342; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/335.

⁸⁸ Mektebetü'l-Ğâncî, Kahire, 1982.

⁸⁹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; Yakut el-Ğamevî, *a.g.e.*, VI/2841; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537.

⁹⁰ Bkz: Abdüttevâb, Ramazan, *Selâsetu Kutubin fi'l-Ğurûf*, s. 70.

8-Ebyâtu'l-Me'ânî

Beyitlerin lafızlarının dilsel açıdan açıklandığı bir tür eserdir. İbnü's-Sikkît, divanlara yapmış olduğu şerhlerde izlediği üslubu bu eserinde de izlemiştir. el-Bağdadi *Hizanetu'l-Edeb* adlı eserinde, bu eserden alıntılar yapmıştır⁹¹. Fakat eser günümüze ulaşmamıştır.

9-ed-Du'â

Biyografi eserlerinde bu kitap geçmemektedir. Ama Ebû 'Ubeyde el-Bekrî (v. 487/1094) *Faşlu'l-Makâl* adlı eserinde bu kitaptan bazı alıntılar yapar⁹².

İbnü's-Sikkît'in bu eserini daha sonra *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserine dâhil etmiş olması muhtemeldir. Çünkü *Kitâbu'l-Elfâz*'da *dua* konusuna tahsis edilmiş bazı bâblar mevcuttur⁹³. Kitap günümüze kadar ulaşmayan eserler arasındadır.

10-Halku'l-İnsan

Hamilelik, doğum, kadın, anne karnındaki cenin gibi konular ile insan hayatının merhaleleri gibi konuların ele alındığı bu eser günümüze ulaşmamıştır⁹⁴.

11-Kitâbu'l-İbil

Develerin çeşitleri, isimleri ve büyüme merhaleleri gibi konuları ele alan bir eserdir. İbnü's-Sikkît'e nispet edilen bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır⁹⁵.

12-el-Eşvât

İnsan, hayvan ve doğadaki birtakım sesler hakkında yazılmıştır. es-Suyûtî, *el-Muzhir*'de bu kitaptan bazı alıntılar yapar. Fakat eser günümüze kadar ulaşmamıştır⁹⁶.

13-el-Haşerât

Genel olarak haşerat türü hayvanların özelliklerini ve yaşama şekillerini ele alan bu eserin günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁹⁷.

⁹¹ el-İşbîlî, *a.g.e.*, s. 340; (*Me'âni'l-Ebyât*) el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisani'l-'Arab*, 4. b., Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1997, I/20 - V/41, 52, 55 – VIII/237.

⁹² Ebû 'Ubeyde el-Bekrî, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed, *Faşlu'l-Makâl fi Şerhi'l-Emsâl*, 1. b., thk: İhsan Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1971. s. 80.

⁹³ Bkz: İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 119-120.

⁹⁴ el-İşbîlî, *a.g.e.*, s. 340.

⁹⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, XX/52; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/536; *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zünûn*, IV/262.

⁹⁶ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/184.

⁹⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 69; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/290.

14-Kitâbu'l-Erađîn ve'l-Cibâl ve'l-Evdiye

Yeryüzü şekilleri, dağlar ve vadiler gibi konuları ele alan bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır⁹⁸.

15-el-Emsâl

Atasözlerini konu edinen bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır⁹⁹.

16-el-Ensâb

Nesep ilmi ile ilgili olan bu eser maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır¹⁰⁰.

İbnü's-Sikkât'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri şunlardır:

*et-Tevsi'a fî Kelâmi'l-'Arab*¹⁰¹, *et-Taşğîr*¹⁰², *Kitâbu'l-Ecnâs*¹⁰³, *el-Envâ*¹⁰⁴, *el-Eyyâm ve'l-Leyâl*¹⁰⁵, *el-Beyân*¹⁰⁶, *ez-Zibric*¹⁰⁷, *es-Sercu ve'l-Licâm*¹⁰⁸, *Serikâtu's-Şu'arâ* ve *mâ't-Tefekû 'aleyh*¹⁰⁹, *eṭ-Ṭayr*¹¹⁰, *Ğarîbu'l-Ḳur'ân*¹¹¹, *el-Farḳ*¹¹², *Fe'ale ve Ef'ale*¹¹³, *Mâ't-Tefeka Lafzuhu ve'Htelefe Ma'nâhu*¹¹⁴, *el-Müsennâ ve'l-Mübennâ*

⁹⁸ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449.

⁹⁹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI/400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/273.

¹⁰⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537.

¹⁰¹ İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Muğnî'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, 6. b., thk: Mâzin el-Mübârek/Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, s. 913; Hâcî Halife, *a.g.e.*, II/1406; I/507 (*et-Tevsi'a*).

¹⁰² eş-Şagâni, el-Hasen, *el-'Ubâbu'z-Zâhir ve'l-Lübâbü'l-Fâhir*, thk: Muhammed Hasan Âlü Yâsîn, Matbaatü'l-Me'ârif, Bağdat, 1977, I/28.

¹⁰³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/536; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/262.

¹⁰⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537.

¹⁰⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537.

¹⁰⁶ Hâcî Halife, Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Mesnâ, Bağdat, 1941, s. 264.

¹⁰⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/302.

¹⁰⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/302. (*es-Serc*)

¹⁰⁹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; (*Serikâtu's-Şu'arâ ve Mâ Tevâredü 'aleyh*) İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/536; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/13.

¹¹⁰ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449.

¹¹¹ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/536.

¹¹² İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 340; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/318.

¹¹³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/537. **Not:** İbnü's-Sikkât, *Işlahu'l-Mantık* adlı eserinde bu iki siga için iki bâb açmıştır. Bkz: İbnü's-Sikkât, Ebû Yusuf Yakub b. İshak, *Işlahu'l-Mantık*, thk: Muhammed Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 2002, ty., s. 160- 207.

¹¹⁴ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449;

ve'l-Mükennâ¹¹⁵, el-Müzekker ve'l-Müennes¹¹⁶, Me'ânî's-Şi'ri's-Sağîr¹¹⁷, Me'ânî's-Şi'ri'l-Kebîr¹¹⁸, Mantıku't-Tayr¹¹⁹, en-Nebât ve's-Şecer¹²⁰, en-Nevâdir¹²¹, el-Vuhûş¹²².

Biyografi ve fihrist kitaplarının İbnü's-Sikkât'e nispet ederek zikrettikleri bu eserlerin çoğu dil ve edebiyat alanında yazılmış olup küçük risaleler şeklindedir.

İzleyen kısımda İbnü's-Sikkât'in Cahiliye, muhâdram ve Abbasi döneminde yaşamış şairlerin divanlarına yazmış olduğu şerhler zikredilecektir.

3.2. Rivayet veya Şerh Ettiği Divanlar

İbnü's-Sikkât çok sayıda şiir derleyerek bunları rivayet etmiş ve açıklamıştır. Onun derlediği veya şerhettiği divanların sayısı kırkı aşmaktadır. Bu divanlardan yayımlananlar şunlardır:

3.2.1. Cahiliye Dönemi Divanları

1-Dîvânu Tarafe b. el-'Abd

en-Necâşî, İbnü's-Sikkât'in bu divanı tanzim ettiğini zikreder¹²³. Divan, Ahmed b. Emîn eş-Şinkî tarafından Kazan kentinde 1909 yılında yayımlanmıştır.

2-Dîvânu 'Urve b. el-Verd

ez-Ziriklî, divanın İbnü's-Sikkât tarafından tanzim edildiğini söyler¹²⁴. Birçok kez yayımlanan bu divan ilk olarak 1923 yılında Kahire'de; ikinci kez 1926'da

¹¹⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I/394; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/328.

¹¹⁶ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, IV/320 - VII/396, 410, 436, 480, 8/93; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/330.

¹¹⁷ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/507.

¹¹⁸ Ebû Mansûr, *a.g.e.*, s. 20; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/507.

¹¹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/312.

¹²⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449 (*en-Nebât*); el-İşbilî, *a.g.e.*, s. 341 (*en-Nebât*); Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, V/1922; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/342.

¹²¹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 99; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, VI/2841; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/345.

¹²² en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449 (*el-Vahş*); İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 400; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II/537; *İzâhu'l-Meknûn*, IV/348.

¹²³ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

Cezayir’de; daha sonra Abdulmu‘în el-Mulevvaḥî’nin tahkiki ile 1966’da Dımeşk’te; en sonunda ise Fuâd en-Na‘nâ‘ın tahkiki ile 1995’te Küveyt’te yayımlanmıştır.

3-Dîvânu Kays b. el-Ḥaḫîm

ez-Ziriklî, İbnü’s-Sikkît’in bu divanı tanzim ettiğini zikreder¹²⁵. İlk olarak müsteşrik Kowalski (v. 1948) tarafından Leipzig’te 1914 yılında yayınlanan bu divan daha sonra da Nasreddin el-Esed’in tahkiki ile Kahire’de 1969’da yayımlanmıştır.

4-Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zubyânî

Kaynaklar, İbnü’s-Sikkît’in bu divanı tanzim ettiğini zikretmektedir¹²⁶. Şükrî Fayşal Dımeşk’te 1968 yılında yayımlamıştır.

İbnü’s-Sikkît’in tertip ettiği fakat bize ulaşmayan diğer divanlar ise şunlardır:

*Dîvânu Ebî Duâd el-İyâdî*¹²⁷, *Dîvânu’l-A‘şâ*¹²⁸, *Dîvânu A‘şâ Bâhile*, *Dîvânu İmrîi’l-Ḳays*¹²⁹, *Dîvânu Evs b. Ḥacer*¹³⁰, *Dîvânu Bişr b. Ebî Ḥâzım*¹³¹, *Dîvânu el-Ḥâriş b. Ḥilizze el-Yeşkurî*¹³², *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*¹³³, *Dîvânu’s-Süleyk b. es-Süleke*¹³⁴, *Dîvânu Tuḫeyl el-Ġanevî*, *Dîvânu ‘Amir b. eṭ-Tuḫeyl*¹³⁵, *Dîvânu ‘Alḳame el-Faḫl*¹³⁶, *Dîvânu ‘Amr b. Ḳamî’e*, *Dîvânu ‘Amr b. Kulşûm*¹³⁷, *Dîvânu ‘Antera*¹³⁸, *Dîvânu Kays b. el-Ḥaḫîm*¹³⁹, *Dîvânu Lebîd b. Rabî’a*¹⁴⁰, *el-Mu‘alleḳât*¹⁴¹, *Dîvânu Muhelhil b. Rabî’a*¹⁴².

¹²⁴ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195.

¹²⁵ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195.

¹²⁶ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹²⁷ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹²⁸ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, II/536.

¹²⁹ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 191; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 449.

¹³⁰ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450; el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *a.g.e.*, IV/373 – VIII/266.

¹³¹ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³² en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³³ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, II/536.

¹³⁴ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³⁵ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³⁶ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³⁷ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³⁸ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹³⁹ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195.

¹⁴⁰ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁴¹ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195.

¹⁴² İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

3.2.2. Muhadram Dönemi Divanları

1-Dîvânu'l- Hıttay'e

İbnü's-Sikkît bu divanı hem rivayet etmiş hem de şerh etmiştir¹⁴³. Numan Emin Taha Kahire'de 1958 yılında yayımlamıştır¹⁴⁴.

2-Dîvânu'l-Hansâ'

el-Fihrist adlı eserde İbnü's-Sikkît'in bu divanı tanzim ettiği zikredilmektedir¹⁴⁵. Luvîs Şeyho (v. 1346/1927) tarafından Beyrut'ta 1888 yılında yayımlanmıştır.

3-Dîvânu Müzerrid b. Dirâr

ez-Ziriklî bu divanın İbnü's-Sikkît tarafından tanzim edildiğini zikreder¹⁴⁶. Eser, Halil İbrahim el-'Atıyye tarafından Irak'ta 1962 yılında yayımlanmıştır¹⁴⁷.

Bu dönemden bize ulaşmayan divanlar ise şunlardır:

*Dîvânu Temîm b. Muḳbil*¹⁴⁸, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*¹⁴⁹, *Dîvânu'l-'Abbâs b. Mirdas*¹⁵⁰, *Dîvânu'n-Nâbiğati'l-Ca'dî*¹⁵¹.

3.2.3. İslam Dönemi Divanları

İbnü's-Sikkît'in bu dönemde tanzim ettiği divanların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bu divanlar şöyle sıralanabilir:

*Dîvânu'l-Ahtal*¹⁵², *Dîvânu Câmî' b. Murhiye* ('Amr b. Aḫmer)¹⁵³, *Dîvânu Cerîr*¹⁵⁴, *Dîvânu Ḥamîd el-Erḳat*¹⁵⁵, *Dîvânu Ḥamîd b. Sevr*¹⁵⁶, *Dîvânu Suḫaym b.*

¹⁴³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192; Salim el-'İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahya b. Ebû'l-Hayr, *el-İntişâr fi'r-Reddi 'alâ'l-Mu'tezileti'l-Ḳaderiyeti'l-Eşrâr*, 1. b., thk: Su'ûd b. Abdülaziz el-Halef, Edvâu's-Selef, er-Riyad, 1999, III/952.

¹⁴⁴ thk: Mektebetü'l-Hâncî, 1. b., Kahire, 1987.

¹⁴⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁴⁶ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VII/212.

¹⁴⁷ Bkz: el-Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhidî, İbnü's-Sikkît, er-Râzî, *Selâsetu Kutubin fi'-Hurûf*, thk: Ramazan Abdüttevâb, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1982, s. 72.

¹⁴⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁴⁹ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁵⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁵¹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁵² en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, II/536.

¹⁵³ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁵⁴ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 193; en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁵⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁵⁶ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

*Veşîl er-Riyâhî*¹⁵⁷, *Dîvânu 'Amr b. Ebî Rebî'a*¹⁵⁸, *Dîvânu'l-Ferezdağ*¹⁵⁹, *Dîvânu'l-
Kattâl el-Kilâbî*, *Dîvânu'l-Kumeyt*¹⁶⁰, *Dîvânu Ebî Miğcen es-Şekafî*, *Dîvânu Ebi'n-
Necm el-İclî*¹⁶¹, *Dîvânu Kuseyyir 'Azze*.

3.2.4. Abbasi Dönemi Divanları

*Dîvânu Ebî Nuvâs*¹⁶².

4. İbnü's-Sikkît'in Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkileri

İbnü's-Sikkît'in öne çıkan özelliği, selefleri olan Ebû Ubeyde, el-Ferrâ', el-Aşma'î ve eş-Şeybânî gibi âlimlerin ilim mirasını toplayıp bir araya getirmesi ve *Işlâhu'l-Mantık*, *Kitâbu'l-Elfâz* gibi müstakil eserler tasnif etmesidir. Bu sebeplerden dolayı onun eserleri “*dil risaleleri*” veya “*dil ansiklopedileri*” arasında sayılabilir.

İbnü's-Sikkît'in halefleri iki farklı şekilde onun eserlerinden etkilenmişlerdir. Birincisi, onun kitaplarına yazılan şerh, ihtisar ve düzeltme türü çalışmalarla doğrudan etkilenme şeklindedir. İkincisi ise dolaylı yolla etkilenme şeklindedir. Buna örnek olarak İbnü's-Sikkît'in çağdaşlarından İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib* i ve Şa'leb'in *el-Faşîh* gibi eserleri örnek verilebilir. Ayrıca İbnü's-Sikkît'ten sonra yaşamış olan İbn Sîde'nin *el-Muhaşşas*'ı, el-Enbârî'nin *el-Ezdâd*'ı ve Ebu't-Tayyib el-Luğâvî'nin *el-İbdâl* adlı eserleri de yine dolaylı etkilenmeye örnek verilebilir.

Burada İbnü's-Sikkît'in dilbilim geleneği üzerindeki etkisi irdelenecektir. Bu etki daha çok me'âcimu'l-elfâz türü eserlerde görülmektedir. Dolayısıyla bu tür eserler üzerinde durmakta fayda vardır.

4.1. Işlâhu'l-Mantık ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi

“*Işlâhu'l- Mantık*” veya “*lahnü'l-âmm*” olarak isimlendirilen eserler, halk arasında gündelik hayatta kullanılan yaygın dil hatalarını ele alırlar. Bu tür eserlerin sayısı oldukça fazladır. İbnü's-Sikkît'ten önceki dönemde bu alanda kayda değer bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat İbnü's-Sikkît ile birlikte bu alandaki çalışmalar

¹⁵⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁵⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II/536.

¹⁵⁹ en-Necâşî, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁶⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁶¹ İbnü's-Sikkît ilk olarak el'İclî'nin şiirlerini derlemiş ve bu çalışma onun tanınmasını sağlamıştır.

Bkz: el-Kıfî, *a.g.e.*, IV/60.

¹⁶² İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 193; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/195.

ivme kazanmıştır. İbnü's-Sikkît'ten sonra da bu çalışmalar sistematik olarak devam etmiş ve nihayetinde hicri VI. yüzyılda İbnü'l-Cevzî ile birlikte zirveye ulaşmıştır¹⁶³.

Bu alanda İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib'i*, Şa'leb'in *el-Faşîh'i*, el-Ĥarîrî'nin *Durretü'l-Ġavvâş'ı* ve İbnü's-Sikkît'in *İşlâhu'l-Mantık* adlı eserleri büyük şöhret bulmuş ve bunlarla ilgili birçok *şerh*, *muhtasar*, *tertîp* ve *tezhip* türü eserler yazılmıştır. Nitekim İbnü's-Sikkît'in en önemli eseri olan *İşlâhu'l-Mantık* hakkında âlimlerin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bağdat köprüsünden lügat ilmi konusunda *İşlâhu'l-Mantık* gibi bir kitap geçmemiştir.”¹⁶⁴ el-Müberrid'in ise şöyle dediği rivayet edilir: “Bağdatlı âlimlerin İbnü's-Sikkît'in *İşlâhu'l-Mantık* eseri kadar güzel bir kitap telif ettiklerini görmedim.”¹⁶⁵ Bu eser o kadar meşhur olur ki, artık İbnü's-Sikkît bu kitabın şöhreti ile tanınmaya başlar ve “Sahibu İşlâhi'l-Mantık” lakabı ile anılmaya başlar.

İşlâhu'l-Mantık, iki bölümden oluşur. Müellif, her bir bölümü kendi arasında farklı bâblara ayırmıştır. Mesela birinci bölüm altmış sekiz bâb iken, ikinci bölüm yirmi beş bâbdan oluşur. Bu bâbların en uzununu elli dört sayfayı bulurken¹⁶⁶, en kısası ise iki satırı geçmemektedir¹⁶⁷.

İbnü's-Sikkît, birinci bölümde genel olarak isimlerin mebnîliği üzerine yoğunlaşır. Konuya öncelikle sülasi bâbla başlar ve bundan sonra rubaiye geçer ve bu kural üzere devam eder. Sadece bir yerde bu kurala uymaz ve *فَعَلَّ* ile *فَعَلَّ* bâbını *فَعَلَّ* ile *فَعَلَّ* bâbından önce zikreder.¹⁶⁸

Bâblarda mevcut olan maddelerin işleniş şekli ise herhangi bir kurala uyulmadan yapılmıştır. Çünkü *Kitâbu'l-Ayn* hariç eserin telif edildiği dönemde sözlükler henüz alfabetik sıralamaya uygun olarak telif edilmiyordu.

İbnü's-Sikkît'in eseri incelendiğinde onun, seleflerinin eser telifinde izlemiş oldukları yöntemi dikkate almadığı görülmektedir.

İşlâhu'l-Mantık, alfabetik bir sözlük gibi bütün lafızları ele alıp işleyen bir sözlük değildir. Bu kitaptan hedeflenen temel amaç, daha çok halk dilinde meşhur

¹⁶³ Naşşâr, Hüseyin, *el-Mu'cemu'l-'Arabî Neş'etuhu ve Ta'avvuruhu*, Mektebetu Mısır, 1956, s. 115.

¹⁶⁴ İbn Ĥallikân, *a.g.e.*, VI, 400.

¹⁶⁵ el-Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Afîfu'd-Dîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtu'l-Cinân ve 'İbretu'l-Yekezân fi Ma'rifeti mâ Yu'teber min Ĥavâdiş'i'z-Zemân*, 1. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II/110.

¹⁶⁶ İbnü's-Sikkît, *İşlâhu'l-Mantık*, s. 227-280.

¹⁶⁷ İbnü's-Sikkît, *İşlâhu'l-Mantık*, s. 102.

¹⁶⁸ İbnü's-Sikkît, *İşlâhu'l-Mantık*, s. 102-103.

olan ama aynı zamanda hatalı bir şekilde telaffuz edilen veya yanlış anlamda kullanılan lafız ve ibarelerin doğru ve fasih bir şekilde kullanımını sağlamaktır.

4.1.1. Işlâhu'l-Mantık'tan Etkilenen Kitaplar

İbnü's-Sikkât'in en önemli kitabı olan *Işlâhu'l-Mantık*, çok meşhur bir eser olmasından ötürü müellifi *Şahibu Işlâhi'l-Mantık* diye tanınmıştır. İzleyen kısımda bu önemli eserin kendisinden sonraki eserlere olan etkisi ele alınacaktır.

4.1.1.1. Edebü'l-Kâtib (İbn Kuteybe)

Devlet hizmetinde görev alan kâtipler için yazılmış dil, kompozisyon ve imla esaslarıyla ilgili bilgileri ihtiva eden bir eserdir. *Edebü'l-Kâtib*'in de *Işlâhu'l-Mantık* gibi temel amacı dilin fasih ve doğru kullanımı için "*lahnu'l-âmme*" olarak bilinen dil yanlışlıklarını düzeltmektir¹⁶⁹.

İbn Kuteybe, kitabının telifinde İbnü's-Sikkât'in üslubunu izler, bu üslubu geliştirir ve İbnü's-Sikkât'in değinmediği veya dikkat etmediği birtakım kural ve bilgileri kitabına ekler. Fakat maddelerin tasnifini İbnü's-Sikkât'ten daha düzenli yapar. İki eserin farklı özelliklerinden biri de İbn Kuteybe'nin İbnü's-Sikkât'e göre istişhada daha az başvurmasıdır¹⁷⁰.

4.1.1.2. el-Fasîh (Şa'leb)

Şa'leb'in şöhretini sağlayan en önemli eseri olup hicri III. yüzyılda Bağdat ve civarında yaşayan halkın dilinde yanlış olarak kullanılan kelime ve ifadelerin doğru (fasih) şekillerinin açıklandığı eser otuz bölüm içinde zengin bir muhtevaya sahiptir. Şa'leb bu kitabında yaygın biçimde kullanılan her kelimeyi fasih kabul eder. Aynı konuda birden çok fasih kelime varsa en fasih olanını, eşit derecede iki fasihin ikisini de almıştır. Çoğu kez doğru olan lafız zikreder fakat yanlış lafız zikretmeye gerek duymaz. Ama İbnü's-Sikkât doğru lafız zikretmekle beraber, o lafzın halk arasındaki yanlış kullanımını da zikretmeyi ihmal etmez. İki eserin temel ortak özelliği, halkın dilinde yanlış olarak kullanılan kelime ve ifadelerin doğru (fasih) şekillerini açıklamaktır¹⁷¹.

¹⁶⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebü'l-Kâtib*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1967, s. 12.

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 190, 200, 277.

¹⁷¹ Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Arapça Tercümesi: *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (çev: Abdulhalîm en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire t.y., I/122.

el-Faşîh'in telifinde *Işlâhu'l-Mantık*'tan farklı olarak göze çarpan başka bir nokta da, konuların muhtasar bir şekilde işlenmesidir. Bu da lafızların şerhlerine fazla önem vermemesine ve istişhadın azlığına yol açmıştır.

Mektep taassubu ve müellifine karşı duyulan husumet gibi sebeplerle eserin *Sa'leb*'e ait olmadığı, onun el-Ferra'nın *Kitabü'l-Behiyy (Kitabü'l-Beha)* veya İbnü's-Sikkît'in *Işlâhu'l-Mantık* adlı eserlerinin farklı bir tertibi olduğunu iddia edenler olmuştur¹⁷².

4.1.2. *Işlâhu'l-Mantık* Üzerine Yazılan Eserler

İlk dönemlerden beri *Işlâhu'l-Mantık* hakkında birçok eser yazılmıştır. Aşağıda zikredilecek olan 4 eser bunların en önemlileri arasındadır:

4.1.2.1. *Cevâmi'u Işlâhi'l-Mantık*

Kitabın müellifi Ebu'l-Hasen İbn Rifâ'a (v. 327/938) kitabın mukaddimesinde bu eserin yazılış nedenini şöyle açıklar: "*Işlâhu'l-Mantık'ta bulunan temel bilgileri topladım. Gereksiz gördüklerimi terkettim. Lafızların tefsirlerini muhtasar bir şekle dönüştürerek daha kolay anlaşılabilir bir şekilde yazdım.*"¹⁷³

İbn Rifâ'a, kitabın bâblara ayrılmasında basit bir değişiklik dışında İbnü's-Sikkît'in üslubunu korumuştur. O da İbnü's-Sikkît gibi bâblardaki takdim ve tehir olgularını kullanmıştır. Fakat İbnü's-Sikkît'in lafızlara yapmış olduğu birtakım şerh, mana ve şahidleri atlayarak muhtasar bir şekilde *Işlâhu'l-Mantık*'tan alıntı yapmıştır. Bundan dolayı da İbn Rifâ'a'nın telif etmiş olduğu bu muhtasar eser, birtakım lafızların anlaşılmasına sebep olmuştur.

4.1.2.2. *Tehzîbu Işlâhi'l-Mantık*

Hatib et-Tebrîzî (v.502/1108)'ye aittir. et-Tebrîzî, mukaddimesinde *Işlâhu'l-Mantık*'ın hacminin küçüklüğüne rağmen önemli bilgiler içermesi sebebiyle büyük ilgiye mazhar olduğunu görünce eserde bulunan gereksiz tekrarları çıkarıp örnek beyitlerdeki hataları düzeltmek ve bazı anlaşılması zor ibareleri açıklamak üzere

¹⁷² Brockelmann, *a.g.e.*, I/122.

¹⁷³ İbn Rifâ'a, Zeyd b. Rifâ'a b. Mesûd, *Cevâmi'u Işlâhi'l-Mantık*, Matbaatü'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, Haydar Âbâd, 1935, s. 3.

eserini yazdığını belirtmektedir¹⁷⁴. Bu eser, Fevzi Abdülaziz Mes‘ûd tarafından iki cilt halinde Kahire’de 1986’da neşredilmiştir.

4.1.2.3. Şerhu Ebyâti İslâhi’l-Mantık

Ebû Muhammed Yusuf b. Hasan es-Sirâfî (v. 385/995)’ye aittir. es-Sirâfî, *Işlâhu’l-Mantık*’ın nüshalarında kullanılan şahidlerin ihtilafı olmasından dolayı bu eseri telif ettiğini söyler. Bu ihtilafın beyitlerin sayısı ile ilgili olduğunu belirtir. Ona göre bazı nüshalarda beyitler eksik olarak zikredilirken, bazılarında da eseri rivayet edenlerin İbnü’s-Sikkît’e ait olmayan birtakım beyitleri eklediklerini tespit ettiğini zikreder. es-Sirâfî eserini telif ederken *Işlâhu’l-Mantık*’ta geçen şahidlerin tertibini esas almıştır¹⁷⁵. Bu eseri Yasin Muhammed Sevvâs 1992’de neşretmiştir.

4.1.2.4. el-Meşûfu’l-Mu‘lem fî Tertîbi’l-İşlâh ‘alâ Hurûfi’l-Mu‘cem

Ebu’l-Beğâ’ el-‘Ukberî (v. 616/1219)’ye aittir. Ebu’l-Beğâ’ bu çalışmada *Işlâhi’l-Mantık*’ı alfabetik olarak tertib etmiş, dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirmiş, tekrarları çıkarıp karmaşık noktaları açıklamış ve bazı eksiklikleri tamamlamıştır¹⁷⁶. Bu eseri Yasin Muhammed Sevvâs 1983’te Mekke’de neşretmiştir.

4.2. Kitâbu’l-Elfâz ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi

Kitâbu’l-Elfâz, *Işlâhu’l-Mantık* kadar şöhret bulmamıştır. Bu durum belki de bu kitapların tabiatlarının farklı olmasındandır. Çünkü *Işlâhu’l-Mantık*, halk dilindeki meşhur dil hatalarını düzeltmeyi hedeflerken *Kitâbu’l-Elfâz*, genel konular çerçevesinde çoğu garip kelimelerden oluşan dilsel materyalleri bir araya getirmeyi amaçlar. Bundan dolayı dilciler, el-Hemezânî’nin “*el-Elfâzu’l-Kitâbiyye*” adlı eserinde alışılmış lafızların daha fazla bulunmasından dolayı bu esere yönelmişlerdir.

İlk dönemlerden beri *Kitâbu’l-Elfâz* hakkında birçok eser yazılmıştır. Aşağıda zikredilecek olan 4 eser bunların en önemlileri arasındadır:

4.2.1. Kitâbu’l-Elfâz’dan Etkilenen Kitaplar

İbnü’s-Sikkît’in ikinci önemli eseri olan *Kitâbu’l-Elfâz*, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak birçok eseri etkilemiştir.

¹⁷⁴ el-Hatib-et-Tebrizî, *Tehzîbu İslâhi’l-Mantık*, thk: Fevzi Abdülaziz Mesut, Kahire, 1986, I/41.

¹⁷⁵ es-Sirâfî, Ebû Muhammed, *Şerhu Ebyâti İslâhi’l-Mantık*, thk: Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, ed-Dâru’l-Muttahide, Dimeşk, 1992. s. 4.

¹⁷⁶ Ebü’l-Beğâ’ el-‘Ukberî, *el-Meşûfu’l-Mu‘lem fî Tertîbi’l-İşlâh ‘alâ Hurûfi’l-Mu‘cem* nşr: Yasin M. es-Sevvâs, Mekke, 1983, I/5-9.

4.2.1.1. Edebü'l-Kâtib

İbn Kuteybe gerek *Kitâbu'l-Elfâz*'dan gerek *Işlâhu'l-Mantık*'tan etkilenmiştir. Bu kitapta İbnü's-Sikkît'in etkisi الدُّعَاءُ عَلَى الْإِنْسَانِ “*İnsana Beddua Etmek*”, الدُّعَاءُ لِلْإِنْسَانِ “*İnsana Duâ Etmek*”, بَابُ مَعْرِفَةِ الطَّعَامِ “*Sofra Âdabı*”, بَابُ مَعْرِفَةِ السِّلَاحِ “*Silahın Kullanım Şekli*” ve بَابُ مَعْرِفَةِ اللَّبَاسِ “*Giyinme Âdabı*” gibi bâblarda görülür. İbn Kuteybe, yukarıda zikredilen ilk iki bâbı birleştirerek tek bâb şeklinde ele almıştır.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Elfâz*'da geçen birçok bâbı muhtasar bir hale getirmiştir. Bunun yanı sıra bazen şahidi, bazen rivayetlerin bir kısmını, bazen de dilcilerin isimlerini hazfetmiştir.

Örneğin İbnü's-Sikkît, “Ayaklarda oluşan bir tür yara” anlamına gelen الشَّافَّةُ kelimesini açıklarken, buna şahid olarak el-Aşma'î'yi verir. İbn Kuteybe de الشَّافَّةُ kelimesini İbnü's-Sikkît'in açıkladığı şekilde şerheder. Fakat el-Aşma'î'yi de İbnü's-Sikkît'i de şahid olarak zikretmez¹⁷⁷.

4.2.1.2. el-Elfâzu'l-Kitâbiyye

Kitâbu'l-Elfâz'ın Abdurrahman b. İsa el-Hemezânî (v. 327/938)'ye ait *el-Elfâzu'l-Kitâbiyye*'ye etkisi, *Edebü'l-Kâtib*'e nispetle daha açık görülmektedir. Nitekim el-Hemezânî eserinde bâb başlıklarını düzenlerken İbnü's-Sikkît'in üslubunu izlemiştir. Fakat iki eser arasındaki en belirgin fark şudur: el-Hemezânî kitabında basit ve çok kullanılan lafızları tercih edip daha çok çocukları eğitme amaçlı bir üslup izlerken, buna karşılık İbnü's-Sikkît genellikle garip lafızları kullanmayı tercih etmiştir.

Bâb başlıklarında da büyük benzerlik görülmektedir. Hatta bazı bâblar aynı başlık altında ele alınmıştır. Ama bunun yanında el-Hemezânî, İbnü's-Sikkît'in kitabına aldığı bazı bâbları almazken, İbnü's-Sikkît'te olmayan birtakım yeni bâbları da kitabına eklemiştir.

İki eser arasındaki diğer bir fark ise el-Hemezânî'nin müfred lafızları kullanmak yerine daha çok terkip ve isim tamlamaları şeklinde gelen ibareleri kullanması ve farklı lugatları kullanmaktan kaçınmasıdır. Buna karşılık İbnü's-Sikkît'in eseri garip lafızlarla ve farklı lugatları çokça içermesiyle öne çıkar. İki kitap

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 48; İbnü's-Sikkît, Yakub b. İshak, *Kitâbu'l-Elfâz*, thk: Fahrüddîn Kâbâve, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1998, s. 427.

arasındaki bir başka fark ise kullanılan istiṣhad türlerinde görülür. İbnü's-Sikkît istiṣhatta bulunduğunda daha çok ūire başvururken buna karşılık el-Hemezânî genellikle atasözlerine ve deyimlere başvurur.

4.2.1.3. Fıḫhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye

Ebû Mansûr eṣ-Ṣe'âlibî'nin (v. 429/1037) *Fıḫhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye* adlı eserinde gerek İbnü's-Sikkît'in gerekse el-Hemezânî'nin etkisine rastlamak mümkündür. eṣ-Ṣe'âlibî, İbnü's-Sikkît'ten birçok yerde alıntı yapmasına rağmen onun ismini eserinde zikretmemiştir¹⁷⁸.

eṣ-Ṣe'âlibî, eserini tasnif ederken seleflerinin yapmış olduğu hataları minimum seviyeye indirmiş ve eserini büyük bir titizlikle hazırlamıştır. *Fıḫhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye* ile *Kitâbu'l-Elfâz* arasında göze çarpan en büyük fark, bâblardaki lafızların açıklamasında izlenen yöntemde görülmektedir. Zira İbnü's-Sikkît lafızların anlamlarını açıklarken herhangi bir kurala bağlı kalmamıştır. Buna karşılık eṣ-Ṣe'âlibî, anlamın küçük/büyük, az/çok ve zayıf/güçlü gibi anlam derecelerini kendisine ūiar edinmiş ve eserini buna göre telif etmiştir¹⁷⁹.

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki eṣ-Ṣe'âlibî, İbnü's-Sikkît'ten rivayette bulunmuş ve bâb taksiminde ondan etkilenmiştir. Fakat eṣ-Ṣe'âlibî, bâbları düzenlerken İbnü's-Sikkît'e göre daha titiz davranmıştır.

4.2.1.4. el-Muḫaṣṣaṣ

el-Me'ânî (el-Mevdû'ât) sahasında telif edilen eserler, Ebu'l-Ḥasen Ali b. İsmail yani meşhur ismi ile İbn Sîde'nin (v. 458/1066) *el-Muḫaṣṣaṣ* adlı eseri ile zirve noktaya ulaşmıştır. Zira bu eser *mu'cemu'l-me'ânî* alanında yazılan kitaplar içerisinde en kapsamlı ve en güzel şekilde tanzim edilmiş olandır.

el-Muḫaṣṣaṣ ile *Kitâbu'l-Elfâz*'ın birbirinden ayrıldığı temel nokta, *el-Muḫaṣṣaṣ*'ın açıklamış olduğu konularda ayrıntılara değinmesidir. Örneğin İbn Sîde "insanın yaratılışı" konusunu anlatırken insanın önce bütün âzâlarını tek tek sayar bu âzâların kendi içinde ayrıldığı eklem isimleri ve bunların sıfatları gibi bütün

¹⁷⁸ Bkz: eṣ-Ṣe'âlibî, Ebû Mansûr, Abdümelik b. Muhammed b. İsmail, *Fıḫhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, thk: Süleyman Selim el-Bevvâb, Dâru'l-Ḥikme, Dımeşk, 1984, s. 48, 52, 69, 134, 185, 194, 247, 262, 279, 283, 289.

¹⁷⁹ eṣ-Ṣe'âlibî, *a.g.e.*, s. 76.

ayrıntılara yer verir¹⁸⁰. Fakat İbnü's-Sikkât, İbn Sîde'nin tanzim ve ayrıntıya verdiği önemi aynı derecede göstermemiştir. Fakat insanın cömertlik, cimrilik, kibir, zeka ve cesaret gibi sıfatları üzerinde durmuştur¹⁸¹. Bunun sebebi, belki de İbnü's-Sikkât'ın *Kitâbu's-Şifât* adı ile müstakil bir eser telif etmiş olmasıdır. Fakat bu eser bize ulaşmadığı için İbnü's-Sikkât'ın ayrıntılı bir şekilde bu sıfatlardan bahsettiği konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Özet olarak denilebilir ki bu dört kitap İbnü's-Sikkât'ın üslubundan etkilenmişlerdir. Fakat bazıları İbnü's-Sikkât'ten alıntı yaptığını açıkça zikrederken, bazıları bunu açıklamamışlardır. Yine kimi şahidleri ve dilbilimcilerin isimlerini muhtasar bir şekilde verirken, kimisi hedefinin öğretme amaçlı olmasından dolayı kullanımı yaygın olan lafızları kullanmayı tercih etmiştir. Aynı şekilde bâbların taksim edilmesindeki tanzim, meşhur ve garip lafızların ayrı ayrı zikredilmesi de bu eserler arasındaki temel farklardan birisi olmuştur.

4.2.2. Kitâbu'l-Elfâz Üzerine Yazılan Eserler

4.2.2.1. Tehzîbu'l-Elfâz

el-Hatib et-Tebrizî, *Tehzîbu İşlâhi'l-Mantık* adlı eserinde izlemiş olduğu üslubu bu eserinde de takip etmiştir.

et-Tebrîzî, *Kitâbu'l-Elfâz*'daki mevcut bâblara ek olarak bu eserine *ez-Ziyâdât* diye bir bölüm daha eklemiştir. et-Tebrîzî bu bâbları *Kitâbu'l-Elfâz*'in bazı nüshalarının son bölümünden ve kitap ile ilgili yazılan birtakım şerh kitaplarından aldığını belirtir¹⁸². Bunun yanında *Kitâbu'l-Elfâz*'da geçen bazı ibarelere geniş şerh getirirken, bazılarını da hazfetmiştir. Yine şahid gösterilen beyitlere ek olarak o beytin devamı niteliğinde bir iki beyit daha eklemiştir. Ayrıca İbnü's-Sikkât'ın isnadını belirtmediği beyitlerin kime ait olduğunu da belirtmiştir.

4.3. el-Ezdâd ve Dilbilim Geleneği Üzerindeki Etkisi

İbnü's-Sikkât bu eserinde ezdâd konusu ile alakalı doksan dört madde zikreder. İbnü's-Sikkât'ın ezdâd ile ilgili zikredilen maddelerin şerhi ve bunlara şahid

¹⁸⁰ Bkz: İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, "*Mukaddime*", *el-Muḥaṣṣaṣ*, thk: Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1996, I/38.

¹⁸¹ Bkz: İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 49, 109, 118, 122.

¹⁸² el-Hatîp et-Tebrîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 625.

getirme konusundaki üslubu, diğer eserlerinde izlemiş olduğu üsluptan farklı değildir. Bu eserde de maddeler uzunluk-kısalık bakımından farklılık gösterir. Örneğin birinci konu iki sayfayı¹⁸³ aştığı halde, عَشْعَسَ¹⁸⁴ ve اُوْدَعُ¹⁸⁵ konuları iki satırdan daha az bir miktardadır.

İbnü's-Sikkât'in haleflerine olan etkisine geçmeden önce, İbnü's-Sikkât'in döneminde ezdâd konusunda kaleme alınmış olan Ebû Hatim es-Sicistânî'nin *el-Ezdâd* adlı eserine işaret etmekte fayda vardır.

es-Sicistânî'nin, eserinin tasnifinde izlediği yol şöyledir; O öncelikle birbirine zıt iki anlam taşıyan lafızları vererek bu iki zıt anlamı açıklar ve nihayetinde de bu anlamlara Kur'an-ı Kerim'den, Cahiliye ve İslami Dönem Arap şairlerinden istişhata bulunur.

es-Sicistânî'nin ele aldığı toplam konu sayısı yüz yetmiş olup, bunlardan altmış bir konu aynı zamanda İbnü's-Sikkât'in eserinde de mevcuttur.

Bu iki eser dışında ezdâd alanında telif edilen birçok eser mevcuttur. Ebû't-Ṭayyib el-Luğâvî, İbnu'l-Enbârî (v. 577/1181), İbnu'd-Dehhân (v. 569/1173) ve eş-Şağânî'nin *el-Ezdâd* adlı kitapları bunların başında gelmektedir.

Bu alanda özellikle öne çıkan İbnü'l-Enbârî ve Ebu't-Ṭayyib el-Luğâvî'nin eserleri üzerinde özellikle durmakta fayda vardır.

İbnü'l-Enbârî, ezdâdın ortaya çıkmasında etkili olan sebepleri ortaya koymaya çalışır. Eserin telif sebebine gelince İbnü'l-Enbârî, kendisinden önce telif edilmiş birtakım kitapların mevcut olduğunu zikreder. Ancak bu eserlerin müelliflerinin ezdâd konusunda kapsamlı bir çalışma yapmadıkları kanısı ile kendi ilim ve bilgisi nispetinde geniş kapsamlı bir araştırma ile daha faydalı olacak bir eser telif eder¹⁸⁶.

Kitabında üçyüz elli yedi konuyu ele alan İbnü'l-Enbârî, bunları alfabetik olarak düzenlememiştir. Örneğin birincisi الطَّن, ikincisi رَجَوْتُ , üçüncüsü ise حَسِبَ konusudur. Görüldüğü gibi bu konular, alfabetik olarak sıralanmamıştır.

¹⁸³ İbnü's-Sikkât, "*el-Ezdâd*", *Şelâsetu Kutub fi'l-Ezdâd*, nşr: August Haffner, el-Mektebetu'l-Kâşûlîkiyye, Beyrut, 1912, 163-216, s. 163.

¹⁸⁴ İbnü's-Sikkât, "*el-Ezdâd*", s. 167.

¹⁸⁵ İbnü's-Sikkât, "*el-Ezdâd*", s. 208.

¹⁸⁶ İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḳâsım, *Kitâbu'l-Ezdâd*, thk: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 1987, s. 13.

İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd* adlı eserinde yirmi dokuz yerde İbnü's-Sikkît'i zikreder¹⁸⁷. İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd* dışında İbnü's-Sikkît'in diğer kitaplarından da etkilenmiş ve bunlardan alıntı yapmıştır.

el-Ezdâd konusundaki eserler Ebu't-Ṭayyib el-Luğâvî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eseri ile en yetkin formuna ulaşmıştır.

el-Luğâvî, kitabının veciz bir mukaddime sayılabilecek ilk sayfasında kendisinden önce de ezdâdla ilgili kitap yazanlar olduğunu belirtir. Kendisinin kitabı yazma amacını ise kelimelerin tasnifini iyi bir şekilde yapmak, bağlamalarını daha iyi açıklamak, daha önce ezdâdla ilgili söylenenlere katkıda bulunmak, ezdâddan olmayıp da ezdâda karışmış kelimeleri çıkarmak, Arap dilinde ezdâdın varlığını kabul edenleri desteklemek, kabul etmeyenlerin de tezini çürütmek olarak açıklar¹⁸⁸.

Bu eserde de İbnü's-Sikkît'in etkisini görmek mümkündür.

¹⁸⁷ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 493.

¹⁸⁸ el-Luğâvî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 33.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'S-SİKKÎT'İN KİTÂBU'L-ELFÂZ ADLI ESERİ

1. Kitâbu'l-Elfâz'ın Genel Özellikleri

Kitâbu'l-Elfâz, *Işlâhu'l-Manţık*'tan sonra İbnü's-Sikkît'in ikinci önemli eseri sayılır.

1.1. Eserin Tanıtımı

Kitâbu'l-Elfâz, el-Hatib et-Tebrizî'nin (v. 502/1108) bu eser üzerine yazmış olduğu *Tehzîbu'l-Elfâz* ile birlikte 1895 yılında el-Eb Lûis Şeyho tarafından tek bir kitap haline getirilmiş ve bu kitap, *Kenzü'l-Huffâz fî Kitâbi Tehzîbi'l-Elfâz* adı altında basılmıştır. Ancak 1897 yılında Lûis Şeyho, yine bu eserin sadece metnini almış ve *Muhtaşaru Tehzîbi'l-Elfâz* adı ile yayımlamıştır. *Kitâbu'l-Elfâz*'ın nüshalarından yardım alarak yazmış olduğu bu eserde *Kitâbu'l-Elfâz*'ın birtakım bab ve şiiirlerini bu esere almamıştır. Söz konusu eserde bulunan noksanlık, anlam kapalılığı, tahrif, keyfi davranış ve ilmi ruhun yoksunluğu gibi sebeplerden dolayı kitaptan istenilen derecede istifade edilememiş ve kitap, el yazmaları kütüphanelerinin köşelerinde kalmış ve sadece dil uzmanlarından az bir kesim kitaptan haberdar olmuştur. Bu durum da Fahreddin el-Ğabâve'yi bu eseri tahkik etmeye itmıştır.

Işlâhu'l-Manţık'ın son bâbı, yirmi kûsür sayfadan oluşan *el-Elfâz* adlı bâbdır¹⁸⁹. Bunun da İbnü's-Sikkît'i *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserini telif etmeye iten etkenlerden biri olması muhtemeldir.

Kitâbu'l-Elfâz'da dikkat çeken en önemli özellik, kitabın tertibindeki ve bâblara ayrılmasındaki güzellik ile hassas bir şekilde tanzim edilmesidir. Bu durum *Işlâhu'l-Manţık*'ın özellikle ikinci bölümündeki düzensiz üslubun *Kitâbu'l-Elfâz*'da ne kadar geliştiğini gösterir.

¹⁸⁹ İbnü's-Sikkît, *Işlâhu'l-Manţık*, s. 285.

1.1.1. Eserde Yer Alan Bâblar

İki bölümden müteşekkil olan kitapta, çeşitli konuların ele alındığı toplam yüz kırksekiz bâbdan oluşur. Bu bâbları tablo şeklinde vermek mümkündür:

Bâb Tercümesi	Bâb Adı	Sıra
<i>Zenginlik ve Bolluk Bâbı</i>	بَابُ الْغِنَى وَالْخُسْبِ	1
<i>Fakirlik ve Kıtık Bâbı</i>	بَابُ الْفَقْرِ وَالْجُدْبِ	2
<i>Cemaat Bâbı</i>	بَابُ الْجَمَاعَةِ	3
<i>Ordular Bâbı</i>	بَابُ الْكُتَائِبِ	4
<i>Toplanma Bâbı</i>	بَابُ الْإِجْتِمَاعِ	5
<i>Birbirinden Ayrılma, Dağılma Bâbı</i>	بَابُ التَّفَرُّقِ	6
<i>Deve Sürüsü Bâbı</i>	بَابُ الْجَمَاعَةِ مِنَ الْإِبِلِ	7
<i>Cimrilik Bâbı</i>	بَابُ الشُّحِّ	8
<i>Bir Kimseye İşinde Kolaylık Sağlama Bâbı</i>	بَابُ الْمِسَاهَلَةِ	9
<i>Sinirlenme, Hiddetlenme ve Düşmanlık Besleme Bâbı</i>	بَابُ الْغَضَبِ وَالْحِدَّةِ وَالْعَدَاوَةِ	10
<i>İnsanlar Arasında Meydana Gelen Kaos ve Kötülük Bâbı</i>	بَابُ الْإِخْتِلَافِ وَالشَّرِّ يَقَعُ بَيْنَ الْقَوْمِ	11
<i>Yüzde ve Başta Meydana Gelen Yaralar Bâbı</i>	بَابُ الشَّجَاجِ	12
<i>Asâ, Kılıç ve Kamçı Gibi Aletlerle Bir Canlıya Vurma Bâbı</i>	بَابُ الضَّرْبِ بِالْعَصَا وَالسَّيْفِ وَالسَّوْطِ وَغَيْرِ ذَلِكَ	13

<i>Yaralar ve Yaralanmalar Bâbı</i>	بَابُ الْجِرَاحَاتِ وَالْفُرُوحِ	14
<i>Hastalık Bâbı</i>	بَابُ الْمَرَضِ	15
<i>Humma Hastalığı Bâbı</i>	بَابُ الْحُمَى	16
<i>Atıcılık Bâbı</i>	بَابُ الرَّمِيِّ	17
<i>Bir Nesneyi Kırma Bâbı</i>	بَابُ الْكَسْرِ	18
<i>Doğuştan Gelen Yaratılış Kusurları Bâbı</i>	بَابُ شِدَّةِ الْخَلْقِ وَالضَّحْمِ	19
<i>Zayıf Vücutlu Olma Bâbı</i>	بَابُ ضَعْفِ الْخَلْقِ	20
<i>Zayıflama Bâbı</i>	بَابُ الْهَزَالِ	21
<i>Vücuttaki Etin Azalması Bâbı</i>	بَابُ الْقِصَافَةِ	22
<i>Kibir Bâbı</i>	بَابُ الْكِبْرِ	23
<i>Soyluluk ve Cömertlik Bâbı</i>	بَابُ الْأَصْلِ وَالْكَرَمِ	24
<i>Tabiat ve Kişilik Bâbı</i>	بَابُ الطَّبِيعَةِ وَالسَّجِيَّةِ	25
<i>Kalp ve Zekâ Keskinliği (İnceliği) Bâbı</i>	بَابُ حِدَّةِ الْفُؤَادِ وَالذِّكَاةِ	26
<i>Cesaret Bâbı</i>	بَابُ الشُّجَاعَةِ	27
<i>Korkak ve Yüreksiz Olma Bâbı</i>	بَابُ الْجُبْنِ وَضَعْفِ الْقَلْبِ	28
<i>Akıl ve Kararlılık Bâbı</i>	بَابُ الْعَقْلِ وَالْحَزْمِ	29
<i>Ahmaklık ve Aptallık Bâbı</i>	بَابُ الْحُمُقِ وَالْهَوَجِ	30
<i>İnsanların Rezil ve Sefil Olması Bâbı</i>	بَابُ زُدَالِ النَّاسِ وَسَفَلَتِهِمْ	31

<i>Cömertlik Bâbı</i>	بَابُ السَّخَاءِ	32
<i>Güzellik Bâbı</i>	بَابُ الْحُسْنِ	33
<i>Renkler Bâbı</i>	بَابُ الْأَلْوَانِ	34
<i>Haddini Bilmeyen Belalı Kimse Bâbı</i>	بَابُ الشَّرِيرِ الْمَسَارِعِ إِلَى مَا لَا يَنْبَغِي	35
<i>Uzunluk Bâbı</i>	بَابُ الطُّوْلِ	36
<i>Kısalık Bâbı</i>	بَابُ الْقَصْرِ	37
<i>Aşırı Açgözlülük ve Dilencilik Bâbı</i>	بَابُ الشَّرِّهِ وَالْحِرْصِ وَالسُّؤَالِ	38
<i>Yalan Konuşma Bâbı</i>	بَابُ الْكَذِبِ	39
<i>Kişinin Gıyabında Onu Kötüleme ve Karalama Bâbı</i>	بَابُ رَفْعِكَ الصَّوْتِ بِالْوَقِيعَةِ فِي الرَّجُلِ وَالسُّنْمِ لَهُ	40
<i>Kişinin Nesebine Sövme Bâbı</i>	بَابُ الطَّعْنِ عَلَى الرَّجُلِ فِي نَسَبِهِ وَعَيْبِهِ وَوُؤْمِهِ	41
<i>Birini Suçlama Bâbı</i>	بَابُ التُّهْمَةِ	42
<i>Yapılması Gerekli Olanlar Bâbı</i>	بَابُ مَا لَا بُدَّ مِنْهُ	43
<i>Yemeden Sakınma Bâbı</i>	بَابُ النَّقْيِ فِي الطَّعَامِ	44
<i>Bir Yerin İnsandan Hali Olması Bâbı</i>	بَابُ النَّقْيِ لِأَحَدٍ وَمَا قَامَ مَقَامَهُ	45
<i>Kan Akıtma Bâbı</i>	بَابُ هَدْرِ الدَّمِ	46
<i>Yürüyüş Şekilleri ve Özellikleri Bâbı</i>	بَابُ نُعُوتِ مَشْيِ النَّاسِ وَاحْتِلَافِهَا	47

<i>Kadınların Beğenilen Özellikleri Bâbı</i>	بَابُ مَا يُسْتَحَبُّ مِنَ النِّسَاءِ	48
<i>Çirkin ve Kısa Boylu Olma Bâbı</i>	بَابُ الدَّمَاةِ وَالْقَصْرِ	49
<i>Yaşlılar Bâbı</i>	بَابُ الْعَجَائِزِ	50
<i>Kadınların Doğum ve Hamilelik Dönemindeki Halleri Bâbı</i>	بَابُ نُعُوتِ النِّسَاءِ فِي وِلَادَتِهِنَّ وَحَمْلِهِنَّ	51
<i>Kadınların Özel Hayatları Bâbı</i>	بَابُ نُعُوتِ النِّسَاءِ مَعَ أَزْوَاجِهِنَّ	52
<i>Kadınların Hayâsız ve Ahlaksız Olmaları Bâbı</i>	بَابُ الْجُرْأَةِ وَالْبِدْءِ فِي النِّسَاءِ	53
<i>Ahmak ve Ahlaksız Kadınlar Bâbı</i>	بَابُ الْحَمَقَاءِ وَالْفَاجِرَةِ	54
<i>Kadınların Beğenilmeyen Özellikleri Bâbı</i>	بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنْ خَلْقِ النِّسَاءِ	55
<i>Boşanan Kadın Bâbı</i>	بَابُ الْمُطَلَّقَةِ	56
<i>Çelimsiz ve Zayıf Kadınlar Bâbı</i>	بَابُ الْمُهْرُولَةِ وَالْهُرَالِ	57
<i>Kadınların Özel Hayatı Bâbı</i>	بَابُ صِفَةِ النِّسَاءِ فِي الْجِمَاعِ	58
<i>Cinsel İlişki Bâbı</i>	بَابُ الْجِمَاعِ	59
<i>İçki Çeşitleri Bâbı</i>	بَابُ صِفَةِ الْحَمْرِ	60
<i>Şarap ve Şarap Arkadaşlığı Bâbı</i>	بَابُ الْبِتَامِ وَالشَّرَابِ	61
<i>İçki Kadehi vs. Bâbı</i>	بَابُ الْآنِيَةِ لِلْحَمْرِ وَعَبِيرِهَا	62
<i>Sıcaklık ve Özellikleri Bâbı</i>	بَابُ صِفَةِ الْحَرِّ	63

<i>Kadınların Özellikleri ve İsimleri Bâbı</i>	صِفَةُ الشَّمْسِ وَأَسْمَاؤُهَا	64
<i>Ay'ın Sıfatları ve İsimleri Bâbı</i>	بَابُ أَسْمَاءِ الْقَمَرِ وَصِفَتِهِ	65
<i>Gecenin Sıfatları Bâbı</i>	بَابُ صِفَةِ اللَّيْلِ	66
<i>Karanlığın Dereceleri Bakımından Gece İsimleri Bâbı</i>	بَابُ أَسْمَاءِ نُعُوتِ اللَّيْلِ فِي شِدَّةِ ظُلْمَتِهِ	67
<i>Sıkıntılı Olması Bakımından Gün İsimleri Bâbı</i>	بَابُ نُعُوتِ الْأَيَّامِ فِي شِدَّتِهَا	68
<i>Gündüzün Sıfatları ve İsimleri Bâbı</i>	صِفَةُ النَّهَارِ وَأَسْمَاؤُهُ	69
<i>Felaketler Bâbı</i>	بَابُ الدَّوَاهِي	70
<i>Aşırı İstek Bâbı</i>	بَابُ الطَّمَعِ	71
<i>Birini Medhetme ve Övme Bâbı</i>	بَابُ الْمَدْحِ وَالْتِنَاءِ	72
<i>Kaş Çatma Bâbı</i>	بَابُ الْفُطُوبِ	73
<i>Devamlılık Bâbı</i>	بَابُ الْمُواظَبَةِ	74
<i>Bir Yerde İkamet Etme Bâbı</i>	بَابُ النَّبَاتِ فِي الْمَكَانِ	75
<i>Ölüm ve İsimleri Bâbı</i>	بَابُ الْمَوْتِ وَأَسْمَائِهِ	76
<i>Susama Bâbı</i>	بَابُ الْعَطَشِ	77
<i>Sevgi Bâbı</i>	بَابُ الْحُبِّ	78
<i>Yol İsimleri Bâbı</i>	بَابُ أَسْمَاءِ الطَّرِيقِ	79

<i>Kölelik Bâbı</i>	بَابُ الْمَمْلُوكِ	80
<i>Bir Erkeğin Hanımı İçin Kullanılan İsimler Bâbı</i>	بَابُ أَسْمَاءِ امْرَأَةِ الرَّجُلِ	81
<i>Bir Yere Varıldığında Söylenen Söz Bâbı</i>	بَابُ مَا يُقَالُ فِي إِتْيَانِ الْمَوْضِعِ	82
<i>Bir Şeyin Azlığını İfade Etmek İçin Kullanılan İfadeler Bâbı</i>	بَابُ مَا يُقَالُ فِي الْقِلَّةِ	83
<i>Alaylı Konuşma Bâbı</i>	بَابُ مَا يُنْطَقُ بِهِ بِجُحْدٍ	84
<i>Güzel Koku ve Hoş Olmayan Koku Bâbı</i>	بَابُ الرِّيحِ الطَّيِّبَةِ وَالْمُتَبِّئَةِ	85
<i>Etin Bozulması Bâbı</i>	بَابُ تَعْيِيرِ اللَّحْمِ	86
<i>Zaman Bâbı</i>	بَابُ الْأَرْمَةِ وَالذُّهُورِ	87
<i>Yaşın İlerlemesi Bâbı</i>	بَابُ الزِّيَادَةِ فِي السِّنِّ	88
<i>Bir Şeyi Bütünüyle Alma Bâbı</i>	بَابُ أَخْذِ الشَّيْءِ بِأَجْمَعِهِ	89
<i>Şımarık ve Hevesli Olma Bâbı</i>	بَابُ الْبَطْرِ وَالنَّشَاطِ	90
<i>Sıkıntılı ve Stresli Olma Bâbı</i>	بَابُ الْإِضْطِرَارِ وَالتَّضْيِيقِ	91
<i>Süregelen Birşeyi Durdurma Bâbı</i>	بَابُ الْقَطْعِ	92
<i>Anlaşma ve Barış Bâbı</i>	بَابُ الْإِتِّعَاقِ وَالصُّلْحِ	93
<i>Bir Şeyin Gerçekleşmeye Yakın Olması Bâbı</i>	بَابُ الْمُقَارَبَةِ فِي الشَّيْءِ وَالْحَلَاقَةِ	94
<i>Gevşeklik ve Yavaşlık Bâbı</i>	بَابُ الْفُتُورِ وَالْإِطْءِ	95
<i>Kılıcı Kınından Çekme Bâbı</i>	بَابُ إِنْضَاءِ السَّيْفِ	96

<i>Batıl Üzere Olan Birinin Doğru Yola Dönmesi Bâbı</i>	بَابُ رَدِّ الرَّجُلِ إِلَى الْحَقِّ عَنِ الْبَاطِلِ	97
<i>Hediyeleşme Bâbı</i>	بَابُ الْعَطَاءِ	98
<i>Elbise Eskitme Bâbı</i>	بَابُ إِخْلَاقِ الثَّوْبِ	99
<i>Bir Şeyi Isırma Bâbı</i>	بَابُ الْعَضِّ	100
<i>Bir Şeyin İçini Doldurma Bâbı</i>	بَابُ الْمِلْءِ	101
<i>Suyun Kalıntısı Bâbı</i>	بَابُ بَقِيَّةِ الْمَاءِ	102
<i>Bir Şeyi Zayi Etme ve İhmalkâr Davranma Bâbı</i>	بَابُ التَّضْيِيعِ وَالْإِهْمَالِ	103
<i>Birşeyden Pişmanlık Duyma Bâbı</i>	بَابُ التَّنَدُّمِ	104
<i>Kadınlarla Sohbet Etme Bâbı</i>	بَابُ التَّحَدُّثِ إِلَى النِّسَاءِ	105
<i>Bir Şeyi Araştırma Bâbı</i>	بَابُ الْبَحْثِ عَنِ الشَّيْءِ	106
<i>İşlerin Birbirine Karışması Bâbı</i>	بَابُ التَّخْلِيطِ	107
<i>Göz Değmesi Bâbı</i>	بَابُ الْإِصَابَةِ بِالْعَيْنِ	108
<i>Bir Şeyin Kalbe Doğması Bâbı</i>	بَابُ الشَّيْءِ يَسْبِقُ إِلَى الْقَلْبِ	109
<i>Kıvrak Zekalılık Bâbı</i>	بَابُ الْفِطْنَةِ	110
<i>Ağır İşler Bâbı</i>	بَابُ الثَّقَلِ	111
<i>Bir Kimseyi Yapmak İsteddiği Şeyden Alıkoyma Bâbı</i>	بَابُ رَدِّكَ الرَّجُلَ عَنِ الشَّيْءِ يُرِيدُهُ	112
<i>Birşeyi Başka Birşeye Üstün Tutma Bâbı</i>	بَابُ فِي التَّفْضِيلِ	113

<i>Su Çeşitleri Bâbı</i>	بَابُ الْمِيَاهِ	114
<i>Bir Kimseyi vs. Amaç ve Güven Kaynağı Yapma Bâbı</i>	بَابُ الْقَصْدِ وَالْاعْتِمَادِ	115
<i>Bir Şeyin Az Miktarda Oluşu Bâbı</i>	بَابُ الشَّيْءِ الْقَلِيلِ	116
<i>İhtiyaçlar Bâbı</i>	بَابُ الْحَوَائِجِ	117
<i>Birine Düşmanlık Beslemek Üzere İttifak Yapma Bâbı</i>	بَابُ الْإِجْتِمَاعِ بِالْعَدَاوَةِ عَلَى الْإِنْسَانِ	118
<i>Birine Beddua Etme Bâbı</i>	بَابُ الدُّعَاءِ عَلَى الْإِنْسَانِ بِالْبَلَاءِ وَالْأَمْرِ الْعَظِيمِ	119
<i>İnsana Dua Etme Bâbı</i>	بَابُ الدُّعَاءِ لِلْإِنْسَانِ	120
<i>Sayılar Bâbı</i>	بَابُ الْعَدَدِ	121
<i>Silahını Kuşanmış Kimsenin Özellikleri Bâbı</i>	بَابُ صِفَةِ الْمَسْلُوحِ	122
<i>Zaman Bakımından Buluşma Türleri Bâbı</i>	بَابُ الْإِقَاءِ فِي قُرْبِهِ وَإِبْطَائِهِ	123
<i>Bir Kimseyi Küçümseme ve Aşağılama Bâbı</i>	بَابُ اسْتِثْقَالِ الشَّيْءِ وَاسْتِصْغَارِهِ	124
<i>Bir Şeyi Kovmak ve Zorla Uzaklaştırma Bâbı</i>	بَابُ الطَّرْدِ وَالسَّوْقِ	125
<i>Malı (para vs.) İktisatlı Kullanma Bâbı</i>	بَابُ حُسْنِ الْقِيَامِ عَلَى الْمَالِ	126
<i>Et Bâbı</i>	بَابُ اللَّحْمِ	127
<i>Davet Çeşitleri Bâbı</i>	بَابُ الدَّعَوَاتِ	128
<i>Bir Şeyi Sürekli Yapma Bâbı</i>	بَابُ الْإِدَامَةِ عَلَى الشَّيْءِ	129

<i>Hüzün Bâbı</i>	بَابُ الْحُزْنِ	130
<i>Şefkat Bâbı</i>	بَابُ الْعَطْفِ	131
<i>Kişinin İlk Kez Yaptığı Bir Şeyden Sakınması Bâbı</i>	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الشَّيْءِ يَفْعَلُهُ الرَّجُلُ لَمْ يَكُنْ يَفْعَلُهُ قَبْلَ ذَلِكَ	132
<i>Zorluğun Karşılığı Olarak Zill Bâbı</i>	بَابُ الدَّلِّ وَهُوَ ضِدُّ الصُّعُوبَةِ	133
<i>Gözün İçeri Çökmesi Bâbı</i>	بَابُ الْعُقُورِ فِي الْعَيْنِ	134
<i>Göz Yaşı Bâbı</i>	بَابُ الدَّمْعِ	135
<i>Uyku Bâbı</i>	بَابُ النَّوْمِ	136
<i>Açlık Bâbı</i>	بَابُ الْجُوعِ	137
<i>Bedevilerin Güzel Yaptıkları Yemekler, Bunların Azlık ve Çokluk Tasvirleri ve Kötü Yaptıkları Yemekler Bâbı</i>	بَابُ الطَّعَامِ الَّذِي تُعَالِجُهُ الْأَعْرَابُ مِنْ الطَّبِيخِ وَمَا وَصَفُوا مِنْ الكَثْرَةِ فِيهِ وَالْقَلَّةِ وَمَا أُسِيءَ عَمَلُهُ	138
<i>Tirit Yemeği Bâbı</i>	بَابُ التَّرِيدِ	139
<i>Kızartma (et vb.) Bâbı</i>	بَابُ الشِّتْوَاءِ	140
<i>Yemek Yeme Bâbı</i>	بَابُ الْأَكْلِ	141
<i>Genel Bir Bâb</i>	بَابُ عَامٍ	142

<i>Ziyinet Eşyası ve Süslenme Bâbı</i>	بَابُ الْحُلِيِّ	143
<i>Elbiseler Bâbı</i>	بَابُ الثِّيَابِ	144
<i>Giyim Bâbı</i>	بَابُ اللُّبْسِ	145
<i>Şal, Çarşaf ve Yorgan Bâbı</i>	بَابُ الطَّيَالِسَةِ وَالْأَكْسِيَّةِ وَالْمَلَا حِف	146
<i>Arapların Kullandıkları Mehmûz Kelimeler</i>	مَا تَكَلَّمَتْ بِهِ الْعَرَبُ مِنَ الْكَلَامِ المُهْمُوزِ	147
<i>Ziyâdât Bâbı</i>	الزِّيَادَاتِ	148

Yukarıda da belirtildiği üzere *Kitâbu'l-Elfâz* iki bölümden oluşur. Birinci bölüm; kitabın ilk bâbı “*Zenginlik ve Bolluk Bâbı*” ile başlar ve ellinci bâb olan *Yaşlılar Bâbı* ile biter. İkinci bölüm ise; elli birinci bâb olan “*Kadınların Doğum ve Hamilelik Dönemindeki Halleri Bâbı*” ile başlar ve yüz kırk yedinci bâb olan “*Arapların Kullandıkları Mehmûz Kelimeler*” ile biter. Bu bâb, *mu‘cemu’l-me‘ânî* alanına girmeyip *lahn* türü eserlerin ele aldığı konular arasında yer alır.

Yüz kırk sekizinci bâb olarak geçen “*ez-Ziyâdât*” bölümü de aslında müstakil bir bâb değildir. el-Hatîp et-Tebrîzî’nin de zikrettiği gibi sadece bazı nüshalarda bulunur ve kitaptaki bazı bâbların devamı niteliğindedir¹⁹⁰.

İbnü’s-Sikkî’t’in bâbları tertip etmesinde göze çarpan temel nokta, bâbların anlamca birbirine olan benzerliği veya zıt anlam taşımalarıdır. Örneğin birinci bâb “*Zenginlik ve Bolluk*” iken; ikinci bâb olan “*Fakirlik ve Kutluk*” birinci bâb ile zıt bir anlam taşır. Aynı şekilde üçüncü bâb “*Cemaat*”, dördüncü bâb “*Ordular*”, beşinci bâb “*Toplanmak*” ve yedinci bâb “*Deve Sürüsü*” anlamlarına gelir ki bu bâblar

¹⁹⁰ el-Hatîp et-Tebrîzî, *Kitâbu Tehzîbi’l-Elfâz*, thk: Fahrüddîn Kâbâve, 1. b., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2005, s. 625-668.

birbirine yakın anlamlar taşır. Fakat bu dört bâb ile zıt bir anlam taşıyan altıncı bâb ise “*Birbirinden Ayrılmak, Dağılmak*” olup bu bâbların arasında yer alır.

Dokuzuncu bâb olan “*Bir Kimseye İşinde Kolaylık Sağlamak*” bâbına karşılık; zıt bir anlam taşıyan “*Sinirlenmek, Hiddetlenmek ve Düşmanlık Beslemek*” şeklinde onuncu bâb gelir. Bu bâbı müteakiben ve yakın bir anlam taşıyan “*İnsanlar Arasında Meydana Gelen Kaos ve Kötülük*” başlığıyla onbirinci bâb gelir.

İlk onbir bâb içerisinde yakın anlamlılık veya zıt anlamlılık gibi anlam bakımından herhangi bir gruba dâhil olmayan bâb, “*Cimrilik*” başlığı ile sekizinci bâbdır.

İzleyen bâblarda ise insanlardaki hastalık belirtileri ile insan ve eşyadaki zayıflık ve bunlarla ilgili birçok sıfat ve kusurlar hakkında sırasıyla “*Yüzde ve Başta Meydana Gelen Yaralar*”, “*Asâ, Kılıç ve Kamçı gibi aletlerle bir canlıya vurmak*”, “*Yaralar ve Yaralanmalar*”, “*Hastalık*”, “*Humma Hastalığı*”, “*Doğuştan Gelen Yaratılış Kusurları*”, “*Zayıf Olmak*”, “*Zayıflamak*” ve “*Vücuttaki Etin Azalması*” şeklinde aynı anlam grubuna dâhil edilebilecek birçok bâb birbirini takip eder.

Bu bâblar zikredildikten sonra “*Kibir*”, “*Tabiat ve Kişilik*”, “*Kalp ve Zekâ Keskinliği*”, “*Cesaret*”, “*Korkak ve Yüreksiz Olmak*”, “*Akıl ve Kararlılık*”, “*Ahmaklık ve Aptallık*” ve “*Cömertlik*” gibi psikolojik ve ahlaki konular birbirini izler.

Bu konulardan sonra birbirinden müstakil, öncesi ve sonrası ile herhangi bir anlam bağı olmayan “*Güzellik*” otuz üçüncü, “*Renkler*” konusu ise otuz dördüncü bâb olarak kitaptaki yerini alır.

Ancak birbirine yakın veya zıt anlamlı olan bu bâblar bazen birbirinden uzaklaşır. Örneğin “*Cimrilik*” bâbı sekizinci sırada yer alırken; onun zıt anlamlısı olan “*Cömertlik*” bâbı otuz ikinci sırada yer alır. Aynı şekilde “*Soyluluk ve Cömertlik*” bâbı yirmi dördüncü bâb iken; onun zıt anlamlısı “*İnsanların Rezil ve Sefil Olması*” bâbı otuz birinci bâb olarak geçer.

Bu konuların akabinde yine ahlaki konulardan zem edilen “*Haddini Bilmeyen Belalı Kimse*” bâbı otuz beşinci, “*Aşırı Açgözlülük ve Dilencilik*” otuz sekizinci, “*Yalan Konuşmak*” otuz dokuzuncu, “*Kişinin Gıyabında Onu Kötüleme ve Karalama*” kırkıncı, “*Kişinin Nesebine Sövmek*” kırk birinci, “*Birini Töhmetsiz Altında Bırakma*” bâbı ise kırk ikinci sırada yer alır. Bu konuların arasında yaratılış

sıfatlarından sayılan ve birbirinin zıt anlamlısı olan “*Uzunluk*” ve “*Kısalık*” bâbları da otuz altıncı ve otuz yedinci sırada yer alırlar.

İbnü’s-Sikkât genel olarak yakın anlamlı konular ile zıt anlamlı konuları birbirinin akabinde zikretmiştir. Kitaptaki bâb sıralaması bu şekilde olmakla beraber müellifin bazı yerlerde birbirine benzer konuları birbirinden uzaklaştırdığı görülmektedir. Örneğin “*Cimrilik*” bâbı sekizinci sırada yer alırken; onun zıt anlamlısı olan “*Cömertlik*” bâbı otuz ikinci sırada yer alır. Aynı şekilde “*Soyluluk ve Cömertlik*” bâbı yirmi dördüncü bâb iken; onun zıt anlamlısı “*İnsanların Rezil ve Sefil Olması*” bâbı otuz birinci bâb olarak geçer.

İbnü’s-Sikkât’ın *Kitâbu’l-Elfâz*’da en fazla bâb açtığı konu kadınlar hakkındadır. Nitekim tabloda da gösterildiği gibi toplam on üç bâb kadınların sıfatları, özel durumları ve özel hayatları hakkında bilgi verir¹⁹¹. Seksen birinci ve yüz beşinci bablar ile kırk sekiz ile elli dokuz arasındaki bâblar düşünüldüğünde toplamda on dört bâb kadınların yaratılış sıfatları, özel halleri ve genel durumları gibi kadınların birçok özelliklerinden bahseder.

Yukarıda geçen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İbnü’s-Sikkât, bâbların sıralamasında her zaman benzerlik ve zıt anlamlılık ilkelerine göre hareket etmemiştir. Bâbların tertibi genel olarak zikredilen bu iki ilke üzerine olsa da, kitabın tamamında bu kural uygulanmamıştır.

Bâbların kendi içinde de tam anlamıyla bir tertip söz konusu değildir. Aynı bâb içerisinde şerh edilen maddelerde de gerek alfabetik sıralama, gerek anlamların çokluğu bakımından belli bir düzen uygulanmamıştır. Fakat İbnü’s-Sikkât, *Işlâhu’l-Manṭık*’ta geçen lafızların sürekli tekrarlanma üslubunu bu eserinde terketmiştir. Bu da bize İbnü’s-Sikkât’ın, *Işlâhu’l-Manṭık*’taki maddeleri gereksiz bilgilerden arındırdığını ve ayıkladığını gösterir.

Özet olarak denilebilir ki İbnü’s-Sikkât’ın *Kitâbu’l-Elfâz*’ı, konulara göre tasnif edilmiş ve dil materyallerini bir araya getirmeyi hedefleyen bir konulu sözlüktür.

Kitabın tasnifinde izlenen yol, risalelerdeki gibi tek bir konunun işlenmesi üslubuna dayanır. Fakat risaleler tek bir konuyu ele alırken, İbnü’s-Sikkât birçok

¹⁹¹ Bkz: Yukarıdaki tabloda zikredilen 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 81 ve 105 nolu bâblar.

konuyu bir araya toplamış ve bu konuların bâblara ayrılmasına ayrı bir özen göstermiştir. Bundan dolayı bu kitap, kendisinden sonra yazılmış *mu‘cemu’l-me‘ânî* türü eserler için önemli bir kaynak olmuştur.

Bazı araştırmacıların değerlendirmesine göre İbnü’s-Sikkît’in *Kitâbu’l-Elfâz*’ı ile Ebû ‘Ubeyde el-Ğâsım b. Sellâm’ın *el-Ğarîbu’l-Muşannef*’i, *me‘âcimu’l-me‘ânî* türünün eserlerin ilk örneğini oluşturur. Hicri II. y.y.’ın âlimlerinden el-Aşma‘î, el-Enşârî, eş-Şeybânî ve İbnü’l-A‘râbî gibi âlimler, *el-Hayl*, *el-Mağar*, *el-Haşerât*, *er-Riyâh*, *eş-Şecer*, *en-Nebât*, *el-Miyâh*, *el-Emrâd* ve *el-İbil* gibi birbirinden bağımsız konular ile ilgili lafız ve ıstılahları bir araya getirerek her konu için ayrı bir risale yazmışlardır¹⁹². İşte Ebû ‘Ubeyde ve İbnü’s-Sikkît, dağınık bir şekilde bulunan bu risaleleri tek bir kitap haline getirmek istemişler ve Ebû ‘Ubeyde kitabını *el-Ğarîbu’l-Muşannef*, İbnü’s-Sikkît ise *el-Elfâz* şeklinde isimlendirmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu iki kitabın İbn Sîde’nin *el-Muhaşşas*’ı gibi dil risaleleri ve büyük mu‘cemlerin birer halkası olduğunu söylemek mümkündür.

Ebû ‘Ubeyde ile İbnü’s-Sikkît’in çağdaş oldukları ve Ebû ‘Ubeyde’nin vefatının daha erken olduğu bilinse de bu alanda hangisinin ilk olarak eser telif ettiği hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Eserin Hazırlanmasında Esas Alınan Kaynaklar

İbnü’s-Sikkît gerek dilbilimcilerden gerek bedevilerden rivayetlerde bulunmuş ve böylece orijinal kaynaklardan beslenerek eserlerini telif etmiştir.

2.1. Âlimlerden Yapılan Rivayetler

İbnü’s-Sikkît’in eserleri Basra ve Kûfe ekolünden semai ve yazılı olmak üzere iki farklı yolla bize ulaşmıştır. Yazılı olarak Basra ekolünden Ebû ‘Amr b. A‘lâ, İsa b. Ömer, Yunus b. Habib, el-Halil, Ebû Zeyd, el-Aşma‘î ve Ebû ‘Ubeyde’den; Kûfe ekolünden ise el-Mufađđal eđ-Dabbî ve el-Kisâî’den rivayetlerde bulunmuştur.

Bu tür rivayetlerde İbnü’s-Sikkît şu sigaları kullanmıştır:

ذَكَرَ عَنْ، جَاءَ بِهَا، قَالَ،¹⁹⁵ حَكَى،¹⁹⁶ رَوَى،¹⁹⁷ أُنشِدَ،¹⁹⁸ رَزَمَ،¹⁹³ حَكَى،

¹⁹² Kabâve, Hayruddîn, “*el-Muqaddime*”, *Tehzîbu’l-Elfâz*, el-Hatib et-Tebrîzî, thk: Fahrüddîn Kabâve, 1. b., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2005, 3-15, s. 3.

¹⁹³ Bkz: İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 198.

¹⁹⁴ Bkz: İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 5.

Semai olarak ise el-Eşrem, Ebû Naşr Sahibu'l- Aşma'î, Ebû Saîd el-Ümevî, Muhammed b. Sellâm el-Cümaḥî, el-Ferrâ, Ebû 'Amr eş-Şeybânî, İbnü'l-A'râbî ve el-Lihyânî gibi Basra ve Kûfe ekolünden birçok hoca ve çağdaşlarından rivayette bulunmuştur.

Bu rivayet türünde kullanmış olduğu sigalar ise şunlardır:

199 حَكَى لَنَا،²⁰⁰ أَتَشَدْنَا،²⁰¹ أَتَشَدَّنِي،²⁰² سَمِعْتُ، سَمِعْتُهَا مِنْ،²⁰³ حَدَّثَنِي، حَكَى لِي

İbnü's-Sikkî't'in *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserinde rivayette bulunmuş olduğu meşhur âlimler ve rivayet sayıları şöyledir:

Rivayette Bulunduğu Âlimler	Rivayet Sayısı
el-Aşma'î	255
Ebû Zeyd	170
Ebû 'Amr eş-Şeybânî	138
el-Ferrâ	97
Ebû 'Ubeyde	63
el-Kisâî	28
el-Ümevî	17
İbnü'l-A'râbî	16
Yunus b. Habîb	11
en-Naşr b. Şümeyl/Ebu'l-Ḥasen	10
Ali el-Aḥmer	6
el-Lihyânî	3
Ebû Naşr el-Bâhilî	3

¹⁹⁵ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 67, 68.

¹⁹⁶ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 313.

¹⁹⁷ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 10.

¹⁹⁸ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 440.

¹⁹⁹ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 421.

²⁰⁰ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 261.

²⁰¹ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s.54, 101.

²⁰² Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s.58.

²⁰³ Bkz: İbnü's-Sikkî't, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 240.

Ebû ‘Amr b. el-A‘lâ	3
el-Halil	3
et-Tûzî	3
es-Sikkît	2
el-Cermî	2
İsa b. Ömer	1
Diğerleri	18

2.2. Bedevilerden Yapılan Rivayetler

Dilbilimciler hicri II. asırdan itibaren dilsel materyallerini elde etmek için ya bedevilerin bulunduğu bölgelere yolculuk yaparak birinci ağızdan rivayette bulunmuşlar, ya da onların Basra ve Kûfe şehirlerine gelmeleriyle onları dinlemişler ve bu rivayetleri nakletmişlerdir.

Hicri III. asır dilbilimcileri de hicri II. asır dilbilimcilerinin açmış oldukları yolu takip ederek bedevilerden rivayet etme kültürünü devam ettirmişlerdir.

Kaynaklarda İbnü’s-Sikkît’in çölde Bedevilerle görüştüğüne dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak onun yapmış olduğu rivayetler Bağdat ve Kûfe’ye gelen bedevilerle görüşmesi sonucu gerçekleştiği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

İbnü’s-Sikkît’in rivayette bulunduğu Bedeviler iki gruba ayrılır:

1-Hocaları ve Diğer Dilbilimciler Yolu ile Rivayette Bulunduğu Bedeviler:

Bedevi	Hocası veya Dilbilimci
Effâr b. Luqayt	Ebû ‘Ubeyde
Ebu’l-Cerrâh	el-Ferrâ
Ebû Şervân	el-Ferrâ
Ebû Murra el-Külâbî	Ebû Zeyd
Ebû Hızâm el-‘Aklî	Ebû ‘Amr eş-Şeybânî
Ebû Hürmüz el-Ğanevî	İbnü’l-A‘râbî

2-Doğrudan Kendilerini Dinleyerek Rivayette Bulunduğu Bedeviler:

Ebû Ğamr el-Külâbî, Ğaniyye ve Ebû Şâ'id el-Külâbî gibi isimler bu başlık altında zikredilebilir. Bu şekilde nakledilen rivayetlerin çoğu el-Külâbî kabilesinden yapılmıştır.

İbnü's-Sikkît'in eserlerinde zikredilen bedeviler üç başlık altında toplanabilir:

2.2.1. İsimleri Zikredilen Bedeviler

İbnü's-Sikkît'in *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserinde isimlerini belirttiği bedeviler şunlardır:

Bedeviler	Rivayet Yolu	Rivayet Sayısı
Ebu'l-Ğamr el-'Uqaylî el-Külâbî	Doğrudan	30
Ebû Şâ'id el-Külâbî	Doğrudan	5
Ğaniyye el-Külâbiyye (el-Ĥamâris)	Doğrudan	5
Munkız el-Ğanevî	el-Aşma'î yolu ile	5
Ebû Mehdî (Ebû Mehdiyye)	Doğrudan	2
el-Ķannânî	el-Ferrâ	2
Ebu'l-Cerrâĥ 'Uqaylî	el-Ferrâ	2
Ebû Ĥizâm el-'Aklî	Ebû 'Amr eş-Şeybânî	4
Effâr b. Luqayt ed-Debîrî	Ebû 'Ubeyde	3
Munteci' b. Nebhân	el-Aşma'î	3
Zeyd b. Kûsve el-'Anberî	Basra ravilerinden	2
Ebû Sadaka	el-Ferrâ	2
Lizâz el-Külâbî	Doğrudan	1
Ebû Hürmüz el-Ğanevî	İbnü'l-A'râbî	1
Redâd el-Külâbî	Doğrudan	1
Ebû Temmâm el-Esedî	?	1
Ebû Hatim el-Bekrî	?	1
Ebû Mismâ'	?	1
Ebu'l- 'Alâ	?	1
Ebû Muhammed el-FaĶ'asî	?	1

Toplam		73
--------	--	----

2.2.2. Kabile İsimleri Zikredilen Bedeviler

Bu isimler bir tablo halinde gösterilebilir:

Bedevi adı	Rivayet Sayısı
el-‘Âmirî	4
el-Esedî	1
el-Ğâlibî	1
Bel’anber kabilesinden bir adam	1
Benî Kuşeyr kabilesinden bir grup	1
Benî Ğanem b. Devrân’dan bir grup	1

2.2.3. Kabileleri Bilinmeyen Bedeviler

İbnü’s-Sikkît bu tür rivayetleri *Kitâbu’l-Elfâz* adlı eserinde بَعْضُ الْأَعْرَابِ ifadesi ile dört yerde, ²⁰⁴امْرَأَةٌ مِنَ الْعَرَبِ şeklinde de bir yerde isimleri ve kabileleri meçhul olan bedevilerden rivayette bulunmuştur.

İbnü’s-Sikkît, eserlerinde kullanmış olduğu şahidlerin isnadını göstermeye büyük önem vermesine rağmen yine de söyleyeni meçhul olup isnatsız kalan şahitlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Onun eserlerini şerh eden ve muhtasar hale getiren dilbilimciler de bu konuda büyük çaba sarfetmişlerdir. Bütün bu çabalara rağmen İbnü’s-Sikkît’in eserlerinde isnadı belirsiz olan şahid çokça yer almaktadır.

3. Eserde Takip Edilen Metot

İbnü’s-Sikkît lafızları açıklarken dilbilimin birçok konusundan yararlanmıştı. Bu konuların en önemlilerinden biri de istişattır.

²⁰⁴ İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 168.

3.1. İstişhad

Bir dilbilimcinin güvenilir olmasının şartlarından birisi de savunduğu iddiayı delillendirebilme özelliğine sahip olmasıdır. İbnü's-Sikkît de bütün dilbilimciler gibi bu konu üzerinde önemle durmuştur.

3.1.1. İstişhad Yöntemi

Her dilbilimci istişhad konusunu işlerken farklı bir üslup kullanmıştır. İbnü's-Sikkît de aşağıda zikredileceği gibi bu konuyu farklı başlıklar altında ele almıştır.

3.1.1.1. Şahidin İsnadı

Aşağıdaki tablo, isnadı meçhul olan şahitlerin oranını öğrenme açısından bize yardımcı olacaktır:

Kitap	Toplam Şahid S.	İsnatsız Şahitler	Yüzdellik Oran
İşlâhu'l-Mantık	905	448	49,5
el-Elfâz	1069	504	47,1
el-İbdâl	106	53	50
el-Ezdâd	140	38	27,1
el-Ĥurûf	49	15	30,6
Toplam	2269	1058	46,6

Tablodan da anlaşılacağı üzere İbnü's-Sikkît'in gerek *el- Elfâz* adlı eserinde gerek diğer eserlerinde isnadı meçhul olan şahitlerin oranı yüzde elliye yakındır.

3.1.1.2. Şahidin Takdimi

İbnü's-Sikkît bazen şahidi zikretmeden önce ya şahitle ilgili kısa ve veciz bir açıklama ile giriş yapar, ya da konu ile ilgili bir durumu veya bir hikâyeyi anlattıktan sonra şahidi zikreder.

Örneğin İbnü's-Sikkît önce الباسل kelimesinin “cesaretli kişi ve aslan”; البسالة kelimesini “cesaret”; مَا أَبْسَلَ وَجْهَهُ cümlesini “görünüştü kerih oldu” ve مَا أَبْسَلَ وَجْهَهُ

فُلَانٍ cümlesini de "Filanın yüzü ne kadar çirkin!" şeklinde açıkladıktan sonra Ebû Züeyb'in aşağıdaki beytini şahid olarak nakleder (Tavîl)²⁰⁵:

فَكُنْتُ ذُنُوبَ الْبُئْرِ، لَمَّا تَبَسَّلْتُ   وَسُرْبُلْتُ أَكْفَائِي وَوَسِدْتُ سَاعِدِي

Kova gibi kuyuya attular beni. Giydirdiler kefenimi, yastık yaptular elimi.

Görüldüğü gibi İbnü's-Sikkît öncelikle kısa bir girişle البَاسِلِ kelimesini açıklar; sonra da bu kelimenin cümle içinde nasıl kullanıldığına dair örnekler verdikten sonra şiirden istiştatta bulunur.²⁰⁶

3.1.1.3. Rivayet Sayısının Birden Fazla Oluşu Bakımından Şahid

İbnü's-Sikkît'in üzerinde durduğu bir başka istiştad çeşidi de, söz konusu şahitle ilgili farklı vecihlerle zikredilen birden fazla rivayeti aktarmasıdır. Bu istiştad türüne Hıṭay'e'nin şu beyti örnek verilebilir: (Kâmil)²⁰⁷

أَعْرَزْتَنِي، وَرَعَمْتَ أَتَكَ   لَابِنُ، بِالصَّنِيفِ، تَامِرُ؟

Yazın ortasında "sütüm ve hurmam var" diyerek beni kandırdığını mı sandın?

İbnü's-Sikkît'in Ebu'l-Ḥasen'den rivayet ettiğine göre bir adam el-Aşma'î'ye bu rivayetin ikinci şatırının şu şekilde olduğunu söyler:

لَاتَّبِي بِالصَّنِيفِ تَامِرُ

Sen misafirperver olduğunu iddia ederek....

Bunu üzerine el-Aşma'î de: "Senin tashifin Hıṭay'e'nin tashifinden daha iyi"²⁰⁸ der.

3.1.1.4. Bir Konuda Aynı Türden Birden Fazla Şahid Gösterme

İbnü's-Sikkît bazen tek bir şahitle yetinmeyip bir konuda iki, üç hatta dört ayrı şahit getirdiği görülmektedir. Örneğin müellif, النَّاطِلُ kelimesinin "Sakinin içinde

²⁰⁵ es-Sukkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyin, *Şerhu Eş'âri'l-Huzeliyyîn*, thk: Abdüsettar Ahmed Ferec, 1. b., Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, Kahire, ty., s. 194; el-Hatîp et-Tebrîzî, *Kitâbu Tehzîbi'l-Elfaz*, thk: Fahrüddîn Kabâve, 1. b., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2005, s. 402.

²⁰⁶ İbnü's-Sikkît, *a.g.e.*, s. 122, 123.

²⁰⁷ el-Hıṭay'e, *Divan*, 1. b., Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 91.

²⁰⁸ Bu tashif, Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın aracılığı ile el-Aşma'î'nin kendisinden rivayet edilmiştir. el-Mevşilî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 4. b., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme, Mısır, ty., III/285.

içkisini sunduğu ve tarttığı küçük içki kabı” anlamına geldiğini açıkladıktan sonra bu kelimeye Ebû Züeyb’in aşağıdaki beytini şahid gösterir: (Kâmil)²⁰⁹

وَلَوْ أَنَّ مَا عِنْدَ ابْنِ بُجْرَةَ عِنْدَهَا مِنْ الْخَمْرِ لَمْ تَبُلْ لَهَا بِنَاطِلٍ

Şayet İbn Bücre (Hammar)’nin yanında olan onca şarap O (şairin sevgilisi)’nin yanında olsaydı, bana bir damla bile içirmezdi.

Müellif, bu örnekten sonra aynı kelimenin çoğulu النَّيَّاطِلُ kelimesine de Lebîd’in şu beytini şahid getirir: (Tavîl)²¹⁰

عَتِيقُ سُلَاقَاتٍ سَبَبَتْهَا سَوِيْنَةٌ تَكْرُ عَلَيَّهِمْ بِالْمَزَاجِ النَّيَّاطِلُ

Saki’nin içki içenlere sunduğu o taze ve hâlis şarap, gemilerle çok uzak diyarlardan geliyordu.

Örneklerde görüldüğü gibi İbnü’s-Sikkît, النَّاطِلُ ve onun çoğulu olan النَّيَّاطِلُ kelimelerine şahit getirirken iki farklı şairden yararlanmıştı. Bu da İbnü’s-Sikkît’in istişhad konusunu çok önemseydiğini gösterir.

Şiir zaruretinden dolayı sözcüklerde meydana gelen harf hazfi konusunda da aynı üslup takip edilmiş ve konu birden fazla örnekle pekiştirilmiştir. Bu konuda müellif, Ebû Kâhil el-Yeşkurî’nin avlamış olduğu kargayı tasvir ederken söylemiş olduğu beyti nakleder: (Basît)²¹¹

لَهَا أَشَارِيرُ مِنْ لَحْمٍ تَتَمَّرُهَا مِنْ التَّعَالِي وَوَحْرٌ مِنْ أَرَانِيهَا

Karga o kadar heybetliydi ki, sanki kurutulmuş tilki ve tavşan etinden beslenmişti.

Şiirde geçen التَّعَالِي kelimesinin aslı التَّعَالِبُ “tilkiler”; أَرَانِي kelimesi ise أَرَانِبُ “tavşanlar” anlamında olup zaruretten dolayı harf hazfi meydana gelmiştir. Aynı durum, Câhiliye dönemi şairlerinden ‘Alkame el-Fahl’in (ö. m. 603) şu beytinde geçen بِسَبَا kelimesinde de meydana gelmiştir (Basît)²¹²:

كَأَنَّ إِبْرِيْقَهُمْ ظَبْيٌ عَلَى شَرْفٍ مُفَدَّمٌ بِسَبَا الْكَتَّانِ مَلْثُومٌ

*Onların testisi yüksekçe bir mekânda bulunan ceylandır sanki. İnce ketenlerle ağzı kapatılıp tıkanmış.*²¹³

²⁰⁹ es-Sukkerî, a.g.e., s. 146.

²¹⁰ Lebîd b. Rabî‘a el-‘Âmirî, *Dîvan*, Dâru Şâdir, Beyrut, ty., s. 132.

²¹¹ el-Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbi’l-Elfaz*, s. 559.

²¹² el-A‘lem eş-Şentemerî, Ebu’l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman en-Nahvî, *Şerhu Dîvâni ‘Alkame b. ‘Abde el-Fahl*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1414/1993, s. 46.

²¹³ Fidan, İbrahim, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnü’n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016. s. 178.

سَبَا kelimesinin aslı سَبَابٌ ‘dir²¹⁴.

3.1.1.5. Bir Konuda Farklı Türlerden Şahitler Getirme

İbnü’s-Sikkât Kur’an-ı Kerim, hadis, şiir ve atasözü gibi aynı konuda birbirinden farklı istişhad türlerini kullanmaktadır.

İbnü’s-Sikkât, “Bâbu’t-Tađyî‘ ve’l-İhmâl” konusunda önce أُسَدَاهُ fiilini “onu ihmal etti, başıboş bıraktı” şeklinde açıkladıktan sonra Kur’an-ı Kerim’de bu anlamda kullanılan سُدَىٰ lafzını şahid getirir²¹⁵:

{أَيَحْسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدَىٰ}

İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?

Müellif, Kur’an-ı Kerim’den yaptığı istişhattan sonra Lebîd’in şu beytinden istişhata bulunur: (Tavîl)²¹⁶

فَلَمْ أُسَدِ مَا أَرْعَىٰ وَتَبْلًا رَدَدْتُهُ وَأَنْجَحْتُ بَعْدَ اللَّهِ مِنْ خَيْرٍ مَطْلَبٍ

Ailemi ve nesebimi Allah’ın yardımı ile en güzel şekilde korudum. Bunu yaparken de kimseyi incitmedim.

Yukarıdaki örneğe dikkat edilirse İbnü’s-Sikkât, “başıboş bırakmak” anlamına gelen سُدَىٰ kelimesini açıklarken, sırasıyla Kur’an-ı Kerim ve şiirden istişhad ederek birbirinden farklı olan iki ayrı kaynaktan yararlanmıştı. Ayrıca يُقَالُ sigasını kullanarak بَعِيرٌ سُدَىٰ “başıboş bırakılan, bağlanmayan deve” şeklinde kaynağı meçhul olan şahid de kullanarak istişhadını kuvvetlendirmişti²¹⁷.

3.1.1.6. Uzunluk ve Kısalık Bakımından Şahid

İbnü’Sikkât’in şiirden istişhadı bir şatır ile on bir beyit arası değişir. Hatta bazen şahid o kadar kısa olur ki bir şatırdan bir ibare verilerek de konuya delil getirmektedir. Ama genel itibari ile yazarın tercih ettiği yol, istişhadı bir beyit ile yapmasıdır. Örneğin müellif, العُلُجُومُ kelimesinin “zifiri karanlık” anlamına²¹⁸ geldiğini açıkladıktan sonra Zu’r-Rumme’ye ait bir beytin ikinci şatırından olan şu ibareyi verir²¹⁹:

²¹⁴ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 451.

²¹⁵ Kıyamet, 75/36.

²¹⁶ Lebîd, *a.g.e.*, s. 29.

²¹⁷ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 395,396.

²¹⁸ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 303.

²¹⁹ Zu’r-Rumme, *Divan*, 1. b., thk: Abdülkuddûs Ebû Salih, Müessesetü’l-İman, Cidde, 1982, s. 393.

وَالظُّلْمَاءُ غُلُجُومُ Zifiri karanlık

İbnü's-Sikkî't'in en uzun istişhadı ise الْإِتِّقَاتُ lafzına şahid gösterirken Neḳâde el-Esedî'den naklettiği on bir beyitlik şu şiiirdir (Recez)²²⁰:

وَمَنْهَلٍ وَرَدْنُهُ التَّقَاتَا
لَمْ أَلْقِ إِذْ وَرَدْتُهُ فُرَاتَا
إِلَّا الْحَمَامَ الْوُرُقَ وَالْغَطَاتَا
فَهَنَّ يَلْعَطَنَّ بِهِ أَلْعَاتَا
كَالتَّرْجُمَانَ لَقِي الْأَنْبَاتَا
أَصْفَرَ مِثْلَ الرَّبِّتِ لَمَّا شَاتَا
أُورَدْتُهُ قَلَانِصَا أَعْلَاتَا
أُرْمِي بِهَا الْخُرُونَ وَالْبِسَاتَا
حَتَّى تَرَى الْبَجْبَاجَةَ الضِّيَّاتَا
يَمْسُحُ لَمَّا خَالَطَ الْأَغْبَاتَا
بِالْحَرْفِ مِنْ سَاعِدِهِ الْمُخَاتَا

İstemedem bir pınara rast geldim.

Etrafında kimseleri görmedim.

Sadece güvercinler ve balıkçıl kuşları vardı.

Onlar da orada uğuldaşıyordu.

Yabancılarla karşılaşmış bir tercüman gibiydim.

Oraya ensiz develer sürdüm.

Bu pınar durgunluktan yağ gibi sapsarıydı.

O develerle tepeleri ve düzlükleri aştım.

Öyleki o develeri semirmiş ve heybetli bulursun.

Devenin eğeri ile dost olduğumda,

Kolunun dışıyla akan burnunu siler.

3.1.1.7. Şahidin Bazı Lafızlarını Şerh Etme

İbnü's-Sikkî't'in lafızları açıklarken başvurduğu yollardan birisi de; şahitte geçen bütün lafızları şerh etmemesidir. Yazar, istişhad ettiği el-Müteneḫḫil el-Huzelî'nin aşağıdaki beytinde bu üslubu izler: (Basît)²²¹

²²⁰ İbnü's-Sikkî't, *et-Tehzîb*, s. 550.

²²¹ es-Sukkerî, *a.g.e.*, s. 1281.

السَّالِكُ التُّغْرَةَ، يَقْطَنُ كَالِئِهَا مَشِيَّ الْهَلُوكِ، عَلَيْهَا الْخَيْلُ الْفُضُلُ

O zorluklara meydan okuyan ve cesaretli biridir. O, deriden gömlek (tek kollu) ve erkekleri etkilemede çok uyanık ve cesaretlidir.

Müellif bu tip açıklama üslubunda الْخَيْلُ kelimesini “Deriden yapılan ve sadece bir tarafı dikilen gömlek” şeklinde şahitten önce açıklarken; الْهَلُوكُ kelimesini “erkeklerle çok ilgilenen kadın” şeklinde şahitten sonra açıklar. Diğer lafızlar ise açıklanmamıştır.²²²

3.1.2. İstişhad Türleri

İbnü’s-Sikkât istişhata bulunurken tek bir türle yetinmeyip Kur’an-ı Kerim, hadis, şiir ve atasözü gibi farklı istişhat kaynaklarından faydalanmıştır.

3.1.2.1. Kur’an-ı Kerimden Yapılan İstişhadlar

Dil alanında yazılan eserlere bakıldığında daha çok şiirden istişhatlara başvurulduğu görülmektedir. Örneğin dil alanındaki eserlerin ilki ve zirvesi sayılan Sibeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserine bakıldığında temel istinad kaynağının şiirdir. Kur’an’dan yapılan istişhatlar ise ikinci planda gelir. Öyleki bu eserde istişhata bulunulan ayetlerin sayısı üçyüzü geçmemekte ve bu ayetlerin çoğunun kendisinden önceki şahidleri tekid amaçlı kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Sibeveyh genelde önce şiirden istişhata bulunur, daha sonra bunu destekleyici nitelikte ikinci şahid olarak ayetleri kullanır. Bu durum Sibeveyh’ten sonra yapılan dil araştırmalarında bir kural şeklinde yerleşmiştir.

Bunun sebebinin Kur’an metinlerine karşı oluşmuş olan “Kur’an metninin kutsal olması” anlayışı olduğu şeklinde düşünülebilir.

Ancak İbnü’s-Sikkât’in *Işlâhu’l-Mantık* adlı eserinde Kur’an’dan 112 yerde istişhad ederken buna karşılık *Kitâbu’l-Elfâz*’da sadece 38 yerde istişhata bulunur. Buradaki temel sebep ise *Işlâhu’l-Mantık*’ın dil hatalarını düzeltme amaçlı yazılmış olması, *Kitâbu’l-Elfâz*’ın ise belli konular çerçevesinde yazılmış olması ve çok sayıda garip kelime barındırması olarak görülebilir.

Örneğin İbnü’s-Sikkât ظَنَّ fiilinin “birini suçlama” şeklinde açıkladıktan sonra aynı kökten türeyen رَجُلٌ ظَنِينٌ ibaresinin de “itham edilmiş kişi” şeklinde

²²² İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 491.

kullanıldığını zikreder. İbnü's-Sikkât daha sonra Kur'an-ı Kerim'den istişhata bulunur:²²³

{ مَا هُوَ عَلَى الْعَيْبِ بِظَنِّينِ }

Gayb (vahiy) konusunda O, asla şâibeli değildir.

3.1.2.2. Hadislerden Yapılan İstişhâdlar

Müteahhirûn dönemi âlimleri, ilk dönem âlimlerinin hadisten istişhad etmediklerini öne sürerek hadisle istişhad etmeyi reddetmişlerdir. Ancak bu konuda bize ulaşan herhangi rivayet olmamakla beraber, sadece istişhad oranının düşük olduğu bilinmektedir.

Bu konuda nahivciler ile dilbilimcileri birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü nahivciler hadislerden yok denecek derecede az istişhad yapmışlardır. Bunların başında Sibeveyh gelir ki meşhur *el-Kitâb* adlı eserinde sadece bir kez hadisle istişhad etmiştir. Sibeveyh'in bu anlayışı daha sonra yapılan dil çalışmalarında bir örf haline gelmiştir. Bu durum İbn Harûf (v. 609/1212) ve İbn Mâlik (v. 672/1273) dönemine kadar devam etmiştir²²⁴.

Hadisle istişhad konusunda Ebû Hıyyân şöyle der:

“Nahiv ilmini kuran ve hükümlerini çıkaran Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, İsa b. Ömer, el-Halil ve Sibeveyh gibi Basra ekolüne mensup âlimler ile Mu‘âz, el-Kisâf, el-Ferrâ, ve Hişam eđ-Darîr gibi Kûfe ekolüne mensup âlimler hadis ile istişhad etmemişlerdir. Bu silsileyi müteahhirûn dönemi âlimleri ile Bağdat ve Endülüs nahivcileri takip eder²²⁵.”

İbnü's-Sikkât'in şiir ve Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok istişhata bulunduğu üçüncü önemli kaynağı hadis olmuştur. Nitekim *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserinde 23 yerde hadis istişhadında bulunmuştur.

Örneğin تَأْتَى fiilinin kökünden gelen تَأْتَى lafzının “güç yönünden zayıf kişi” anlamına geldiğini zikrettikten sonra hadisten istişhata bulunur:²²⁶

{ خَيْرُ النَّاسِ مَنْ مَاتَ فِي النَّاتَاةِ }

²²³ Tekvîr Suresi, 81/24.

²²⁴ Muhammed ‘Îd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâbi'l-Luğâ*, Kahire, 1988, s. 109.

²²⁵ Muhammed ‘Îd, *a.g.e.*, s. 109.

²²⁶ Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî, *Garîbu'l-Hadis*, 1. b., thk: Muhammed Abdulmu‘îd Hân, Matba‘atu Daireti'l-Me‘ârifî'l-Osmaniyye, Haydar Abâd, 1964, III/476.

İnsanların en hayırlısı, İslam dininin en güçsüz olduğu ilk dönemde vefat edendir.

3.1.2.3. Şiirlerden Yapılan İstişhâdlar

İbn Abbâs (v. 68/687)'a isnat edilen bir görüşe göre, Kur'an'dan bir harfin eksik olduğu görülse, Arapların divanı olan şiire başvurulur ve böylece bu konuda bilgi edinilmiş olur²²⁷.

İbn Abbâs'a isnat edilen bu anlayış, ondan sonra gelen bütün müfessir ve dilbilimciler için bir şiar olmuştur. Bu yüzden şiir, istiştahatta ilk sırada gelir. Öyleki dilbilimciler arasında "şahid" ıstılahı kullanıldığında öncelikle kastettikleri şey şiir olmuştur. Bunu sebepleri arasında şiirin musikî tesiri, daha kolay ezberlenebilir olması ve hızlı bir şekilde yayılması gibi özellikleri barındırmasıdır²²⁸.

İbnü's-Sikkît de selefleri gibigerek *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserinde gerek diğer eserlerinde en çok başvurduğu istiştah türü şiirdir. İbnü's-Sikkît'in şiir istiştahındaki üslubuna değinmek gerekirse onun sadece Ebû 'Amr b. el-'Alâ gibi meşhur âlimlerle sınırlı kalmadığı bunun aksine Câhiliye, İslam ve Muhadram döneminde yaşamış olan gerek meşhur gerekse adı pek duyulmamış ve tanınmamış birçok şairi eserlerinde zikretmiştir. Zaten bu çalışmanın konusu olan *Kitâbu'l-Elfâz*'daki garip kelimelerin çokluğu da buna bir delil teşkil eder.

İbnü's-Sikkît *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eserinde şiirinden istiştah ettiği şairleri tablo halinde göstermek mümkündür:

	Şair Adı	İstiştah
1	Ebâk ed-Dübeyrî (v. ?)	1
2	Eclâh b. Kâsî (v. ?)	2
3	el-Es'ar el-Cu'fî (v. ?)	1
4	Ebû Kays İbnu'l-Eslet (v. 1/622)	2
5	Ebû Üseyde (ed-Dübeyrî) (v. ?)	4
6	el-Eş'ar er-Rağabân el-Esedî (v. ?)	1
7	A'sâ Hemdân (v. 83/702)	1
8	eş-Şenefrâ (v. m. 554)	4
9	el-A'var b. Berâ' el-Kilâbî (v. ?)	1
10	el-Efveh el-Evdî (v. m. 570)	1

²²⁷ es-Suyûtî, Ebu'l-Fađl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kurân*, thk: Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, Mısır, 1974, II/67.

²²⁸ Muhammed 'İd, *a.g.e.*, s. 116.

11	İmruu'l-Kays (v. m. 544)	17
12	İyâs el-Hayberî (v. ?)	1
13	Bicâd Hayber (v. ?)	1
14	el-Buhturî el-Ca'dî (v. 284/897)	2
15	Sa'd b. Mâlik (v. m. 530)	1
16	el-Berâ' b. Rib'î (v. ?)	1
17	'Amr b. Milkaṭ (v. ?)	1
18	Beşîr el-Ferîrî (v. ?)	1
19	el-Bûlânî (v. ?)	3
20	Sâbit b. Humrân el-Cuheynî (v. ?)	1
21	Sâbit Kuttne (v. 110/728)	2
22	Sa'lebe b. Evs el-Kilâbî (v. ?)	1
23	Curey el-Kâhilî (v. ?)	4
24	Cureybe b. el-Eşyem (v. ?)	1
25	Evs el-Huceymî (v. ?)	1
26	el-Bâhilî (v. m. 544)	3
27	Cessâs b. Kuteyb (v. ?)	1
28	el-Cümeyh b. eṭ-Ṭammaḥ el-Esedî (v. m. 571)	1
29	Cemil b. Merşid (v. ?)	2
30	Cüeyye b. 'Âmir en-Naşrî (v. ?)	1
31	Cendel b. Müsennâ eṭ-Tuhevî (v. ?)	5
32	Ebû Cuheyime ez-Zuhelî (v. ?)	1
33	el-Hâdira (el-Huveydîra) (v. 5/626)	3
34	el-Hârîş b. Züheyr (v. ?)	1
35	Ebû Habîb eş-Şeybânî (v. ?)	2
36	Ḥabîb b. el-Yemân (v. ?)	1
37	el-Aḥnef b. Kays (v. ?)	1
38	Ḍamre b. Ḍamre (v. ?)	1
39	Ebû Ḥarb el-A'lem (v. ?)	1
40	Ḥassân b. Sâbit (v. 63/682)	4
41	el-Ḥuşayn b. el-Ḳa'ka' (v. ?)	1
42	el-Ḥaṭîm el-Kaysî (v. ?)	1
43	el-Ḥakem el-Hudârî (v. 150/767)	3
44	Ḥekîm b. Mu'iyye (v. ?)	1
45	Ebû Hayye el-Biclî (v. ?)	1
46	Halit b. 'Alḳame ed-Darimî (v. ?)	1
47	Hizâm el-Esedî (v. ?)	2
48	Hurâşe b. 'Amr el-'Absî (v. ?)	1
49	Temîm b. Übey b. Muḳbil (v. 37/657)	9
50	'Amr b. Külsûm (v. ?)	5
51	Ebû Zübeyd (v.41/661)	5

52	el- <u>H</u> ansâ' (v. 24/645)	2
53	el-A <u>h</u> vaş (v. ?)	1
54	İbn Derrâc e <u>d</u> - <u>D</u> abâbî (v. ?)	1
55	Dükeyn b. Racâ' (v. 105/723)	3
56	<u>Z</u> u'l- <u>H</u> ira <u>ğ</u> e <u>t</u> - <u>T</u> uhevî (v. ?)	1
57	Râşid b. Keşîr b. <u>H</u> anzala (v. ?)	1
58	Rabî'a b. Ma <u>kr</u> ûmed- <u>D</u> abbî (v. 16/637)	1
59	İbn <u>Q</u> anân (v. ?)	1
60	İbn Ra'lâ' el- <u>G</u> assânî (v. ?)	1
61	Riyâh ed- <u>D</u> übeyrî (v. ?)	2
62	Raysân b. 'Antera (v. ?)	1
63	Esmâ b. <u>H</u> ârîce (v. 60/679)	1
64	Ebû Zeyd es- <u>S</u> ülemî (v. ?)	1
65	Züfer b. el- <u>H</u> iyâr (v. ?)	1
66	Züheyr b. Mesut (v. ?)	1
67	Ziyâd e <u>t</u> - <u>T</u> imâhî (v. ?)	1
68	Ziyâd el- <u>M</u> ulki <u>tî</u> (v. ?)	4
69	Sa'ide b. el-'Aclân el- <u>H</u> uzelî (v. ?)	1
70	Sebura b. 'Amr el- <u>E</u> sedî (v. ?)	2
71	Suveyd b. e <u>ş</u> - <u>S</u> âmit (v. ?)	1
72	Şebîb b. el-Berşâ' (v. 100/718)	1
73	Şureyh b. Büceyr e <u>ş</u> - <u>S</u> a'lebî (v. ?)	2
74	Şakşa el- <u>F</u> ezârî (v. ?)	1
75	Şevvâl b. Nu'aym (v. ?)	1
76	Sinan b. en-Nâr el- <u>Y</u> eşkurî (v. ?)	1
77	'Atiyye ed- <u>D</u> übeyrî (v. ?)	1
78	<u>D</u> âbi' el-Bercumî (v. 30/650)	1
79	e <u>d</u> - <u>D</u> a <u>h</u> hâk el-'Âmirî (v. ?)	1
80	<u>T</u> ureyf el-'Anberî (v. ?)	1
81	<u>T</u> uleyha b. <u>H</u> üveylid (v. ?)	1
82	Asım b. <u>S</u> âbit el-Enşârî (v. ?)	1
83	el-'Amirî (v. 41/661)	4
84	'Ubade es- <u>S</u> ülemî (v. ?)	1
85	Üsâme b. el- <u>H</u> ârîş (v. ?)	1
86	el- <u>E</u> sedî (el-Meydân el-Fak'asî) (v. ?)	1
87	Abdullah b. Süleyme (v. ?)	1
88	Abdullah b. Sem'ân et-Teğlibî (v. ?)	1
89	'Abdu Hind b. Zeyd e <u>ş</u> - <u>S</u> a'lebî (v. ?)	1
90	'Ubeyd el-Murrî (v. ?)	2
91	Züneyb ed- <u>D</u> übeyrî (v. ?)	1
92	'Uteybe b. Mirdâs (v. ?)	3

93	el-'Arcî (v. 120/737)	1
94	'Aṭâ' ed-Dübeyrî (v. ?)	1
95	'Uṭârid el-Ḥanzalî (v. ?)	1
96	el-Münehhil el-Yeşkurî (v. m. 597)	1
97	Ebu't-Ṭamḥân el-Ḳaynî (v. 30/650)	1
98	Ebu'l-Cerrâh el-'Uḳaylî (v. ?)	1
99	el-'Umânî (v. 193/808)	1
100	Ömer b. Ebî Rabî'a (v. 93/711)	4
101	Ömer b. Lece' (v. 105/724)	5
102	'Amr ('Urve) b. Üzeyne (v. 130/747)	1
103	'Amr b. el-İṭnâbe (v. ?)	1
104	'Amr b. Ḥassân (v. ?)	1
105	'Amr b. Me'di el-Yekrib ez-Zebidî (v. ?)	2
106	'Umeyr b. el-Ca'd (v. ?)	1
107	'Antera b. el-Aḥras (v. ?)	1
108	'Avf b. el-Ḥara' et-Teymî (v. ?)	2
109	'Uveyc en-Nebhânî (v. ?)	1
110	Şinân b. en-Nâr (v. ?)	1
111	Şa'lebe b. Şu'ayr (v. ?)	1
112	Ebû Abdullah (v. ?)	1
113	'Aylân b. Şucâ' en-Nehşelî (v. ?)	1
114	Galip el-Ma'nî (v. ?)	1
115	Galip b. Züġbe (v. ?)	1
116	Ebu'l-Garîb en-Naşrî (v. ?)	6
117	el-Ġaṭammeş eḍ-Ḍabbî (v. ?)	1
118	'Amr el-Cenbî (v. ?)	1
119	el-Faḍl b. el-Abbâs (v. 95/713)	1
120	Ebu'l-Ḳâif el-Esedî (v. ?)	1
121	el-Ḳattâl el-Kilâbî (v. 70/689)	1
122	el-Ḳaṭirân (v. ?)	1
123	Ḳa'neb b. Ummi Şâhib (v. ?)	1
124	Süheym b. Veşîl er-Riyâhî (v. ?)	1
125	el-Ḳulâh b. Ḥazen (v. ?)	5
126	Ebu'l-Ḳamḳâm el-Esedî (v. ?)	1
127	Ḳays b. Ḥaṭîm (v. ?)	3
128	Ḳays b. Zuraḥ (v. 68/687)	1
129	Ebû Kâhil el-Yeşkurî (v. ?)	1
130	el-Kâhilî (v. ?)	1
131	İbnu'l-Ġarîze en-Nehşelî (v. ?)	1
132	Ka'b b. Malik (v. 50/670)	1
133	Laḳîṭ b. Zürâra (v. m. 594)	2

134	Laķit b. Ya‘mur (m. 380)	1
135	Malik b. Ħarım el-Hemdānı (v. ?)	2
136	Huleyd el-Yeşkurı (v. ?)	1
137	‘Amr b. Berrāka (v. 11/632)	1
138	Malik b. Nüveyra el-Yerbü‘ı (v. 12/634)	3
139	Ka‘b b. Māme el-İyādı (v. ?)	2
140	Mütemmim b. Nüveyra el-Yerbü‘ı (v. 30/650)	2
141	‘Amr b. Kumeı’e (v. m. 540)	2
142	el-Müsellem et-Tāı (v. ?)	1
143	Ebü Mihcen es-Seķafı (v. 30/650)	1
144	Ebü Muħriz el-Muħāribı (v. ?)	1
145	Ebü Sadaka (v. ?)	1
146	Ebü Muhammed el-Fak‘ası el-Esedı (v. ?)	18
147	el-Muħabbel el-Ħārişı (v. ?)	4
148	Müdrık b. Ħışn el-Esedı (v. ?)	6
149	Mirdās ed-Dübeyrı (v. ?)	2
150	Müzāhim el-‘Uķaylı (v. 120/732)	1
151	Miskın ed-Dārimı (v. 89/708)	2
152	Ebü’l-Musāvir el-Fak‘ası (v. ?)	1
153	Muaviye b. Malik el-Kilābı (Mu‘avvidü’-Ħukemā) (v. ?)	1
154	Mabet b. Şube (v. ?)	1
155	Mi‘dān b. ‘Ubeyd (v. ?)	1
156	el-Ma‘lüt b. Bedel el-Kıray‘ı (v. ?)	2
157	el-Ma‘nı (v. ?)	1
158	Mefrük b. ‘Amr (v. ?)	1
159	Muğlis b. Laķit es-Sa‘dı (v. ?)	2
160	Mikdām b. Cessās ed-Dübeyrı (v. ?)	1
161	el-Hefevān el-‘Uķaylı (v. ?)	1
162	el-Mümezzaķ el-‘Abdı (v. ?)	1
163	el-Mühelhil b. Rebı‘a (v. m. 531)	4
164	en-Nemir b. Tevleb (v. 14/635)	5
165	Nābiğa Benı Şeybān (v. ?)	1
166	Nāfi’ b. Laķit (v. ?)	2
167	Nübeyh b. el-Ħaccāc (v. ?)	1
168	Nuşayb (v. ?)	3
169	Neķāde el-Esedı (v. ?)	1
170	Hüdbe b. el-Ħaşram (v. m. 574)	2
171	Himyān b. Kuħāfe es-Sa‘dı (v. ?)	6
172	İbn Vedā’ el-‘Avfi (v. ?)	1
173	Ümmü’l-Verd el-‘Aclāniyye (v. ?)	1
174	Yezıd b. et-Taşeriyye (v. 126/743)	1

175	Yunus b. Habib eđ-Dabbî (v. ?)	1
176	Ebû Hirâş el-Huzelî (v. 15/636)	4
177	Ebû Kebîr el-Huzelî (v. ?)	7
178	Sa'ide b. Cüeyye el-Huzelî (v. ?)	8
179	el-Mütenehhil el-Huzelî (v. ?)	9
180	Ebû Cündüb el-Huzelî (el-Meş'ûm) (v. ?)	1
181	Ebû Şihâb el-Huzelî (v. ?)	1
182	'Îyâd b. Dürre el-Huzelî (v. ?)	2
183	Huzeyfe b. Enes el-Huzelî (v. ?)	1
184	el-Bureyķ el-Huzelî (v. ?)	1
185	el-A'lem el-Huzelî (v. ?)	4
186	Ebu'l-Müsellem el-Huzelî (v. ?)	1
187	Malik b. Halit el-Huzelî (v. ?)	2
188	Melih el-Huzelî (v. ?)	1
189	Sa'ide b. el-'Aclân el-Huzelî (v. ?)	1
190	Ebû Züeyb el-Huzelî (v. ?)	17
191	Eû Cehme ez-Zühelî (v. ?)	1
192	Eû Cüheyne ez-Zühelî (v. ?)	1
193	A'sâ Bâhile (v. ?)	1
194	eş-Şemmâh ez-Zübyânî (v. 22/642)	11
195	Ebu's-Şa'sâ' el-'Absî (v. ?)	1
196	Ebu'l-Leys (v. ?)	1
197	Zü'l-İşba' el-'Advânî (v. m. 602)	4
198	Küseyyir 'Îzze (v. 105/723)	5
199	Küseyyir b. Müzrid (v. ?)	1
200	el-Müseyyeb b. 'Ales (v. m. 575)	1
201	Mecnun Leyla (v. 68/687)	1
202	el-Murakkış el-Aşğar (v. m. 570)	1
203	Mesut b. Vekî' (v. ?)	2
204	Mâlik b. Zügbe el-Bâhilî (v. ?)	1
205	Mâlik b. Mürdâs (v. ?)	1
206	el-Murrâr el-Faķ'asî (v. ?)	2
207	el-Mütelemmis (v. m. 580)	2
208	el-Müsekķib el-'Abdî (v. m. 587)	1
209	Muhammed b. Abdullah en-Nüfeylî (v. ?)	1
210	Manzûr b. Mürsid ed-Dübeyrî (v. ?)	1
211	Mu'in b. Evs (v. 64/683)	1
212	en-Nâbiĝa ez-Zübyânî (v. m. 604)	10
213	Züheyr (v. 6/627)	12
214	Züheyr b. Cüzeyme (v. ?)	1
215	Züheyr b. Cenâb el-Kelbî (v. m. 560)	1

216	‘Akâşe b. Ebî Mûs‘ide (v. ?)	1
217	Şahru‘l-Ġayy el-Huzelî (v. ?)	5
218	Selâme b. Cendel (v. m. 600)	3
219	el-Beşîr el-Ferîrî (v. ?)	1
220	Ebû Servân el-‘Aklî (v. ?)	3
221	el-A‘ver b. Berâ (v. ?)	1
222	Ali b. el-Ġadîr el-Ġanevî (v. ?)	1
223	‘Adî b. Zeyd (m. 587)	4
224	Süveyd b. Ebî Kâhil el-Yeşkurî (v. 60/679)	2
225	Şa‘lebe b. Şu‘ayr el-Mâzinî (v. ?)	1
226	Ümeyye b. Ebi‘ş-Şalt (v. 5/626)	1
227	el-Burc b. Müshir et-Ṭâî (v. ?)	1
228	‘Amr b. Ahmer (v. 75/694)	4
229	Ka‘b b. Züheyr (v. 26/646)	3
230	el-Esved ibn Ya‘fur (v. ?)	3
231	‘Alkame b. ‘Abde (m. 603)	4
232	el-Ĥâdira (el-Ĥuveydîra) (v. 5/626)	3
233	er-Rabî‘ b. Ziyâd (v. ?)	1
234	Nehşel b. Ĥarrî (v. 45/665)	3
235	‘Atî b. Malik el-‘Ukaylî (v. ?)	1
236	Ĥumeyd b. Şevr Hilâlî (v. 30/650)	7
237	el-Ma‘nî (v. ?)	1
238	el-Bu‘ays el-Mücâşî‘î (v. 134/751)	3
239	Ebû Duâd el-ÿyâdî (v. m. 540)	4
240	Cenûb el-Huzeliyye (Uhtu‘Amr Zu‘l-Kelb) (v. ?)	1
241	el-Eġleb el-‘İclî (v. 21/642)	3
242	Buġsur b. Laķîṭ el-Esedî (v. ?)	1
243	Şa‘lebe b. ‘Amr (v. ?)	1
244	el-Ķaṭîrân (v. ?)	1
245	Ebû Nuḥayle (v. 145/762)	5
246	Râşid b. Keşîr b. Ĥanzala el-Bûlânî (v. ?)	1
247	el-‘Uleykum el-Kindî (v. ?)	1
248	İbn Herime (v. ?)	1
249	İbn Ĥumrân el-Cuhenî (v. ?)	1
250	İbn Kebşe (v. ?)	1
251	Cebbâr b. Cüz’ (v. ?)	2
252	el-Kumeyt b. Ma‘rûf el-Esedî (v. 60/679)	1
253	el-Ĥuṭay’e (v. 59/678)	10
254	el-Findu’z-Zimmânî (v. m. 530)	1
255	Evfâ b. Maṭar (v. ?)	1
256	Ḍâbi’ el-Burcumî (v. 307650)	1

257	el-Kumeyt el-Esedî (v. 126/744)	23
258	Hubeyne Tarîf b. (v. ?)	1
259	Ru'be (v. 145/762)	36
260	el-'Accâc (v. 98/715)	64
261	el-'Uceyr es-Selûlî (v. 90/708)	4
262	el-A'sâ(v.3/625)	30
263	Lebîdb. Rebî'a (v. 40/660)	22
264	Zu'r-Rumme (v. 117/735)	14
265	'İlka et-Teymî (v. ?)	3
266	Cerîr (v. 110/728)	11
267	Ebu'l-Esved ed-Düelî (v. 69/688)	1
268	en-Nâbiğatü'l-Ca'dî (v. 65/685)	12
269	Ebu'l-Esved el-'İclî (v. ?)	3
270	Zuheyr (v. 6/627)	12
271	Tarafa b. el-'Abd (v. m. 569)	12
272	Evs b. Hacer (v. m. 620)	17
273	Bişr b. Ebî Hâzim (v. m. 601)	6
274	er-Râ'î (v. ?)	13

Tablodan şu sonuçlara ulaşılabilir:

1-Meşhur olmayan şairlerden yapılan istişhadlar büyük bir paya sahiptir. Bunun sebebi de İbnü's-Sikkî't'in garip kelimelere çok önem vermiş olmasıdır. Bilindiği gibi garip kelimeler genelde herkes tarafından bilinen kelimeleri kullanan meşhur şairlerin şiirlerinden daha ziyade, bedevilerin şiirlerinde yoğun bir şekilde bulunur. Meşhur olmayan şairlere gelince bunlar daha çok kabile şairlerinden olur. Bu, şaşılacak bir durum değildir. Çünkü İbnü's-Sikkî't, Arap kabilelerinden yaklaşık seksen kabilenin şiirini toplayıp bir araya getiren Ebû 'Amr eş-Şeybânî'nin öğrencisidir. Bu da eş-Şeybânî'nin Arap kabilelerin şiir kültürünü iyice benimseyip kavrayan biri olduğunu gösterir.

2-Rivayetlerin en çok yapıldığı kabile; Ebû Kebîr, Ebû Hirâş, Sa'ide b. Cüeyye, el-Mütenehhil, Ebû Cündüb, Ebû Şihâb, 'İyâd b. Dürre, Huzeyfe b. Enes, el-Bureyk, el-A'lem, Ebû'l-Müşellem, Malik b. Halit, Melih ve Sa'ide b. el-'Aclân gibi şairlerin mensup olduğu el-Huzelî kabilesidir.

3-Rivayetlerin en çok yapıldığı şair el-'Accâc'dır. Daha sonra sırasıyla Ru'be, el-A'sâ, el-Kumeyt, Lebîd, Ebû Muhammed el-Fak'asî, İmruu'l-Kays, Evs b. Hacer,

Ebû Züeyb el-Huzelî, Zü'r-Rumme, er-Râ'î, en-Nâbğatü'l-Ca'dî, Tarafe b. el-'Abd, Züheyr, eş-Şemmâh, Cerîr, en-Nâbğatü'z-Zübyânî ve el-Huṭay'e gibi şairler gelir.

3.1.2.4. Atasözleri ile Yapılan İstişhadlar

Atasözleri insanların hayat tarzı ve fertlerin örf ve âdetleri hakkında bize gerçek bir tablo sunması özelliği ile şiirden daha geniş bir anlama sahip olmasına rağmen, önem bakımından şiirden sonra gelir.

İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*'da yaklaşık olarak 111 atasözünü istişhatta kullanmıştır. Eserde geçen atasözlerinin sayısı; bazı hikmetli söz veya deyimlerin atasözü gibi zikredilmesi nedeniyle kesin değildir.

Müellifin atasözlerinden nasıl istişhatta bulunduğunu bir örnek vererek açıklamak mümkündür:

İbnü's-Sikkît, otuz dokuzuncu bâb olan *Yalancılık* konusu ile ilgili bazı terkipleri zikrederken konu ile bağlantılı هُوَ أَكْذَبُ مِنْ يَلْمَعُ²²⁹ yani "O, seraptan daha yalancıdır." anlamındaki atasözünü zikreder.

İzleyen bölümde atasözleri ile ilgili başka örnekler de verilecektir.

3.2. Lafızları Açıklama Yöntemi

İbnü's-Sikkît lafızları açıklarken uzunluk-kısalık, şahitli-şahitsiz ve bunların dışında bu başlık altında zikredilecek birçok yola başvurmuştur:

3.2.1. Müteradif Kelime veya Atasözü ile Açıklama

Bir kelimeyi, müteradifi/eşanamlısı olan bir başka kelime ile açıklamak, İbnü's-Sikkît'in genellikle tercih ettiği üslup türlerindedir. Bu konudaki örnekler şöyledir:

Örneğin müellif, الرَّاعِقُ kelimesini Ebu'l-Ḥasen'in Bündar'dan naklettiği şekliyle "bineğini avazı çıktığı kadar bağırarak süren kişi" olarak zikrettikten sonra الرَّاعِقُ kelimesinin bunun eşanamlısı olduğunu zikreder.²³⁰

"Edepli ve hayâlı kız" anlamına gelen الْخَرِيْدَةُ ve الْخَفِيْرَةُ kelimeleri aynı anlamı taşır ve birbirlerinin müteradifidir²³¹.

²²⁹ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/97.

²³⁰ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 446.

²³¹ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 217.

İbnü's-Sikkît'in el-Kilâbî'den naklettiğine göre “Kemikten soyulan et” anlamına gelen العُرَاق ve العُرَام lafızları müteradif kelimeler grubuna dâhildir.²³²

İbnü's-Sikkît, lafızları şerh ederken izafet tamlaması şeklinde oluşan müteradif kelime gruplarına da değinir:

Müellif, جَارِيَةٌ حَسَنَةٌ الْعَصْبُ ifadesinin “zayıf ve güzel olan cariye” anlamına geldiğini zikrettikten sonra حَسَنَةُ الْجَدَلِ, حَسَنَةُ الْأَرْمِ ve حَسَنَةُ الْمَسَدِ ifadelerinin de “zayıf ve güzel” anlamını taşıdığını zikreder²³³.

İbnü's-Sikkît'in lafızları şerh ederken başvurduğu anlatım yollarından biri de, birbirinin müteradifi olan atasözleri ard arda verip konuyu farklı örneklerle pekiştirmesidir. Örneğin aşağıda verilen atasözleri, çok fakir ve miskin kimseler için kullanılmış olup aynı anlamı taşırlar:²³⁴

<i>Ne koyunu var ne de dişi keçisi.</i>	²³⁵ { مَا لَهُ عَافِطَةٌ وَلَا نَافِطَةٌ }
<i>Ne evi var ne de malı mülkü.</i>	²³⁶ { مَا لَهُ دَارٌ وَلَا عَقَارٌ }
<i>Ne koyunu var ne de devesi.</i>	²³⁷ { مَا لَهُ حَائِنَةٌ وَلَا آئِنَةٌ }
<i>Ne koyunu var ne de devesi.</i>	²³⁸ { مَا لَهُ دَقِيقَةٌ وَلَا جَلِيلَةٌ }
<i>Ne koyunu var ne de devesi.</i>	²³⁹ { مَا لَهُ تَاعِيَةٌ وَلَا رَاعِيَةٌ }
<i>Ne azı var ne çoğu.</i>	²⁴⁰ { مَا سَعْنَةٌ وَلَا مَعْنَةٌ }
<i>Ne kılı (tüyü) var ne yünü.</i>	²⁴¹ { مَا لَهُ سَبْدٌ وَلَا لَبْدٌ }

²³² İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 454.

²³³ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 216.

²³⁴ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 19-20.

²³⁵ el-Meydânî, Ebu'l-Faḍl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emṣâl*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty., II/268.

²³⁶ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/285.

²³⁷ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/270.

²³⁸ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/248.

²³⁹ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/248.

²⁴⁰ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/271.

²⁴¹ el-Meydânî, *a.g.e.*, II/270.

<i>Ne ondan kaçan var, ne de ona yaklaşan.</i>	²⁴² { مَا لَهُ هَارِبٌ وَلَا قَابِرٌ }
<i>Ne oğlağı var ne de keçisi.</i>	²⁴³ { مَا لَهُ هَيْعٌ وَلَا هَيْعَةٌ }
<i>Ne otağa giden bir hayvanı var ne de dinlenen.</i>	²⁴⁴ { مَا لَهُ سَرِيحَةٌ وَلَا رَائِحَةٌ }
<i>Ne sene başında bir deve yavrusu var ne de senesonunda.</i>	²⁴⁵ { مَا لَهُ هُبَيْعٌ وَلَا زُبَيْعٌ }

3.2.2. Zıt Anımlı Kelime ile Açıklama

Lafızları ezdad ile açıklama İbnü's-Sikkît'in eserlerinde kullandığı yöntemlerden biridir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi lafızları açıklarken bu lafızların karşıt anlamını da zikreder.

İbnü's-Sikkît Ebû 'Ubeyde'den rivayet ettiğine göre الوَثْرُ kelimesi “tek” anlamında olup, الشُّفْعُ “çift” kelimesi ile zıt anlam taşır²⁴⁶.

İbnü's-Sikkît, Ebu'l-Hasen'in Bündâr'dan naklettiği rivayeti zikrederek السُّدْفَةُ kelimesinin hem “aydınlık”, hem de “karanlık” anlamı taşıdığını nakleder. Ezdad olarak adlandırılan bu kelimeler, birbirinin zıt anlamlısıdır.²⁴⁷

İbnü's-Sikkît'in şerh esnasında ezdad konusuna verdiği önem, bâb başlıklarında da kendisini gösterir. Nitekim “*Bâbu'z-Zilli ve Huve Diddu's-Şu'ûbe*” başlıklı bir bâb mevcuttur. Konu ile ilgili örnekler şöyledir:

قَالَ الْأَصْمَعِيُّ: الدُّنُّ ضِدُّ الصُّعُوبَةِ، وَالذُّلُّ وَالْمَدْلَةُ وَالذَّلَّةُ ضِدُّ الْعِزَّةِ. وَالذَّلُولُ ضِدُّ الصَّعْبِ، وَالذَّلِيلُ ضِدُّ الْعَزِيزِ.

Örnekte geçen zıt anlamlı kelimeler şunlardır²⁴⁸:

الدُّنُّ : Kolaylık   الصُّعُوبَةُ : Zorluk

الذُّلُّ : Zelil olmak   الْعِزَّةُ : Onurlu olmak

²⁴² el-Meydânî, a.g.e., II/270.

²⁴³ el-Meydânî, a.g.e., II/270.

²⁴⁴ el-Meydânî, a.g.e., II/301.

²⁴⁵ el-'Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheretü'l-Emşâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., II/226.

²⁴⁶ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 435.

²⁴⁷ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 297.

²⁴⁸ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 463.

الصَّعْبُ : Zor   الدَّالُّولُ : Kolay

العَزِيزُ : Değerli   الدَّالِيلُ : Zelil düşen kişi

İbnü's-Sikkît, Ebu'-Hasen'den rivayet ettiğine göre الجَوْنُ kelimesi “siyah”ve “beyaz” anlamlarına gelir ki o da ezdad kelimelerdendir²⁴⁹.

3.2.3. Şahid Göstererek Açıklama

Bu türden yapılan şerhler iki şekildedir:

1-Önce lafız zikredilerek manası verilir, sonra da şahid getirilir. Mühelhil'in şu beyti bu üsluba örnek verilebilir (Kâmil)²⁵⁰:

إِنَّا لَنَضْرِبُ، بِالسُّيُوفِ، رُؤُوسَهُمْ   ضَرَبَ الْفُدَارَ نَفِيعَةَ الْفُدَامِ

Biz onların başlarını, kasabın misafirlerine ziyafet vermek üzere kestigi et gibi keseriz.

İbnü's-Sikkît النَّفِيعَةَ lafzını, “Padişahların yemeği” veya “yolculuktan gelen kişinin yapmış olduğu yemek” şeklinde şerh ettikten sonra el-Mühelhil'in şiirinden bu kelimeye şahid getirir.²⁵¹

2-Lafzı şerh etmek ve ona şahid getirmekle yetinmez, bunun yanında şerh ettiği lafzın dışında başka kelimeyi de açıklar ve ona da şahid getirir. İbnü's-Sikkît, الْفُطْنُ “pamuk” kelimesinin الْبِرْسُ lafzı ile aynı anlamda olduğunu zikrettikten sonra الْبِرْسُ lafzına er-Râ'î'nin şu beytini şahid gösterir: (Tavîl)²⁵²

فَمَا بَرَحْتُ سَجَوَاءَ، حَتَّى كَأَنَّما   تُعَادِرُ، بِالرَّيْزَاءِ، بِرِسًا مُقَطَّعًا

Sağılırken o kadar uslu duruyordu ki deve, sağılan süt sanki pamuk parçacıkları saçıyordu yere.

Müellif, istişattan sonra da aslında bu kelimelerle bir anlam bağlantısı olmayan سَجَوَاءَ “Sakin ve uslu deve” lafzını açıklar ve bu kelimeye de Kur'an-ı Kerim'den şahid getirir:²⁵³

{وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَا}

Karanlık dindiği/çöktüğü zaman geceye yemin olsun.

²⁴⁹ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 155.

²⁵⁰ İbnü's-Sikkît, *et-Tehzîb*, s. 656.

²⁵¹ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 456.

²⁵² er-Râ'î en-Nemîrî, *Divan*, thk: Reinhart Faypert, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1980, s. 307.

²⁵³ Duḥâ Suresi, 93/2.

3.2.4. Şahid Zikretmeden Açıklama

İbnü's-Sikkît, bazen herhangi bir kaynağı şahid göstermeden lafızları şerh eder. Bu şerh üslubuna örnek olarak şu kelimeler örnek verilebilir:

الإشْعَار²⁵⁶ lafzını “iki şeyi birbirine yapıştırmak” ve “hayvanın kanı akana dek onu yaralamak” şeklinde açıklayan müellif, bu kelimelere şahid göstermeden şerh etme yoluna başvurmuştur.

3.2.5. Yabancı Kelime ile Açıklama

İbnü's-Sikkît, dil birliğini savunan bir dilbilimci olmasına rağmen bazen Arapça lafızları açıklamak için yabancı dillerden de faydalanmıştır. Bu üslup da Arapça'nın diğer dillerle olan etkileşimini gösterir. Bu tür açıklama yöntemine şu örnekler verilebilir:

İbnü's-Sikkît, “Tilki gibi hayvnlara derisinden yapılan, uzun ve kollu kürk” anlamına gelen الْمُسْتَقَّةُ kelimesinin, Farsça مُشْتَهَ kelimesinden alındığını zikreder²⁵⁷.

Yabancı kelimelerle yapılan şerhler şahit gösterilmeden yapıldığı gibi, şahit gösterilerek de yapılabilir. İbnü's-Sikkît, مَشْنِي رَهْوَجْ şeklindeki sıfat tamlamasını “salınarak yürümek” olarak şerh²⁵⁸ ettikten sonra bu terkinin Farsça'dan mu'arrab olduğunu zikreder ve el-'Accâc'ın şu beytini nakleder (Kâmil)²⁵⁹:

مَيَّاحَةٌ تَمِيحُ مَشْنِيًا رَهْوَجًا   تَدَافِعُ السَّيْلِ إِذَا تَعَمَّجًا

Salınarak yürüyüşü, kıvrılarak akan nehre benzer.

3.3. Lafızların Şerhi Esnasında Değinilen Dilsel Konular

İbnü's-Sikkît'in en önemli özelliği, bir dilbilimci olmasıdır. Bu özelliği onun eserlerini telif ederken izlemiş olduğu üsluba da yansımıştır. İzleyen bölümde müellifin bu konudaki üslubu üzerinde durulacaktır.

²⁵⁴ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 421.

²⁵⁵ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 479.

²⁵⁶ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 76.

²⁵⁷ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 497.

²⁵⁸ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 209.

²⁵⁹ el-'Accâc, *a.g.e.*, II/38.

3.3.1. Lafza Delalet Eden Farklı Anlamları Zikretmek

Bir tek lafzın birden fazla anlamının olduğu malumdur. İbnü's-Sikkât bir lafzın sahip olduğu farklı manalara atıfta bulunur. Bu şekilde yapılan şerhler şahitli ve şahitsiz olmak üzere iki türlü olur. İbnü's-Sikkât önce *وَيْسُ* ve *الأَوْسُ* kelimelerinin farklı anlam delaletlerine şu şekilde işaret eder²⁶⁰:

وَيْسُ لَهُ : “Filan fakir olsun!”²⁶¹

الْوَيْسُ : “Fakirlik”

أُسُهُ أَوْسًا : “Fakir kimsenin ihtiyacını gider.”

الأَوْسُ : “Birşeye karşılık yapılan şey”

الأَوْسُ : “Kurt”

Müellif yaptığı bu şerhlerden sonra *الأَوْسُ* kelimesine Esmâ b. Hârice'nin şu beytinden şahid getirir (Kâmil)²⁶²:

فَلَيْنَ بَوَيْتُ لَأَمْلَأَنَّكَ مَشَقَّصًا   أَوْسًا، أَوْيْسُ، مِنْ هَبَالِهِ

Ey üveys (yavru kurt)! Eğer (koyunlarıma) bir daha saldırısan benden alacağın ganimet ok yağmuru olacaktır.

Müellif, bazen şahid göstermeden de kelimelerin farklı anlam delaletlerini verebilmektedir. Örneğin İbnü's-Sikkât'in *الإشعار* lafzını “iki şeyi birbirine yapıştırmak” ve “hayvanın kanı akana dek onu tan etmek” şeklinde açıklaması bu türden bir açıklama üslubudur²⁶³.

3.3.2. Âlimlerin İhtilaf Ettiği Anlamları Ayrım Yapmaksızın Zikretmek

İbnü's-Sikkât, lafızların şerhi esnasında birçok açıklama türlerine başvurur. Bu açıklama türlerinden biri de, söz konusu lafız ile ilgili âlimlerin görüşlerini naklederken bunlar arasında herhangi bir rivayeti anlam açısından ayırt etmeyip nakletmesidir. Örneğin âlimlerin *الْقُدَامُ* lafzı hakkındaki görüşlerini şöyle aktarır²⁶⁴:

el-Ferrâ : “*قَادِمٌ* kelimesinin çoğulu olup, yolculuktan dönen dönen kişi.”

²⁶⁰ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 430.

²⁶¹ Bu bir tür bedduadır.

²⁶² Beyit, Esmâ b. Hârice'ye aittir. Bkz: el-Hatîp et-Tebrîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 664.

²⁶³ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 76.

²⁶⁴ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 457.

Ebü ‘Amr eş-Şeybânî: القُدَّام : “Melik, sultan.”

Bündâr : القُدَّام “ Melik, sultan.”

İbnü’s-Sikkît القُدَّام lafzının açıklamasında el-Ferrâ, Ebü ‘Amr eş-Şeybânîve Bündâr gibi âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Fakat lafızları anlam doğruluğu bakımından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır.

3.3.3. Yakın Anlamlı Kelimeler

İbnü’s-Sikkît’in lafızları açıklarken başvurduğu yollardan biri de lafızın müşabihi veya yakın anlamlısı ile arasındaki anlam farklılıklarını zikretmesidir.

Nitekim İbnü’s-Sikkît, *Sifatü’l-Hamr* bâbında şarap hakkında vermiş olduğu isimler bu konuya örnek olarak verilebilir:

الخَمْر (şarap); المُدَامَة (şarap); السَّلَافَة (taze şarap), الرَّحِيق (saf şarap), الخَنْدَرِيس (yıllanmış şarap), الحَمِيَّا (sersemlik veren sert şarap), الجَزِيَال (koyu kırmızı renkli şarap), حَيْدَرِيَّة (Şam’ın Ceyder köyünde üretilen şarap), الصُّبُوح (sabah sunulan şarap), الشَّمُول (serinlik veren şarap), المَعْتَقَة (yıllanmış şarap) الغَرَب (kadeh şarap), المُرَّة (tatlı ile ekşi arası bir tadı olan şarap), القَرْفَة (titreten şarap), العَقَار (içeni kendisine müptela eden şarap), القَهْوَة (iştah kesen şarap), الشَّمُوس (içenin aklını alan şarap), الكُمَيْت (çok fena kırmızı, kırmızılığı siyaha yakın olan şarap), لَمُصْطَار (tatlı olan şarap), المَادِيَّة (Yumuşak ve rahat içilebilen şarap), لَسْخَامِيَّة (yumuşak şarap), العَانِيَّة (‘Âne köyü şarabı), الإسْفَنْطُ (henüz şarap halini almamış üzüm suyu), القَنْدِيد (الإسْفَنْطُ ya benzer bir tür şarap), المُشْعَشَعَة (parıldayan şarap), الخَلَّة (ekşi şarap), السَّيْبِيَّة (satın alınan şarap), الصَّهْبَاء (beyaz üzümden yapılan şarap) gibi şarabın tad, renk ve üretildiği yere göre birçok isim aldığına yer verir²⁶⁵.

Dilde terâdüf (eşanlamlılık) konusunu savunanlara göre yukarıda sayılan kelimelerin hepsi birbirinin müteradifidir. Ama bu kelimelerin aslında - çok ince farklılıklar da olsa - birbirinden farklı anlamlar taşıdığını görmek mümkündür²⁶⁶.

²⁶⁵ İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 265-269.

²⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 265-272.

3.3.4. Kelimenin Türemiş Olduğu Kökü Zikretmek

İbnü's-Sikkît, المَأْفُونُ kelimesini “Akli olmayan kişi, mecnun” şeklinde açıkladıktan sonra bunun aslının الأَفْنُ “Memedeki sütü çıkarmak” kökünden geldiğini zikreder²⁶⁷ ve el-Muḥabbel'in şu beytini şahid olarak nakleder:(Tavîl)²⁶⁸

إِذَا أَفْنَتْ أَرْوَى عِيَالِكَ أَفْنُهَا وَإِنْ حَيَّيْتِ أَرْبَى، عَلَى الْوَطْبِ، حَيْثُهَا

(Deve) sağıldığı zaman onun sütü çoluk çocuğunu kandırır. Memesi güzelce boşaltıldığında helkeyi doldurur taşırır.

3.3.5. Kelimenin Çoğuluna Değirmek

İbnü's-Sikkît, kelimenin müfred halini zikrettikten sonra onun çoğulunu verir. Daha sonra da önce kelimenin çoğul haline, daha sonra müfred haline şahid gösterir. Örneğin “takke” anlamına gelen الْقَلْنَسِيَّةُ lafzını zikrettikten sonra çoğulunu قَلَانِسُ şeklinde verir ve ‘Uceyr es-Selûlî’nin şu beytini zikreder²⁶⁹ (Tavîl):

إِذَا مَا الْقَلَّاسِي وَالْعَمَائِمُ أُجْرَتْ فَفِيهِنَّ، عَنْ صَلْعِ الرَّجَالِ حُسُورُ

Erkeklerde kellik ortaya çıktığında kadınlar onlardan yüz çeviriler (kaçarlar).

Bu beyitten sonra da aynı kelimenin müfred haline (الْقَلْنَسِيَّةُ) de Şa‘şâ’ el-‘Absî’nin şu beytinden şahid getirir²⁷⁰ (Kâmil)

لَا رِيَّ حَتَّى تَلْحَقِي بِعَبَسٍ أَهْلِ الْمَلَأِ الْبَيْضِ وَالْقَلْنَسِي

Şair devesine hitaben: Elbise ve sarık memleketi çöl halkı ‘Abs kabilesine varana kadar suya kanma.

İbnü's-Sikkît bu beyitte “takke” anlamına gelen الْقَلْنَسِي kelimesine şiirden şahid getirmiştir.²⁷¹ Bu da İbnü's-Sikkît'in istişhad konusuna ne kadar önem verdiğini gösterir.

Bazen de çoğulu verilen kelimenin hem müfred haline hem de çoğul haline farklı beyitlerden şahid getirilebilir: Örneğin الْمِيدَعُ “kadının ev içinde giydiği elbise”

²⁶⁷ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 136.

²⁶⁸ el-Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 171.

²⁶⁹ Beyit, ‘Uceyr es-Selûlî’ye aittir. el-Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 617.

²⁷⁰ Beyit, Şa‘şâ’ el-‘Absî’ye aittir. el-Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 617.

²⁷¹ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 495.

kelimesinin çoğulu مَوَادِعُ şeklinde verildikten sonra Zu'r-Rumme'nin şu beytinden bu kelimenin çoğul haline örnek verilmiştir: (Tavîl)²⁷²

هِيَ الشَّمْسُ إِشْرَاقًا إِذَا مَا تَرَيَنْتُ   وَشِبْهُ الْمَهَا مُعْتَرَةً فِي الْمَوَادِعِ

Süslendiği zaman güneş gibidir. Gündelik kıyafetleri içinde habersiz gezerken de ceylan gibidir.

İbnü's-Sikkât المِيدَعُ kelimesinin çoğul haline şahid gösterdikten sonra, kelimenin müfred haline (المِيدَعُ)²⁷³ de Ebu'l-Ğaţemmeş eđ-Đabbî'nin şu beytini şahid gösterir: (Tavîl)²⁷⁴

أَقْدِمُهُ قُدَّامَ نَفْسِي وَأَتَّقِي   بِهِ الْمَوْتَ إِنَّ الصُّوفَ لِلْخَرِّ مِيدَعُ

Onu (kölemi) öne sürerek canımı ölümden koruyorum. Tıpkı pamuğun ipeği bozulmaktan koruduğu gibi...

Bazen de bir kelimenin -eğer birden fazla çoğulu varsa- birlikte verilir ama istişhatta sadece bir tane kullanılır. İbnü's-Sikkât, *Bâbu'l-Havâic* konusunda حَاجَةٌ “ihtiyaç” kelimesinin çoğullarını حَوَائِجُ ve حَوَائِجُ , حَاجَاتُ şeklinde verdikten sonra el-A'ver b. Berâ'nın şu beytini nakleder: (Tavîl)²⁷⁵

لَقَدْ طَالَمَا تَبَطَّيْتُ عَنْ صَحَابَتِي   وَعَنْ حَوْجٍ قِصَاؤُهَا مِنْ شِفَائِيَا

Sana olan aşkım hayatımı bitirdi. Öyleki ne dostum kaldı, ne de şifa kaynağım mesleğim.

Örnekte de görüldüğü gibi حَاجَةٌ kelimesinin dört tane çoğulu verilmiş, ama şahid gösterilirken sadece حَوْجُ çoğulu kullanılmıştır²⁷⁶.

İbnü's-Sikkât, cemî çeşitlerinden olan *cemî kıllet* ve *cemî kesret* konularına da değinir:

Örneğin عِبْدٌ kelimesinin cemî kılleti أَعْبُدُ ve أَعْبُدُ şeklinde gelir. Aynı kelimenin cemî kesreti عِبْدَاءُ ve مَعْبُودَاءُ şeklinde gelir²⁷⁷.

Cem'ul-cem şeklinde gelen çoğul kelimelere ise şu örnek verilebilir:

الأَعْبَاطُ kelimesi غَيْبُطُ ve غُبُطُ kelimelerinin cem'ul-cemisidir²⁷⁸.

²⁷² Zu'r-Rumme, a.g.e., s. 784.

²⁷³ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 492.

²⁷⁴ Ebu'l-Ğaţemmeş eđ-Đabbî.

²⁷⁵ Beyit, el-A'ver b. Berâ'ya aittir. el-Hatîp et-Tebriîzî, *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 524.

²⁷⁶ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 420.

²⁷⁷ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 346.

²⁷⁸ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 443.

3.3.6. Kelimenin Müzekker-Müennes Oluşuna Değini

İbnü's-Sikkât'in şerhlerinde açıklama yaptığı konulardan biri de müzekkerlik-müenneslik konusudur. Örneğin الخَادِمُ kelimesi, müzekker sigasında olduğu halde hem müzekker hem de müennes için kullanılan bir kelimedir.

Bu konuda İbnü's-Sikkât السَّبِيلُ “yol” kelimesinin هِيَ السَّبِيلُ şeklinde müennes zamirle; هُوَ السَّبِيلُ ekinde müzekker zamirle kullanıldığını zikreder. Aynı konudan farklı bir örneği ise الطَّرِيقُ الأعْظَمُ ve الطَّرِيقُ العَظْمَى şeklinde sıfat tamalaması olarak verir ve الطَّرِيقُ kelimesinin hem müzekker hem de müennes olarak kullanıldığını belirtir²⁷⁹.

3.3.7. Kelimenin İsm-i Tasğir Sigasında Olmasına Değini

İbnü's-Sikkât'in şerhlerinde değindiği diğeri bir konu ise İsm-i tasğir sigasında olan lafızlardır. Örneğin لَقِيتُهُ دَاتَ العَوْمِ “Onunla üç veya dört sene önce görüşüm” cümlesinde العَوْمِ kelimesi ism-i tasğir sigasında kullanılmıştır²⁸⁰.

Bu sigaya başka bir örnek ise İbnü's-Sikkât'in Ebu'l-Abbas'tan rivayet ettiği لَقِيتُهُ دَاتَ الرُّمَيْنِ “Onunla birkaç saat önce görüşüm” cümlesindeki الرُّمَيْنِ lafzıdır. Bu kelime de kelimesi ism-i tasğir sigasında kullanılmıştır²⁸¹.

²⁷⁹ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 342.

²⁸⁰ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 440.

²⁸¹ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 440.

SONUÇ

H. III. yy.'ın önde gelen dilbilimci ve ediplerinden İbnü's-Sikkât, hayatının önemli bir bölümünü ilim tahsili ve öğrenci yetiştirmekle, dilsel materyalleri derleyip bunları müstakil kitaplarda hassas bir şekilde tanzim etmekle geçirmiştir.

Müelliften önceki tanzim çalışmalarını iki aşamaya ayırmak mümkündür: Birinci aşama, mu'cemlerin oluşum sürecidir. Bu dönemde sadece el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (v. 175/791)'nin alfabetik bir şekilde hazırlamış olduğu sözlük ortaya çıkmıştır. İkinci aşama ise birtakım konuların ele alınarak dil materyallerinin toplandığı süreçtir. Bu süreçte *el-İbil*, *eş-Şems* ve *el-Elvân* gibi çok farklı konular için kısa risaleleler kaleme alınmıştır. Fakat *Kitâbu'l-Elfâz* konu sayısı bakımından bu risalelere nispetle daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Zikredilen konulu sözlük çalışmalarının en belirgin özelliklerinden biri, dilin bütün inceliklerini ortaya koymaya çalışmalarıdır. İbnü's-Sikkât de eserinde konuları açıklarken tüm detayları ve incelikleri ile kelimelere değinmektedir.

Müellif, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (v. 224/838), Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hatim es-Sicistânî (v. 255/869), er-Riyâşî, İbn Kuteybe ve Sa'leb (v. 291/904) gibi pek çok meşhur dilbilimci ile aynı devirde yaşamıştır. Bu da yaşadığı dönemin Arap Dili alanında eserler verilmesi ve âlimlerin yetişmesi bakımından zengin ve değerli bir dönem olduğunu göstermektedir. Çağdaşları ile birlikte pek çok öğrenci yetiştiren İbnü's-Sikkât'ın dilbilim geleneği üzerindeki etkisi gözardı edilemez. Zira bu etkiyi halefleri üzerinde belirgin bir şekilde görmek mümkündür. *Mu'cemu'l-me'anî* türü sözlükleri kaleme alanlar bazen ismini belirterek bazen de belirtmeyerek ondan alıntı yapmışlardır. Ayrıca İbnü's-Sikkât'ın en önemli eserlerinden biri olan *Kitâbu'l-Elfâz* da kendisinden sonra alanında yazılmış eserler üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyük etki bırakmıştır.

İbnü's-Sikkât eserinde kelimeleri açıklarken farklı alanlardan istişatlarda bulunmaktadır. Şiirin diğer istişad türlerine oranla daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında Kur'an, hadis ve atasözleri gibi istişad türlerine de azımsanmayacak miktarda rastlanmaktadır. Öyleki İbnü's-Sikkât gerek İslam öncesi gerek de İslam sonrası yetişen pek çok şairin şiirini şahit olarak kullanmıştır.

İbnü's-Sikkât'ın *Kitâbu'l-Elfâz*'ı mu'cemu'l-me'anî sahasında Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın *el-Ğarîbu'l-Muşannef*'inden sonra yazılmış ikinci önemli eser

kabul edilmektedir. Müellif bu eserinde ele aldığı konular hakkında geniş bilgiler vermesinin yanı sıra aynı zamanda dönemin kültürel yaşamına da ışık tutmaktadır.

Eserde ele alınan bâblar ve bu bâblarda geçen kelimelerin açıklamalarında birçok bedevi ve âlimden rivayette bulunan İbnü's-Sikkât, bu eserinde geniş bir kaynak birikimini de kendinden sonrakilere miras bırakmıştır.

İbnü's-Sikkât lafızları açıklarken lafzın farklı anlam delaletlerinden, yakın anlamlı kelimelerden, eş anlamlı kelimelerden, lafzın çoğul sigası ve lafzın müzekker-müennes olması gibi hususlardan faydalanmıştır. Bu hususlardan yakın anlamlı ve eş anlamlı kelimeleri daha çok kullandığı görülmektedir. İbnü's-Sikkât lafızların şerhini yaparken âlimlerin ihtilaflarını ayırım yapmaksızın zikrettiği görülmektedir.

Özetle İbnü's-Sikkât'in *Kitâbu'l-Elfâz* adlı eseri alanında yazılmış tek eser olmamakla birlikte, o dönemde yapılan dil çalışmalarının ne kadar titizlikle yapıldığını yansıtmaya bakımından büyük önem taşır.

BİBLİYOGRAFYA

- el-‘Accâc, Ebu’ş-Şa’sâ’ Abdullah b. Ru’be, *Divan*, thk: Abdülhafız es-Satlı, Mektebetü Aṭlas, Dimeşk, ty.
- el-A‘lem eş-Şentemerî, Ebu’l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman en-Nahvî, *Şerhu Dîvâni ‘Alqame b. ‘Abde el-Fahl*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1993.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheretü’l- Emsâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ty.
- el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, 4. b., thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1997.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-‘Ârifîn ‘an Esmâi’l-Müellifîn ve Âsâri’l-Muşannifîn*, Vekâletü’l-Me‘ârifî’l-Celîle, İstanbul, 1951.
- -----, *Îzâhu’l-Meknûn, fi’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-Zünûn*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut-Lübnan.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Arapça Tercümesi: *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, (çev: Abdulhalîm en-Neccâr), Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, t.y.
- el-Cuburî, Kamil Süleyman, *Mu‘cemu’l-Udebâ’ mine’l-‘Aşri’l-Câhiliyyi Hattâ Senete 2002*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2003.
- Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Beyrut, 1983.
- Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998.
- Ebu’l-Beḳâ’ el-‘Ukberî, *el-Meşûfu’l-Mu‘lem fi Tertîbi’l-İşlâh ‘alâ Hurûfi’l-Mu‘cem* nşr: Yasin M. es-Sevvâs, Mekke, 1983.
- Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 1. b., thk: Muhammed ‘Avaḍ Mur’ib, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2001.
- Ebû ‘Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed, *Faşlu’l-Maḳâl fi Şerhi’l-Emsâl*, 1. b., thk: İhsan Abbas, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1971.
- Ebû ‘Ubeyd, el-Ḳâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî, *Garîbu’l-Hadis*, 1. b., thk: Muhammed Abdulmu‘îd Hân, Matba‘atu Daireti’l-Me‘ârifî’l-Osmaniyye, Haydar Abâd, 1964.
- el-Enbârî, Ebu’l-Berekât Kemâluddîn, *Nuzhetu’l-Elibbâ’ fi Ṭabaḳâti’l-Udebâ’*, 3. b., thk: İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün, 1985.

- el-Feyrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tahir Muhammed Yakup, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, 1. b., Dâru Sa'dî'd-Dîn, 2000.
- Fidan, İbrahim, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- Hâcî Halife, Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmî'l-Kütubi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Meşnâ, Bağdat, 1941.
- el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, İbnü's-Sikkât, er-Râzî, *Selâsetu Kutubin fî'l-Hurûf*, thk: Ramazan Abdüttevâb, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1982.
- el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *Târîhu Bağdâd*, 1. b., thk: Mustafa Abdülkadir 'Aâtâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- el-Hatîp et-Tebrîzî, *Kitâbu Tehzîbi'l-Elfaz*, thk: Fahrüddîn Kâbâve, 1. b., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2005.
- -----, *Tehzîbu İşlâhi'l-Manţık*, thk: Fevzi Abdülaziz Mesut, Kahire, 1986.
- el-Huţay'e, *Divan*, 1. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü (A short history of classical Arabic literature)*, trc.: Azmi Yüksel – Rahmi Er, Ankara, 1993.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Ezdâd*, thk: Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Aşriyye, Beyrut, 1987.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk: İhsan Abbas, Dâru Şâdir, Beyrut, 1900.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, 6. b., thk: Mâzin el-Mübârek/Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1985.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebü'l-Kâtib*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1967.
- İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, 2. b., thk: İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rifeti Beyrut, Lübnan, 1997.
- İbn Rifâ'a, Zeyd b. Rifâ'a b. Mesûd, *Cevâmi'u İşlâhi'l-Manţık*, Matbaatü'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, Haydar Âbâd, 1935.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *"Mukaddime"*, *el-Muhasşaş*, thk: Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1996.

- İbnü's-Sikkât, Yakup b. İsaahak, “*el-Ezdâd*”, *Selâsetu Kutub fî'l-Ezdâd*, nşr: August Haffner, el-Mektebetu'l-Kâşûlîkiyye, Beyrut, 1912.
- -----, *Işlahu'l-Manţik*, 1. b., thk: Muhammed Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 2002.
- -----, *Kitâbu'l-Elfâz*, 1. b., thk: Fahrüddîn Kâbâve, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1998.
- el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr, *Fihristü İbn-i Hayr*, 1. b., thk: Muhammed Fuâd Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1998.
- Kâbâve, Hayruddîn, “*el-Muqaddime*”, *Tehzîbu'l-Elfâz*, el-Hatib et-Tebrîzî, thk: Kâbâve, Fahrüddîn, 1. b., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2005.
- el-Qıfî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâi'n-Nuhât*, 1. b., thk: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire ve Müessesetu'l-Kutubi's-Seḳâfiyye, Beyrut, 1982.
- Lebîd b. Rabî'a el-'Âmirî, *Dîvan*, Dâru Sâdir, Beyrut, ty.
- el-Luġâvî, Ebû't-Ṭayyib Abdulvâhid b. Ali el-Halebî, *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab*, thk: İzzet Hasan, Dâru Ṭalas, Dimeşk, 1996.
- -----, *Meratibu'n-Nahviyyîn*, thk: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Mektebetu Nehḍati Mısır, Kahire, ty.
- el-Mevşilî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Haşâiş*, 4. b., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme, Mısır, ty.
- el-Meydânî, Ebu'l-Faḍl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Muhammed 'Îd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâci'l-Luġâ*, Kahire, 1988.
- Naşşâr, Hüseyin, *el-Mu'cemu'l-'Arabî Neş'etuhu ve Taṭavvuruhu*, Mektebetu Mısır, 1956.
- en-Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricâlü'n-Necâşî*, 6. b., thk: Musa eş-Şebîrî ez-Zencânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, İran, 1997.
- er-Râ'î en-Nemîrî, *Divan*, thk: Reinhart Faypert, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1980.
- Salim el-'İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahya b. Ebu'l-Hayr, *el-İntişâr fî'r-Reddi 'alâ'l-Mu'tezileti'l-Ḳaderiyyeti'l-Eşrâr*, 1. b., thk: Su'ûd b. Abdülaziz el-Halef, Eḍvâu's-Selef, er-Riyad, 1999.

- Şa'leb, Ahmed b. Yahya Ebu'l-Abbas, *Mecâlisu Şa'leb*, thk: Abdüsselâm Harun, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1987.
- eş-Se'âlibî, Ebû Mansûr, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, thk: Süleyman Selim el-Bevvâb, Dâru'l-Hikme, Dimeşk, 1984.
- eş-Şafedî, Selahattin Halil b. Eybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Ernâût ve Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000.
- eş-Şağânî, el-Hasen, *el-'Ubâbu'z-Zâhir ve'l-Lübâbü'l-Fâhir*, thk: Muhammed Hasan Âlü Yâsîn, Matbaatü'l-Me'ârif, Bağdat, 1977.
- es-Sirâfî, Ebû Muhammed, *Şerhu Ebyâti İslâhi'l-Mantık*, thk: Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, ed-Dâru'l-Muttahide, Dimeşk, 1992.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fađl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Şurân*, thk: Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme, Mısır, 1974.
- es-Sukkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn, *Şerhu Eş'âri'l-Huzeliyyîn*, thk: Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, 1. b., Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, Kahire, ty.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîne ve'n-Nuhât*, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Lübnan-Şaydâ, ty.
-----, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, 1. b., thk: Fuâd Ali Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed, *Faşlu'l-Makâl fi Şerhi'l-Emsâl*, 1. b., thk: İhsan Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1971.
- Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî, *Garibu'l-Hadis*, 1. b., thk: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Matba'atu Daireti'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, Haydar Abâd, 1964.
- Yakut el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 1. b., thk: İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- el-Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Afifu'd-Dîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtu'l-Cinân ve 'İbretu'l-Yekezân fi Ma'rifeti mâ Yu'teber min Havâdisi'z-Zemân*, 1. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak el-Bağdâdî en-Nehâvendî, *el-Emâlî*, 2. b., thk: Abdüsselam Harun, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1987.

- -----, *Mecâlisu'l-'Ulemâ'*, 2. b., thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1983.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, 15. b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, y.y., 2002.
- Zu'r-Rumme, *Dîvân*, 1. b., thk: Abdülkuddûs Ebû Salih, Müessesetü'l-İman, Cidde, 1982.